

restorasyon

Restorasyon | Konservasyon | Arkeoloji | Sanat Tarihi | Yıl: 2020 Sayı: 21

YILLIĞI

ISSN: 2146-3166

Rüstempaşa Camii

S U N U Ş

Devlet geleneği içinde kurumsallığın ve kurumsallığı oluşturan niteliklerin önemi çok büyüktür. Kurumsal literatüre uygun şekilde tüm çalışma ve uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Geleneğin önem teşkil ettiği Vakıflar Genel Müdürlüğü, eski esere olan bakış açısı, restorasyon çalışmalarına verilen önem açısından ülkemizin en eski ve yetkin kurumu olma özelliğine sahiptir. Köklü geçmişimizi oluşturan tüm veriler, kurumumuzu bir okul niteliğine dönüştürmüştür. Restorasyon uygulamaları açısından yurt dışındaki gelişmeleri tâkip ederek, kendini yenileyen teknik personellerimizin deneyimleriyle birlikte dinamik bir çalışma sahasına sahip olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu yönüyle de üzerindeki sorumlulukları yerine getirmeye devam etmektedir.

Son döneme damga vuran çok önemli restorasyon çalışmaları, Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin 81 ilinin tümündeki eski eserlerimize sahip çıkmamızın yanı sıra başta Balkanlar olmak üzere Kıbrıs, Orta Asya ve Afrika'daki Vakıf eserlerine sahip çıkmaya devam ediyoruz. Hem projelendirme bazında hem de restorasyon ve envanter çıkarma bazında çok önemli çalışmaların altına imza atmanın memnuniyetini yaşıyoruz. Kültürümüze değer katan önemli yapılarımızın restorasyonlarını anlatan kitapları yayınlamaya, bu çalışmaları kayıt altına alıyoruz. Yalnızca vakıf eserlerine değil, bunun dışında kalan eski eserlerimize de sahip çıkarak, gerektiğinde eski eserlerimizle ilgili çalışmalara destek veriyoruz.

Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğümüz tarafından yılda iki kez yayınlanmakta olan Vakıf Restorasyon Yıllığı'nda da, yayın hayatına başladığı 2010 yılından bu yana çok değerli yazılar yayınlanmaya devam ediyor. Vakıflar Genel Müdürlüğümüzün eski eserlerle ilgili yapılan çalışmalara yoğun destek vererek kazandığı ivmenin, daim olması dileğiyle derginin 21. sayısının hayırlı olmasını temenni ediyorum.

Burhan Ersoy
Vakıflar Genel Müdürü

Ö N S Ö Z

Türkiye’de bugüne kadar yayınlanmış çok sayıda bilimsel dergi olmuştur. Dergilerin bir kısmı ne yazık ki sürdürülebilirlik açısından çeşitli engellerle karşılaştıklarından yayın hayatları da o nispette kalmıştır. Diğer yandan belli aralıklarla yayınlanmak durumunda olduklarından her sayıyı yetiştirmek, çeşitli aşamalarını tâkip etmek ayrıca zaman ve emek gerektirmektedir. Bu nedenle süreli yayınların yaşaması adına çeşitli fedâkarlıklar yapılması gerekmiştir. Vakıf Restorasyon Yıllığı dergisinin Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında kurularak, gelişmesi, 21. sayıya kadar ulaşılmasını sağlayan en önemli faktör olmuştur.

Amacımız, bir marka haline gelen VRY’nın kalıcı halde yoluna devam etmesini sağlamaktır. Bugüne kadar pek çok eski eser yapılarımızla ilgili çok değerli makaleler yayınlandı. Yurtiçi ile birlikte yurtdışından da yapıların ve restorasyon çalışmalarının anlatıldığı makalelere talep oldukça fazla olmuştur. Dijital olarak da VRY’nın yayınlanmış oluşu, dünyanın pek çok yerinden taranmasını sağlamakta, çeşitli atıflar almasına neden olmaktadır. Bizler ve ülkemiz adına bir gurur vesilesi olan bu özelliğin devamı en büyük dileklerimiz arasında.

21. Sayımız da hem restorasyon uygulamasının anlatımını içeren hem de restorasyon üzerine yazılan çeşitli makalelerin bir araya gelmesiyle oluştu. Yine restorasyonları sona eren ve yeniden açılan yapılarımız için de sayfalar ayırdık. Bu noktada yazıları yayınlanan tüm yazarlara ve dergiye katkı sunan herkese teşekkür ediyor, yeni sayının hayırlı olmasını diliyorum.

Hayrullah Çelebi
Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdür V.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınıdır.
Restorasyon-Konservasyon-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yıllığı
Yıl: 2020 Sayı: 21

Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Adına Sahibi
Hayrullah ÇELEBİ
Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdür V.

Yazı İşleri Müdürü / Tashih
Murat SAV

İngilizce Tashih
Hatice MEMNUN

Yayın Kurulu
Prof. Dr. E. Füsün ALIOĞLU
Hayri Fehmi YILMAZ
Dr. Esin Demirel İŞLİ
Dr. Olcay AYDEMİR
Murat SAV
Ömer DABANLI
Acar AVUNDUK

Editör
H. Murat CEYLAN

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Şerife ATLIHAN / M.Ü. Tekstil Bölümü
Prof. Dr. Önder BİLGİ / İ.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Oğuz CEYLAN / M.S.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Feridun ÇILI / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Prof. Dr. Erol GÜRDAL / İ.T.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM / M.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ / İ.Ü. Arkeoloji / Protohistorya Bölümü
Doç. Dr. Ahmet GÜLEÇ / İ.Ü. Emekli Öğr. Gör.
Doç. Dr. Seden Acun ÖZGÜNLER / İ.T.Ü. Mimarlık Fak.
Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ / İ.Ü. Güzel Sanatlar Fak.
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU / İ.Ü. Sanat Tarihi Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Köse / Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan ERTUĞRUL / Trakya Ü. Sanat Tarihi Böl.
Dr. Alpaslan Hamdi KUZUCUOĞLU / İstanbul Yeni Yüzyıl Ün.

Kapak ve Sayfa Tasarım
H. Murat CEYLAN

Basım
OKSİJEN BASIM Yüzüncü Yıl Mah.
Matbaacılar Sitesi 2. Cad. No:202/A Bağcılar / İST.
Tel: (0212) 325 71 25 Fax: (0212) 325 61 99
www.oksijenbasim.com.tr

İletişim
Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü
Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü
İnönü Cad. No. 2 Kat 5 Taksim / İSTANBUL
Tlf: (0212) 251 88 10 / 7201-7203
www.vgm.gov.tr | http://istanbulavrupa.vgm.gov.tr

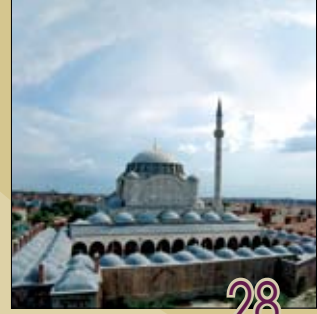
Vakıf Restorasyon Yıllığı hakemli bir dergidir.
Makalelerdeki yazılardan yazarları sorumludur.
Kaynak belirtilmek koşulu ile alıntı yapılabilir.
6 ayda bir yayınlanır, Yayın dili Türkçe'dir.
Para ile satılmaz.
1000 Adet basılmıştır.

Kapak görseli: Edirne Selimiye Camii

İ Ç İ N D E K İ L E R

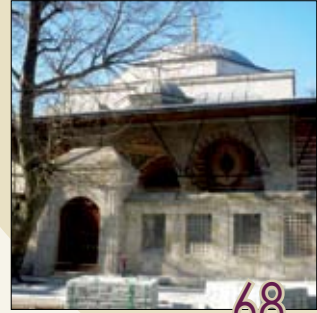
6

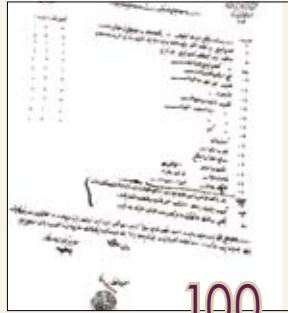
28

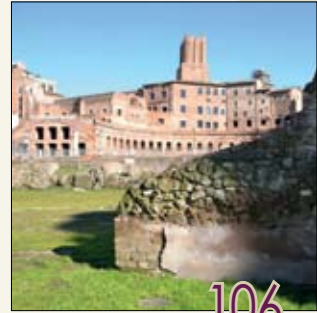
40

68

100

106

6 **Geç Osmanlı Döneminde Samsun ve Mimari Koruma Sorunları**
Samsun and Architectural Conservation Problems During The Late Ottoman Era
Özge Özeke Eski

28 **Tarihi Eserlerde Zeminden Kaynaklanan Hasarlar ve İyileştirme Yöntemleri; Mihrimah Sultan Camii Örneği**
Damages in Historical Buildings Depending on Ground and Methods of Reinforcement; The Case of Mihrimah Sultan Mosque
Prof. Dr. Kutay Özaydın

40 **İstanbul Anadolu Yakasında Günümüze Ulaşmayan Vakıf Eseri Kültür Varlıkları-3 Trabzon'daki Öteki Roma İmparatorluğu Sanatı Panagia Chrysokephalos Kilisesi (Ortahisar Camii) Restorasyon Çalışması**
The Art Of The Other Roman Empire in Trabzon the Case of Restoration Work of Panagia Chrysokephalos Church
Doç. Dr. Ferudun Özgümüş, Emine Yavuz

68 **Hatice Turhan Valide Sultan - Havatin - Cedid Havatin Türbeleri'nde Yapılan 2012-2018 Yılları Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları**
Restoration-Conservation Works of The Hatice Turhan Valide Sultan - Havatin - Cedid Havatin Tombs Between 2012 and 2018
Dr. Olcay Aydemir, Dr. İffet Billur

100 **Balkan Savaşlarında Bulgaristan'a Götürülen Eserler**
Hasan Karakaya

106 **İtalya Restorasyon Haftası 2000 Etkinlikleri Üzerine Notlar**
Some Notes On Restoration Week 2000 Italy
Muradiye Şimşek

126 **Açılışlar**

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE SAMSUN VE MİMARİ KORUMA SORUNLARI

SAMSUN AND ARCHITECTURAL CONSERVATION PROBLEMS DURING
THE LATE OTTOMAN ERA

Özge Özeke Eski | Rest. Uzm. Y. Mimar, Vakıflar Genel Müdürlüğü

Samsun, yer şekillerinin de etkisiyle Anadolu'nun Karadeniz'e açılan kapısı konumundadır. Kızılırmak ve Yeşilirmak delta-larının arasında yer alması nedeniyle elverişli topraklara sahip olduğundan eski çağlardan bu yana önemli bir yerleşim ve li-man olmuştur. Öte yandan; savaşlar, deprem ve yangınlar gibi nedenlerle; günümüze ulaşabilmiş mimari kültür mirası, ağırlıklı olarak Geç Osmanlı Dönemi'ne aittir. 19. yüzyılın ilk yarısıyla başlayan bu dönemde Karadeniz'in buharlı gemilere açılışı, tütün tarımı ve ticareti sayesinde, bakır ticaretinin de katkısıyla Samsun hızla gelişmeye başlamıştır. 20. yüzyıl başında Samsun, kasaba olmaktan çıkıp ticaret hayatının canlanmasıyla göç alan bir şehir haline gelmiştir. Bu dönemde şehir ticaretini Os-manlı vatandaşı gayrimüslim azınlıklarla birlikte Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya yönetmiştir. Bu çalışmanın amacı, kentin bu döneme ait yapı mirasının mercek altına alınmasıdır. Çalışma kapsamında Saathane Meydanı ve meydanı çevreleyen cami, medrese, banka binaları, 1930'lara kadar faaliyetini sürdüren pek çok konsolosluk binası, tütün fabrika ve depoları ve sivil mi-marlık örneklerinin başını çektiği örnekler üzerinden 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında şehirdeki yapı malzemelerini, yapı yap-ma/onarma yaklaşımlarını ve bunların şehrin bütünü içindeki ye-rini irdelemek ve koruma sorunlarını belirlemek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geç Osmanlı, 19. yüzyıl, Samsun, koruma, mimari miras

Samsun is the gateway of Anatolia to the Black Sea with the effect of topographic structure. It has preserved its feature of being an important settlement and port since ancient times since it is located between Kızılırmak and Yeşilirmak deltas. On the other hand; for reasons such as wars, earthquakes and fires; the architectural entity that has survived to the present day mainly belongs to the Late Ottoman Period. In this period, which started in the first half of the 19th century, Samsun started to develop rapidly thanks to the opening of the Black Sea to steam ships, tobacco agriculture and trade, and also with the contribution of copper trade. At the beginning of the 20th century, Samsun ceased to be a town and became an immi-grant city with the revival of commercial life. During this period, France, England, Germany and Austria ruled the city trade to-gether with non-Muslim minorities of Ottoman citizens. The aim of this study is to examine the city's building heritage from this period. Within the scope of the study, architectural examples belonging to 19th and early 20th centuries, led by Clock Tower in Saathane Square and the surrounding mosque, madrasah, bank buildings, many consulate buildings that continued their activities until the 1930s, tobacco factories and warehouses, and examples of civil architecture, It is aimed to examine structural materials and techniques, building/restoration ap-proaches and their place in the city as a whole and to identify conservation problems.

Key Words: Late Ottoman Period, 19. century, 20. century, Samsun, conserva-tion, architectural heritage, restoration

GİRİŞ

Geçmiş, günümüzdeki kentsel çevrenin anlaşılmasında önemli bir kaynaktır. Çeşitli dönemlerde ve kültürlerde çevrenin nasıl değerlendirildiği, kullanıldığı ve korunduğu konuları, mühim bir araştırma alanıdır. Bu çerçeveden Osmanlı Devleti'nin son yıllarına bakıldığında, Batılılaşma hareketleri, Tanzimat ve tüm dünyadaki endüstriyel ve teknolojik gelişmelerin etkilerinin mimaride de kendini gösterdiği görülecektir. Usta-çırak ilişkisine dayalı Hassa Mimarlar Ocağı'nın kaldırılarak Ebniye Müdürlüğü'nün kurulduğu bu dönemin mirasının araştırılması, şehirlerin sürekliliği ve kimliği açılarından önem taşımaktadır.

Geç Osmanlı Dönemi'ne ait tarihi yapı mirasımızın korunması söz konusu olduğunda, öncelikli olarak bu mirası oluşturan dönem koşullarını iyi anlamak; üsluplarını, yapı tekniklerini ve kullanılan malzemeleri bu bağlam içerisinde ele almak gerekmektedir. Yukarıda sıralanan amaçlara ulaşılabilmesi için, dönemin yapı sistemlerinin, yapı dokusundaki teknik ve sanatsal ortak özelliklerin ve tipolojik verilerin yanı sıra, sıradışı özellikteki münferit yapıların da araştırılması yerinde olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Samsun'a bu perspektiften bakarak 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında şehirdeki yapı yapma/onarma yaklaşımlarını ve bunların şehrin bütünü içindeki yerini irdelemek ve koruma sorunlarını belirlemektir. Çalışmada, şehirle ilgili literatür taranmıştır. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ve Samsun Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün arşivinde çalışmalar yapılmış, Samsun İl Özel İdaresi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü kayıtları ile Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanan Koruma Amaçlı İmar Planı incelenmiştir. Şehirde gözlem ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır.

SAMSUN'UN COĞRAFI, TARİHSEL VE SOSYOEKONOMİK BAĞLAMI

Samsun, Kuzey Anadolu Sıra Dağlarının en alçak olduğu kesimde, Karadeniz'den Orta Anadolu'ya geçiş yolunun başlangıcında bulunmaktadır. Başka bir deyişle,

Anadolu'nun kuzeye açılan kapısıdır. İl merkezinin iki yanında Yeşilirmak, Kızılırmak ve kollarının denize dökülmesiyle oluşan deltaların arasında oluşan ova, şehre büyük bir zenginlik getirmektedir.

Şehrin en eski adı Enete'dir (Strabon XII.3.8). M.Ö. 562 yılında Miletliler şehre Amisos adını vermişlerdir (Şekil 1). Sonraki dönemlerde ise şehir, çeşitli kaynaklarda Sampson, Simisso, Sinussa, Canik ve son olarak Samsun olarak anılmaya başlamıştır. Samsun çevresindeki en eski yerleşim izleri açık hava yerleşimlerinin izlerinin sürülebildiği Bafra, Kavak ve Havza'da Geç Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4000-3200); Tekeköy, Dündartepe, Kaledoruğu Höyüğü ve

Şekil 1-Günümüzdeki merkezin kuzeyinde kalan Karasamsun Mahallesi Toraman Tepe'deki Amisos Antik Kenti Topografik Haritası (Atasoy 1997: 31).

İkiztepe Höyüğü'nde Tunç Çağı (M.Ö. 3200-1200), Demir Çağı (M.Ö. 1200-700) ve Grek kolonilerinin kurulduğu M.Ö. 6. yüzyıla dayanmaktadır.¹

Şehirde M.Ö. 2000 yılına kadar Hititler, ardından Firigyalılar, Lidyalılar, Miletli, Foçalılar ve Büyük İskender'in hâkimiyetinden sonra Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizanslılar, Trabzon İmparatorluğu, Moğollar, Pervaneoğulları ve Kadı Burhanettin Devleti etkinlik göstermiştir (Öztürk 2005: 1006)²

11. yüzyılda Danişmentliler Bizans hâkimiyetindeki Samsun'u kuşatmış ancak fethedememiş, 12. yüzyılda Danişmentli Yağribasan, Samsun'u da içine alan Canik bölgesini Danişment topraklarına katmıştır. Daha sonra Anadolu Selçuklularının hâkimiyetine geçen şehri Bizans İmparatorluğu ile anlaşılan II. Kılıçarslan geri vermiş, II. Kılıçarslan'ın son yıllarında ise şehir tekrar Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Sonraki dönemlerde şehir İznik İmparatorluğu ve yine Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Danişman 1986: 139). 14. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Cenevizlilerin kurduğu ticari kolonilerle hâkim olduğu Samsun'da 1427 yılına kadar Pervaneoğulları ve Kadı Burhanettin Devleti gibi beyliklere ait Müslüman kalesi ve gayrimüslimlere ait kale (Amissos şehri) olmak üzere iki ayrı kale bulunurken 1427 yılında tamamı Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Samsun İl Yıllığı 1973: 5-9; Öztürk 2005: 1006).

Kentin geçmişine sosyoekonomik yönden bakıldığında, çok erken tarihlerde tarımsal üretimin başladığı ve deniz ticaretiyle dış pazarlara bağlandığı görülecektir (Yurt Ansiklopedisi 1983: 6581). Karadeniz ticaretinin tamamen Cenevizlilerin eline geçtiği 14. yüzyılın ardından, Osmanlı bünyesinde Samsun'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar geçen sürede Karadeniz'in bir iç deniz haline gelmesi ve yabancı gemilerin girişinin yasak olması nedeniyle kentsel anlamda önemli bir gelişme kaydedilmemiş, 18. yüzyılda Karadeniz limanlarıyla Kırım arasındaki ticaretin canlanması sonucunda yeniden hareketlenme olmuşsa da 18. yüzyılın sonunda Kırım'ın Rus hâkimiyetine girmesiyle Samsun'da ticaret büyük ölçüde gerilemiştir (Duymaz 2006: 449).

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ'NDE SAMSUN

Osmanlı hâkimiyetindeyken idari olarak önce Sivas, sonra Trabzon vilayetlerine bağlı kalan şehir, 1871'de Trabzon vilayetine bağlı Canik sancağının merkezi olmuştur (Duymaz 2006, 449). 19. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in buharlı gemilere açılışı ve sonra da tütün tarımı ve ticareti sayesinde Samsun "kasabası" hızla gelişmeye başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında Tokat-Samsun-İstanbul hattında bakır ticareti devam etmiş olmakla birlikte (DABOA³; Aktüre

1985: 901) genel durgunluk 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür (Samsun "Şehir Kimliği" Çalıştay Sonuç Raporu 2015: 65).

Çalışmamızın konusunu oluşturan Geç Osmanlı Döneminde 1860'lardan itibaren Anadolu liman kentlerinde ticari canlanmanın başlamasıyla, Samsun da önemli bir liman kenti haline gelmiştir (Aktüre 1985: 899). Bu dönemde Samsun, kıyıda Türk Mahallesi, yamaçlarda ise tütün tarımı ve ticaretinin gelişmesiyle artan Ermeni ve Rumların mahallelerinin bulunduğu gelişmiş bir kasabadır (Darkot 1993: 175, 176).

Avrupa devletlerinin sanayileşmeyle artan üretimleri için yeni hammadde ve pazar arayışlarından kaynaklanan rekabete sonradan katılan Almanya, Osmanlı Devleti'ni pazar olarak görmüş ve 19. yüzyılda bu yeni pazara demiryolu ile girmek istemiştir (Pamuk 1985: 665). Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı vatandaşı gayrimüslim azınlıklarla birlikte ticareti yönettiği bu dönemde Anadolu'nun diğer sahil kentlerinde olduğu gibi Samsun'da da yapılan yeni limandan, Avrupa'ya hammadde ve geleneksel tarım ürünleri satışı ve Avrupa'dan da mamul madde ithalatı başlamıştır. Samsun'da ticaretin merkezindeki başlıca ürünler olan tahıl, deri, ipek, tütün ve içki gibi ürünlerin dışsatımında dünya pazarlarıyla ilişkiler güçlenmiş ve tütün ekiminde uzmanlaşmıştır (Yurt Ans. 1983: 6581). Samsun tütünü, bu dönemde dünya çapında ün kazanmış, Amerikan tütünü ile iyi bir harman oluşturduğu için aranır olmuştur (Quataert 1985: 1559).

Böylece, doğu tüccarları olan Fransızlar, Belçikalılar, Amerikalılar, Ruslar kentte tütünle ilgili kuruluş ve bankalar açmış, gayrimüslim nüfusu toplamın 2/3'üne ulaşmıştır. Doğu ticareti, ülke çıkarlarıyla örtüşme de kente zenginlikle birlikte Batı kültürünün çeşitli öğelerini getirmiştir. Aynı zamanda 19. yy. ortalarında Rusya ve Kafkasya'dan göçerek Samsun'a yerleştirilen Müslümanlarla birlikte toplumsal yapıda yoğun bir çeşitlilik görülmüş; büyük merkezlerle ilişki ve yüksek gelir düzeyinin de sonucu olarak seçkin yaşama biçiminin öne çıkmasıyla daha kapalı olan kırsal yörelerden belirgin bir farklılaşma meydana gelmiştir (Yurt Ans. 1983: 6634, 6635).

1874 yılında Anadolu'da ortaya çıkan kıtlığın gölgesindeki dönemde (Kuş 2016: 75); tarım ve ticaretten elde edilen gelirler ve vergiler, imparatorluğun dış borçlarını ödemede aczi nedeniyle 1877 yılından itibaren çeşitli düzenlemeler ve kuruluşlar aracılığıyla Avrupalı şirketlere aktarılmaya başlamıştır (Kazgan 1985: 710). Yüzyılın üçüncü çeyreğinde (1879-1898 yılları arasında) ticarete gözlenen görelî durgunlukta ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, dünya ekonomisinin 1873-1896 Büyük Buhranı ve 1897 Yunan Savaşı etkili olmuşsa da (Pamuk 1985: 664), Samsun'un ticari önemi devam etmiştir. 1887 yılında Duyun-u Umumiye'ye bağlı Fransız "Reji İdaresi"⁴ Samsun'da bir sigara fabrikası kurmuştur (Yurt Ans. 1983: 6592). Aynı zamanda iskele ve

¹ Boardman 1988: 254-255'ten aktaran: Atasoy 1997: 13.

² Kökten-Özgüç-Özgüç 1945; Özgüç, 1948'ten aktaran: Atasoy 1997: 13

³ DOBOA'da 1800-1920 tarih aralığında yapılan belge taramasındaki belge özetlerinden edinilen izlenim aktarılmıştır.

⁴ Türkiye'de tütünçülük Cumhuriyet'e kadar Reji İdaresi'nin denetiminde kalmıştır (Yurt Ansiklopedisi 1983: 6592).

demiryolu yapım etkinliklerinin de hızlanmasıyla 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Samsun yoğun göç almış, özellikle Balkanlardan gelenlerin etkisiyle tütün ekimi ve sanayi hızla gelişmiştir; ancak çoğunluğu İstanbul'a gönderilen Samsun tütününü Rumeli tütünlerinden oldukça farklıdır (*Darkot 1993: 175, 176*).

20. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'nın Anadolu ticaretinde etkin olma çabasının merkezindeki Rum nüfus, Karadeniz kıyılarında kurulması istenen Pontus Devleti'nin başkenti olacağı öngörülen Samsun'da bilinçli olarak artırılmış, Türkçe konuşan ve Türklerle iyi ilişkiler içinde olan Rumlara Rumca öğretilmiş ve ortaya çıkan Rum çeteleri toplumsal yaşamda karışıklığa yol açmıştır (*Yurt Ans. 1983: 6634*). 1903 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre şehirde 14 han, 880 mağazanın bulunması, 20. yüzyılın başlarında şehirde canlı bir ticaret hayatının varlığını ortaya koymaktadır (*Sarısakal 2002*). 1913-14 yıllarından itibaren Samsun'un demiryollarının yapım imtiyazları Fransız gruplarına, limanlar ise National Bank of Turkey'in arkasındaki İngiliz grubuna verilmiştir (*Thobie 1985: 734-735*).

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ YERLEŞİM DOKUSU

Selçuklu ve Beylikler devrinde Sinop'un; Osmanlı döneminde ise uzun yıllar Amasya ve Tokat gibi komşu şehirlerin gerisinde kalan Samsun, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla büyüyüp öne çıktığından, günümüzde şehirde bu dönemden kalma çok sayıda yapı bulunmaktaysa da (*Bayraktar 2006: 419*) bu yapıların kesintisiz bir doku oluşturacak şekilde korunduğunu söylemek güçtür.

Kentin günümüzdeki merkezi, Selçukluların kurduğu yerleşime dayanmaktadır. Eski Samsun şehrinin etrafını çeviren surları Anadolu Türk beyliklerinden Danişmentlilerin 1192 yılında yaptırdığı bilinmektedir.⁵ Surlar 19. yüzyılın ortalarına kadar ana hatları ile varlığını sürdürmüş, 1869 yılındaki büyük yangından sonra şehrin imarında yeni şehir planının uygulanması sırasında tamamen yıkılmıştır. Anadolu'nun deniz kıyısına kurulan tek kalesi olma özelliği gösteren tarihî yapının günümüzdeki bazı kalıntılarının "Saathane Meydanı Projesi" kapsamında ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir (*Yılmaz ve Gül 2018: 56*).

Dönemin yerleşim dokusu ilgili önemli bazı veriler, bir kısmı önyargılı ve birbiriyile tutarsız bilgiler içerse de burayı ziyaret eden seyyahlardan edinilmektedir. Seyahatnamelerde hem şehrin kuzeybatısındaki antik kent yerleşimi ve antik liman, hem de 19. yüzyıl yerleşim dokusu hakkında izlenimlere yer verilmektedir. 1850 yılında şehre gelen İngiliz asıllı politikacı ve seyyah Frederick Walpole, Hristiyanların kale içinde yaşamalarına izin verilmediğini, dolayısıyla şehir merkezine yarım saat mesafede bir Rum yerleşiminden

bahsetmekte ve Samsun'daki kiliselerin camilerden daha yeni ve gelişmiş olduklarını aktarmaktadır. Walpole ile aynı zaman diliminde Samsun'da bulunan Alman asıllı Andreas David Mordtman, Müslümanların yerleştiği kalenin artık işe yaramaz durumda olduğunu, askeri önemini yitirmesine, şehirde yer sıkıntısı çekilmesine ve şehrin ticari gelişimine engel oluşturmaya rağmen kaldırılmadığını; Hristiyanlara ait eski kaleden ise geriye görülmeye değer bir şey kalmadığını belirtmektedir. Hristiyanların yerleşim yeri olan Kadıköy'le ilgili olarak da buranın ağaçlarla kaplı dağlarla çevrili zengin bitki örtüsünü betimlerken dağ yamaçlarında ahşap köy evlerinden bahsetmektedir (*Kuş 2016: 59-61*).

Şehrin Batılı seyyahların ilgisini çektiği görülen bu dönemde Trabzon, Ege ve İç Anadolu'dan gelen Rum ve Ermeniler ile Avrupalı tüccarlar Samsun'a yerleşmiştir (*Yolalıcı 1998: 51*). 19. yüzyıldan itibaren ticaretin gelişmesiyle önemi artan şehirde Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İran devletleri konsolosluklar açmıştır. Konsolosluklar 1930'lu yıllara kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Günümüzde Çiftlik Caddesi girişinde yer alan Fransız Konsolosluğu, sendika binası (*Şekil 2-a*); Cumhuriyet Meydanı yakınlarında yer alan Avusturya-Macaristan Konsolosluğu, Tekel Başmüdürlüğü; Mecidiye Caddesi yakınlarında yer alan Alman Konsolosluğu, ecza deposu (*Şekil 2-b*); Bankalar Caddesi'nde yer alan İtalyan Konsolosluğu ise iş yeri olarak kullanılmaktadır.

1869'da çıkan büyük yangınla ne yazık ki Samsun'un tamamına yakını yanmıştır. 5 Ağustos 1869 tarihinde Fransa'nın Samsun konsolosu, İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderdiği raporda yangının zararlarını şu cümlelerle açıklamaktadır:

Yangında şehrin 415 evi yandı. Bütün Samsun halkı çok üzgün ve perişan durumdadır. 2 gün önce saat 10'a doğru yangın çığlıkları şehrin merkezinden yükselmeye başladı. Yangının yeri ve çıkış nedeni hakkında birkaç çelişik yorum var. Bunları anlatmıyorum çünkü hangisinin doğru olduğu henüz belli değil. Yangın tedbirsizlik sonucu çıkmış ve yangının çıkış yerinin (Yorumlardan biri de yangının Süleyman Paşa Medresesi kaynaklı olduğudur.) bitişiğinde petrol ürünleri satan dükkândaki petrole dolu variller ateş alarak yangın süratle büyümüş. Yangının bu derece büyük olmasının nedeni de bu imiş. Dükkân tahtadan yapılma bir handa yer aldığından dolayı bu han da tamamen yanarak kül oldu.

Aynı zamanda güneyden esen şiddetli rüzgâr da yangının etrafa sıçramasını ve söndürme çalışmalarının etkisiz kalmasına neden oldu. Tahtadan yapılmış olan evler ve dükkânlar tamamen yandı.

On cami ve beş büyük han da yananlar arasında. Bu hanlardan Taş Han, taştan yapılma ve sağlam bir bina olduğundan daha önceki yangınlardan da kurtulmuştu.

5 Abdülhamit Tüfekçioglu-Ali Boran, "Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 28, 2004, s. 283-290; Baki Sarısakal, *Samsun Eğitim Tarihi*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2011, s. 27. Aktaran: Yılmaz ve Gül 2018: 56.

Şekil 2- Eski Fransız Konsolosluğu (a) ve Alman Konsolosluğu (b) binaları.

Şekil 3-Saat Kulesi'nin kuzeyinde günümüzde Büyükşehir Belediyesi'nin kullanımındaki Belediye Sarayı ve Medrese yapıların görüldüğü kartpostal (Atatürk Kitaplığı).

Bedesten de Taş Han gibi sağlam binalar arasındaydı. Bu nedenle yangın sırasında yakın dükkânların malları bu iki binaya taşınmıştı ama Taş Han ve bedesten de yangından nasibini aldı. Burada bulunan dükkânların tamamı yok oldu. Taş Han ve bedestenden geriye yalnızca taşları kaldı.

19. yüzyılda kentsel dokuda, tek ya da çift katlı –yöre koşullarıyla ortaya çıkmış bahçeli ahşap evlerin yanı sıra, hem kentteki zenginleşmeyle hem de yangınla bağlantılı olarak düzgün kesme taştan, çok sayıda kâgir ev öne çıkmaya başlamıştır.

Yangının ardından 1871 yılında şehri ziyaret eden Cunyngame, kentte bulunan bütün dükkânların, hamamların, camilerin etrafında bulunan varoşlar hariç âdeta kül olması nedeniyle çok az sayıda ev ve dükkân gördüklerini, şehir hakkında bilgi sahibi olamadıklarını belirtmekle birlikte şehrin tekrar inşası için girişimlerin yapıldığı ve kısa bir süre zarfında bu tahribatın izlerinin silineceğini düşündüğünü vurgulamıştır.⁶

1869 yangınının ardından taş yapıların öne çıkmasının da bir sonucu olarak Batı mimarlık üslupları uygulanmaya başlanmış, şehrin yeni planı Belediye tarafından getirilen

⁶ Cunyngame, Arthur Thurlow, *Travels in the Eastern Caucasus, on the Caspian and Black Sea, especially in Daghestan, and on the Frontiers of Persia and Turkey during the summer of 1871*, London 1872, s. 347'den aktaran Kuş 2016: 73.

Fransız bir mimara yaptırılmıştır (Kuş 2016: 73); ancak denize dik ve birbirine paralel cadde ve sokakların bulunduğu, ızgara plan üzerinde bahçeli iki katlı evlerden oluşan ve deniz havasının üst kesimlere ulaşmasını amaçladığı düşünülen bu plana tam anlamıyla uyulduğunu söylemek güçtür. Yine de yangın sonrasında yolların onarıldığı, bir kışla inşaatının kararlaştırıldığı, 19. yüzyıl başında inşa edilen hükümet konağının onarıldığı (Duyumaz 2006: 452) da göz önüne alınarak, sahip olduğu ekonomik imkânlar sayesinde Samsun'un çok kısa bir sürede alt yapısı ile birlikte yeniden inşa edildiği ve bir plan çerçevesinde şehirleşme şansı yakalayan ilk Anadolu şehri olduğu söylenebilir (Kuş 2016: 74, 76). Öte yandan, 20. yüzyılda şehri etkileyen 1939, 1942, 1943 yılı depremlerinde de birçok yapının zarar gördüğü bilinmektedir (Bayraktar 2006: 399).

KENTSEL SİT ALANLARI VE KORUNMASI GEREKLİ KÜLTÜR VARLIKLARI İÇİNDE GEÇ OSMANLI DÖNEMİ YAPILARI

Antik dönemden kaya mezarları ve tümülüsler gibi korunması gerekli kültür varlıkları şehrin kuzey ve batı kesiminde Atakum, Karasamsun, Kalkancı ve Baruthane gibi mahallelerinde; şehrin bilinen ilk yerleşimlerinin bulunduğu arkeolojik sitler ise güney ve doğusunda Kılıçde- de Mahallesi ve Derbent Burnu'nda (tümülüs) yer alırken, Samsun'un kent merkezinde günümüze ulaşan korunması gerekli kültür varlıklarının çoğunluğunu, ticari yapıların ise tamamını 19 ve 20. yy. yapıları oluşturmaktadır. Bunların da neredeyse tamamının 1869 yangınından sonra şehrin yeniden inşası kapsamında yapıldığı düşünülmektedir. Tescilli yapılar şehrin çeşitli mahallelerine yayılmış durumdadır. Kale ve Selahiye Mahallelerinde sivil mimari örnekleri yoğun olduğundan, bu mahallelerde sivil mimari yapıların bir arada bulunduğu alanlar kentsel sit olarak belirlenerek koruma altına alınmışsa da günümüz Samsun'unda korunmuş bir "dokudan" söz etmek mümkün değildir.

Korunması gereken tarihî yapı ve diğer varlıkların belirlenmesine ilişkin çalışmalar ilk olarak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1978 ve 1979 yılındaki kararları ile başlamış, en kapsamlı çalışma ise Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun

günümüzdeki envanterin temelini oluşturan 1985 yılındaki kararları olmuştur.

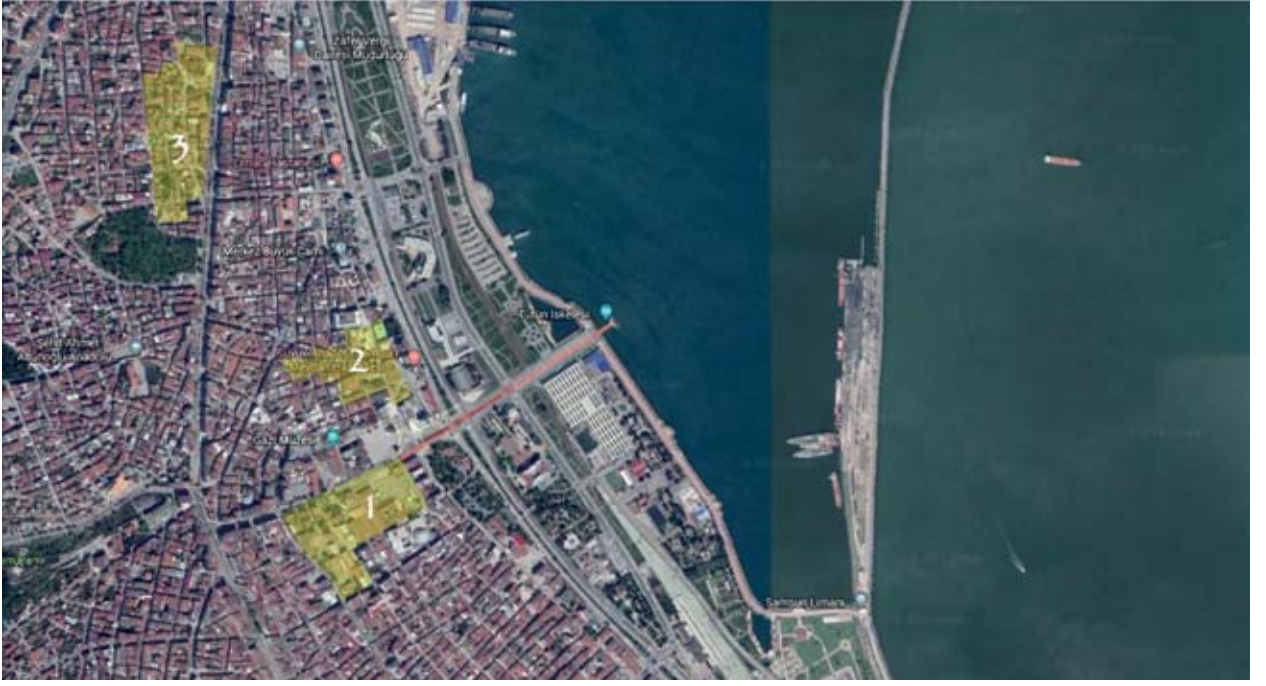
Son olarak Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 30.06.2000 tarih, 3891 no'lu kararıyla onaylanan Koruma Amaçlı İmar Planı'na göre tescilli yapıların yanı sıra belirlenen üç adet kentsel sit alanı, şekilde görüldüğü gibi günümüzdeki yerleşim içinde oldukça küçük bir yer tutmakta olup (Şekil 4) bu alanlar dışında da çok sayıda tescilli yapı bulunmaktadır.

Haritada sınırları gösterilen alanların tamamı İlkadım İlçesi'nde bulunmaktadır. Güneyde, Kale Mahallesi sınırları içerisindeki 4,8 ha'lık alan, 1 no'lu kentsel sit alanıdır (Şekil 3). 1 no'lu kentsel sit alanında korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli Tekel Reji Tütün Fabrikası ve depo, ambar, işyeri binaları (günümüzde çoğunluğu Bulvar AVM'ye dâhil olmuştur), okullar ve kuzeybatısındaki Sanat Sokağı üzerindeki sivil mimari örnekleri yer alır. 1887 yılında kurulan tütün fabrikası, Anadolu'daki ilk sigara fabrikalarından birisidir; yüz yıldan fazla bir süre (1887-1994) üretimini sürdürmüştür (Yılmaz ve Gül 2018: 56). Sanat Sokağı'ndaki sivil mimari örneklerinden biri günümüzde Koruma Bölge Kurulu binası olarak kullanılmaktadır. Alanın güney batı kolunun köşesindeki konsolosluk binası İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Kültürel açıdan zengin bölgede, konut, ticaret, kamu kurumu ve eğitim gibi farklı yapı kullanımları görülür. Merkezdeki sivil mimari örneklerinin yoğunlaştığı bu alan, sivil yapı örneklerinin bahçe duvarlarıyla birlikte günümüze ulaştığı tek alandır (Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012: 69). Ayrıca, alanın en hacimli yapıları olan tek el depoları, sigara fabrikası ve bunların kuzeyindeki caddeden ulaşılan Tütün İşkelesi; geçmişte tütün sanayi ve ticaretinin kent yaşantısıyla bütünleşik konumuna işaret etmektedir (Şekil 5).

Tütün işkelesinden dik çıkan 19 Mayıs Bulvarı'nın kuzeyinde yer alan 2 no'lu kentsel sit alanı da Kale Mahallesi'nde Kazım Paşa Caddesi, Ziya Gökalp Caddesi ve Salih Bey Sokağı üzerinde yer almaktadır. 47 no'lu parseli içeren alan 3,2 ha'dır. Kentin ilk ticari merkezinin geliştiği alan günümüzde de yoğun bir ticari kullanım alanıdır. Alanda 19. yüzyıla ait Mater Dolorasa Kilisesi (1846), Askerlik Şubesi, tütün depoları ve iş yerleri ile konutlar bulunmaktadır.

Şekil 4-Günümüzde Samsun yerleşim alanı ve kentsel sitler (Google Earth programındaki Samsun haritası altlık olarak kullanılmıştır).

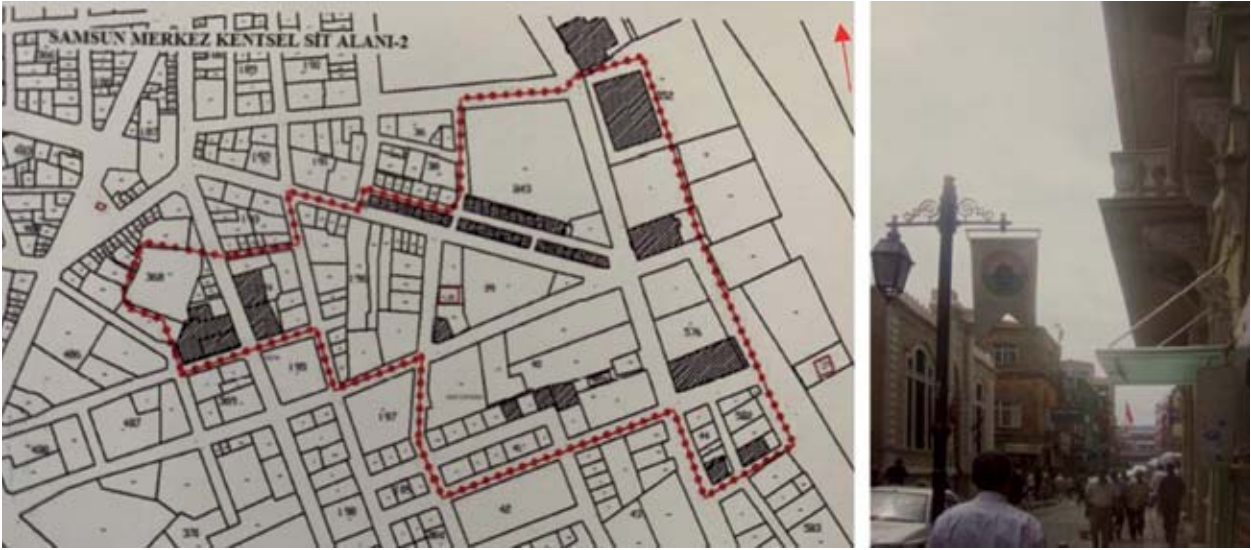
Şekil 5- 1, 2 ve 3 No'lu Kentsel Sit Alanları.

Şekil 6-Samsun Merkez tescilli yapılar, 1 no'lu Kentsel Sit Alanı ve Sanat Sokağı (Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012: 69).

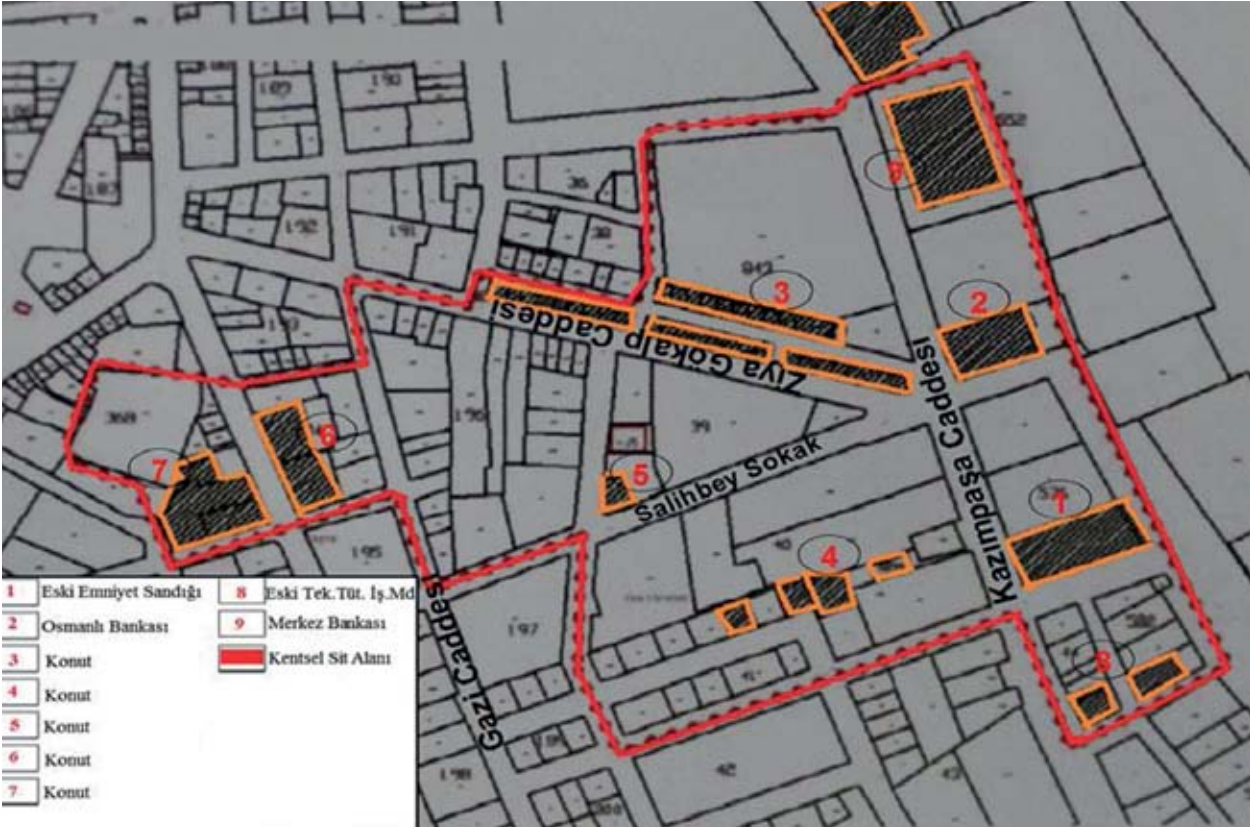
Şekil 7-1 No'lu Kentsel Sit ve Çevresindeki Korunan Yapılar (Yılmaz ve Gül 2018, 58).

Şekil 8-Samsun Merkez tescilli yapılar, 2 no'lu Kentsel Sit Alanı ve Kazım Paşa Caddesi (Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012: 70).

Şekil 9-Kazım Paşa Caddesi tescilli yapıları a. Atina Bankası (1909) b. Eski Saray Oteli c. Banque Imperiale Ottomane (1891).

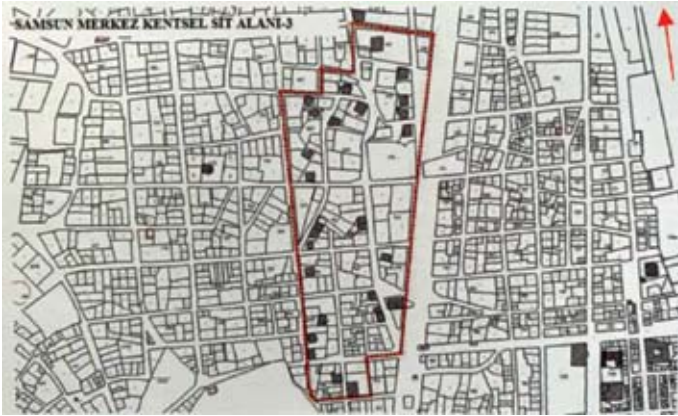
Şekil 10- 2 No'lu Kentsel Sit Alanındaki korunan yapılar (Yılmaz ve Gül: 2018).

Kazım Paşa Caddesi, Samsun'da planlı olarak gelişen ilk caddedir (*Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012: 70*). Samsun'da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına ait Batı tarzındaki önemli bir yapı mirası da banka binalarıdır. Tütün ticaretinin bir sonucu olarak bu caddede bulunan banka binaları Samsun'un ticari geçmişini anlatmada önemli bir potansiyel taşır. Emniyet Sandığı (Ziraat Bankası-1868), Osmanlı Bankası (1891), Atina Bankası (1909) ve Selânik Bankası (1900) gibi banka binaları dışındaki yapılar bitişik nizamda ve dar sokaklarla çevrilidir.

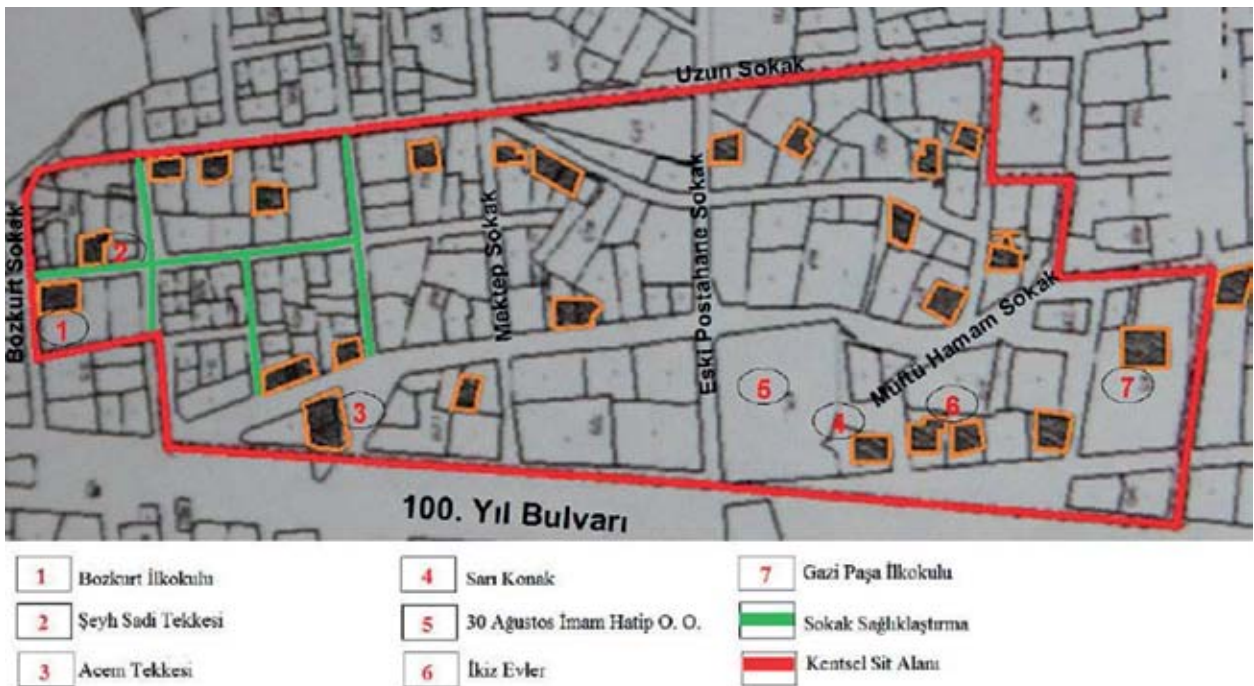
En kuzeydeki 3 no'lu kentsel sit alanı, Selahiye Mahallesi'nde halk tarafından "Bulvar" olarak anılan 100. Yıl Bulvarı üzerinde, yaklaşık 5,5 ha büyüklüğündedir. Seyyid Kutbeddin Mezarlığı ile 30 Ağustos İlköğretim Okulu arasına kalır. Eğimli bir topografya üzerine konumlanmış alanda 26 adet tescilli sivil mimari örneği ve ikisi tescilli üç adet okul bulunmaktadır. Ülkedeki genel eğilime uygun olarak, 1985 yılında belirlenen geçiş dönemi yapılaşma koşullarıyla, 30 m'lik bulvar yoluna cephesi olan ve üzerinde tescilli yapı bulunmayan parsellerin mevcut imar planı hü-

kümleriyle yapılaşması sonucunda, nitelsiz 8-9 katlı bitişik nizam bloklarla sit alanının bulvara olan cephesi tamamen kapanmıştır (*Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012: 71*).

Kentsel sit alanları içerisinde kalmayan, 19. yüzyıla ya da 20. yüzyıl başına tarihlendiği kesin olarak bilinen belli başlı anıtsal yapılara göz atılacak olursa; Süleyman Paşa Camii ve Medresesi (1813), Mater Dolorasa Katolik Kilisesi (1846), Hançerli Camii (1871), Hükümet Konağı (1846-1875), Selçuklulardan kalma ahşap caminin 1869'da yanmasının ardından aynı yere inşa edilen Büyük Cami (1884), Yalı Camii (1894), Memleket Hastanesi (1900), Belediye Binası (1908) vb. Batı etkisindeki anıtsal mimari örnekleri arasında sayılabilir. 1869 yangınında zarar gören camilerin yerine inşa edilen camilerden, 14.10.1978 tarihinde korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiş olan Hançerli Camii'nin günümüzde (2020) pek çok izinsiz müdahaleye maruz kaldığı, içine ve çevresine 1970'li yıllara ait olduğu tahmin edilen betonarme eklentiler yapıldığı; bugüne yalnızca minare ve kaidesinin özgün olarak ulaşabildiği, ahşap pasalı tavanının ve beden duvarlarının özgün olabileceği belirlenmiştir.

Şekil 11-Samsun Merkez tescilli yapılar, 3 no'lu Kentsel Sit Alanı ve Kazım Paşa Caddesi (*Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012: 71*).

Şekil 12-3 No'lu Kentsel Sit Alanında Korunan Yapılar (Yılmaz ve Gül: 2018).

Şekil 13- Mater Dolorosa Kilisesi (Atatürk Kütüphanesi Arşivi-08.08.1966 tarihli fotoğraf) ve günümüzdeki durumu.

Samsun Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün yapıyı onarım programına alarak projelerini hazırlattığı öğrenilmiştir. 26.06.2013 tarihinde tescillenen ve girişinde 1887 ile 1948 tarihleri yazılmış olan Kılıç Dede Camii'nin ise Hançerli Camii kadar da şanslı olmayıp Osmanlı Dönemi'ne ait olduğunun dışarıdan bakınca hiç belli olmadığı, o dönemden günümüze ulaşan geleneksel kısımlarının yalnızca pasalı ahşap geniş saçakları, pasalı ahşap tavanı ve mahfil korkulukları olabileceği belirlenmiştir. Bu öğeler dışında cami büyük ölçüde betonarmeye dönüştürülmüş cephesi niteliksiz kare mozaikle (btb) kaplanmış, iç duvar yüzeyleri ve tavanına sanat değeri taşımayan çini ve kalemışle-ri yapılmıştır. Oldukça geniş bir avluda yer alan yapı ve çevresi eski ve bakımsız görünmektedir. Tescillenmiş olan parsellerde yer alan, 20. yüzyılda olumsuz müdahalelere maruz kalan bu gibi dönem camilerinin mevcut durumlarıyla kullanım ömrünü tamamladığında eklentilerinden arındırılıp özgün unsurları korunarak 19. yüzyılda yapıldığı durumuna göre yeniden inşasının gündeme gelebileceği düşünülmektedir. Geç Osmanlı Dönemi anıtsal yapılarından olan, büyük bir avlu içerisinde yer alan ve şehrin en büyük camisi olan Büyük Cami'nin yeniden yapımında Sultan Abdulaziz'in annesi Valide Sultan'ın katkılarından dolayı yapıya Valide Camisi de denilmektedir. Bu cami nispeten iyi durumdadır.

Dönemin idari binalarının zaman içinde kullanımları değişmekle birlikte, idari özelliklerini korudukları görülmektedir. Kale Mahallesi'nde eski Hükümet Konağı, Tekel Tütün İşletme Müdürlüğü binası, eski Askeri Hastane, Saathane yakınlarındaki Çarşı Karakolu, Pazar Mahallesi'nde Belediye Sarayı, Ulugazi Mahallesi'nde karakol binası, Unkapanı Mahallesi'nde Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi ve Kılıçdede Mahallesi'nde eski Vali Konağı idari özellik taşıyan tarihi yapılarıdır.

Mater Dolorosa Kilisesi (1846) (İtalyan Katolik Kilisesi) dini yapılar içinde ayrı bir öneme sahiptir. 1845 yılında Çar Nikola tarafından Tiflis Kilisesi'nden kovulan İtalyan

Capucin rahipleri önce Trabzon'da Santa Maria Kilisesi'ni daha sonra Samsun'da bu kiliseyi kurmuşlardır (Sarısakal 2002). Günümüzde ibadete açık olması şehir için kültürel bir zenginliktir (Şekil 13).

Belediye Sarayı, 1913-1914 yılları arasında eski belediye başkanlarından merhum Gebilizade Necip Bey tarafından yaptırılmıştır. Dış yüzü Ünye taşı ile kaplı bina, yontma ve süsleme sanatına bir örnek oluşturmaktadır (Yılmaz ve Gül 2018: 56). **Günümüzde Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı** binası olarak kullanılmaktadır (Şekil 3, Şekil 28).

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ'NDE YAPI MALZEMELERİ

Samsun, verimli ovaların yanı sıra çam, ardıç, köknar, meşe, kayın, kavak, gürgeç, karaağaç, kızılbaş, dişbudak, çınar ve kestane bakımından zengin ormanlara sahiptir; ancak ormancılık tarım ve sanayi kadar gelişme fırsatı bulamamıştır (Yurt Ansiklopedisi 1983: 6582, 6601). Buna karşın, ağaç bakımından zengin olan bölgede ahşap yapı geleneği antik çağlardan bu yana yaygındır.⁷ Samsun'da Hitit kültürüne ait buluntulardan, taş temel üzerine kerpiç kullanılarak yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır (Yurt Ansiklopedisi 1983: 6633). 19. yüzyıldan itibaren, özellikle kırsal kesimlerde ahşap yapı geleneğinden de vazgeçilmediği, onarım kayıtlarından ve dendrokronoloji **çalışmalarından**⁸ anlaşılmakla birlikte, çevre kentlerde de görüldüğü gibi Samsun'da da tuğla, taş ve metal malzeme kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Harç olarak horasan harçları ve kaymak kireç kullanılmaktadır.

İşlenme durumu ve yapı malzemesi olarak kullanımına ilişkin bir veriye rastlanmamakla birlikte, yörenin yüksek kısımlarında demir, kurşun ve gümüş gibi çeşitli madenler ile antik çağlara ait kazı alanları vardır. Ayrıca 1877'de de kente bağlı Kabaklı ve Fedamut köylerinden, çimento madeninin çıkartılmaya başlanıldığı ifade edilmektedir⁹.

Şehirdeki tarihi yapı mirasının büyük bölümünü sivil mimari örnekleri oluşturmaktadır; ancak sivil mimarlık

7 Bilgi, Ö. 1990, 167-169'dan aktaran Atasoy 1997: 17.

8 Peter Ian Kuniholmdan aktaran Can, Y. (2004) *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Etüt Yayınları, s.11.

9 Tuğlacı Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yay., İstanbul, 1985, s. 264'ten aktaran Duymaz 2006, s. 449.

Şekil 14. (a) Dış bağdadi yapı örneği (b) Çıkma/saçak altı demir elemanlarla taşınan yapı örneği.

örneklerinin yapım tarihini tam olarak bilmek, anıtsal mimari kadar kolay olmamaktadır. Samsun'un tarihi evleri genellikle zemin üzeri iki katlı, bazı büyük taş yapılar hariç dış cephesi yığma tuğladan iç bölmeleri bağdadi olarak yapılmıştır. Dış bağdadi olan örnekler de çok sayıdadır (Şekil 14-a).

İkinci katta bir çıkma mevcuttur. Çıkma, bazı yapılarda iki adet (bazen dört) ahşap veya taş direk taşımakta bazı yapılarda demir çubuklarla desteklenmektedir. Kıрма çatısı alaturka kiremitle örtülü bu yapıların saçak altları ahşaptır. Saçak altları volta döşeme ya da benzeri şekilde demir elemanlarla taşınan örnekler de görülmektedir (Şekil 14-b).

İç mekânda ortada bir sofa yer almaktadır. Odalarda taban ve tavan ahşap malzemedir. Dış cepheleri ahşap kaplamalı, iç bölmeleri ahşap karkas üzerine çita çakılmış ve katkılı harçla sıvanmış bağdadi tipi evlerdir. Zemin ve bodrum katları taş ve tuğladan yapılmış, karşılıklı duvarları kalın lama demirleriyle bağlanarak putrelli tonoz döşemeli olanları da vardır (Duymaz 2006: 453).

Malzeme konusu seyahatnamelerden incelenecek olursa çeşitli gözlemlere rastlanmaktadır. Örneğin Walpole, 1850 yılındaki seyahatinde şehirdeki Rum yerleşimindeki evlerin yapımında ahşap, toprak ve bulunması zor olan taş gibi malzemeler kullanıldığından, evlerin çatılarının eğimli ve kiremit kaplı olduğundan söz etmiştir.¹⁰ Öte yandan, Mordtman, aynı dönemde aynı bölgeyi anlatırken Rum yerleşiminin çevresindeki ağaçlarla kaplı dağlarda yer alan köy evlerinin ağaç kütüklerinin yere paralel üst üste yatırılarak ve aralarının çamurla doldurulması ile inşa edildiğini anlatmıştır.¹¹ Amerikalı misyoner seyyah Henry John Van Lennep de bu tasviri destekleyen ve çeşitlendiren tanım-

larla şehirdeki evlerin, taş yoksunluğu nedeniyle ahşaptan yapıldığını belirterek birkaç büyük taşın yere yatırılarak ana kalasların bu taşlar üzerine konulması ile inşa edildiğini, bunun nedeninin ahşabın çabuk çürümesinin önüne geçilmesi olduğunu, fakat evlerin dış kısımlarında kullanılan tahtaların yaş iken kullanılması nedeniyle, tahtalar kuruduğu için arada boşluklar oluştuğunu, çatı için ise yine ahşap tahtalar kullanıldığını, çivi piyasada çok bol olmadığı için, tahtalar çatıya yerinden çıkmasınlar diye ağır çakıl taşları kullanılarak döşendiğini, iç kesimlerde ise evlerin genellikle birbiri üzerine yatay olarak konulan ağaç kütüklerden inşa edilip aralarda oluşan boşlukların ise çamur ile doldurulduğunu anlatmıştır.¹²

Geç Osmanlı Dönemi'nde şehirde görülmeye başlanan bir malzeme karosimandır. 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da üretilmeye başlanan, ilk örnekleri İzmir ve İstanbul'da görülmüş olan ve şehrine göre desenleri ve yapım teknikleri ortaya çıkan bu malzemenin (Orhon 2011: 38) Samsun Kent Müzesi olarak kullanılan konakta korunmuş bir örneği bulunmaktadır (Şekil 15).

Dönemin sivil mimari örneklerini malzeme ve yapım teknikleri yönüyle konsolosluk binaları, medreseler, fabrikalar, depo yapıları vb. anıtsal/kamusal yapılardan ayıran keskin bir çizgi bulunmamakla birlikte; anıtsal yapılar genellikle düzgün kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılarak yapılmıştır. 19. yüzyılda bilhassa "büyük yangın" sonrasında inşa edilen yapılarda ve yapılan onarımlarda zemin katta tuğla duvarlar ve üstünde volta döşeme kullanıldığı görülmektedir. Çıkma yapan avlu cephelerinin döşeme altlarında bu volta döşemeler devam ettirilmiş, putreller taş konsollarla taşınmıştır.

10 Walpole, F. *The Ansayrii, (or Assassins) with Travels in the Further East in 1850-1851 Including a Visit to Nineveh*, Vol. II, London, 1851 s.244'ten aktaran Kuş 2016: 59.

11 Mordtman, A.D., *Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien*, F. Babinger (yay.), Hanover 1925, s.84'ten aktaran Kuş 2016: 62.

12 Lennep, Henry J. Van, *Travels in the Little-Known Parts Of Asia Minor*, Vol. I, London 1870. s.42'den aktaran Kuş 2016: 68.

Şekil 15. Karosiman örneği (Samsun Kent Müzesi).

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ MİMARİSİ KORUMA SORUNLARI

Geç Osmanlı Dönemi mimari koruma sorunlarının bir kısmına çalışmanın “Kentsel Sit Alanları ve Korunması Gerekli Kültür Varlıkları İçinde Geç Osmanlı Dönemi Yapıları” başlığı altında değinilmiştir. Buraya kadar aktarılan bilgiler hem dönemin hem de günümüzde bu dönemin mimari mirasının koruma sorunları yönüyle

ele alınacak olursa; Osmanlı’da yeterli olanaklar bulunsa dahi, onarma ve koruma yerine devşirme malzemelerle veya tamamen yeniden inşanın tercih edildiği görülmektedir. Günümüzde bu yaklaşımın, yerini daha bilinçli çabalara bıraktığı söylenebilir. Buna karşın, koruma yaklaşımı olarak özgün mekânsal kurguya ve özgün malzeme/yapım tekniklerine dönük bir koruma refleksinin varlığından söz etmek halen oldukça güçtür. Yangın ve

Süleyman Paşa Medresesi’nin Tarihçesi

	Dönem	Tarih	Onarımlar
1	Yapılış Vakfiyesi	1813	Haznedarzade Süleyman Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır.
2	Abdülaziz Dönemi	1863-64	Osmanlı arşiv belgelerinden, Müfettiş Ali Rıza Efendi teftişi döneminde medresenin cami ile beraber onarıldığı anlaşılmaktadır.
3	Abdülaziz Dönemi	1868 - 69	Süleyman paşa medresesinde çıkan ‘Büyük Samsun yangını” yapıya ve çevreye büyük ölçüde zarar vermiştir. Bu yangından sonra medrese tamirat görmüş ve mimari kurgusu değişikliğe uğramıştır. (Bu büyük yangınla kent hemen hemen tamamen yanmış akabinde yerleşim yeniden planlanmıştır.)
4	V. Mehmet (Sultan Reşat)	1914	Yapı 1914 yılına dek özgün işlevini koruyarak medrese olarak kullanılmıştır.
5	Sultan Vahideddin (1918/1922) Cumhuriyet Dönemi 1923/∞	1914 - 1928	Yapı 1928 yılına dek özgün işlevine uygun olmayan bir şekilde otel ve kahvehane olarak kullanılmıştır.
6	Cumhuriyet Dönemi	1943	Samsun’un Ladik ilçesi yakınlarında bölgeyi tamamen etkileyen büyük bir deprem olmuştur. Bölgede binlerce insanın ölmesi ve %80 oranında yıkım ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde yapı, bölgeyi büyük ölçüde etkileyen bu depremden zarar gören yapılar arasında olması olasıdır.
7	Cumhuriyet Dönemi	1944 - 1974	1944 sonrasında yapı Belediye Elektrik ve Su İşleri İşletme Binası olarak kullanılmıştır.
8	Cumhuriyet Dönemi	1974	Yapı bu tarihte vakıflar tarafından restore edilmiştir. Bina belli bir süre Vakıflar Bölge Müdürlüğü olarak kullanılmıştır.
9	Cumhuriyet Dönemi		Yapı bu zamana kadar iş hanı olarak kullanılmıştır. Bu süreçte yapılan niteliksiz ekler ile özgün mimari doku tahrip edilmiştir. Kurul yazışmalarından, medresenin 2009 yılı itibarıyla Vakıf Eserleri Müzesi olarak kullanılmasının talep edildiği görülmektedir.

Çizelge 1- Süleyman Paşa Medresesi’nin tarihçesi (V.G.M. Arşivi).

deprem gibi afetlere bu gibi yaklaşımlar eklendiğinde sorunlar daha da çoğalmaktadır.

Samsun'un 19 ve 20. yüzyıla ait kültür varlıklarıyla ilgili geçmişi ve koruma sorunlarına ilişkin başlıca kırılma noktaları ve işlevlendirme/onarma yaklaşımlarının; 1813 tarihli vakfiye ile inşa edilen Süleyman Paşa Medresesi (Şekil 3, 28) başta olmak üzere çeşitli örnekler üzerinden şehirde bir gezinti yapılarak ele alınması yerinde bulunmuştur:

Kale Mahallesi'nde Saathane Meydanı yakınlarında yer alan Süleyman Paşa Medresesi, aşağıdaki çizelgeden de anlaşılacağı gibi geçirdiği yangın ve deprem gibi olaylar ve çevresine geçmişte bitiştirilen dükkânlar gibi müdahaleler nedeniyle özgün durumunu büyük ölçüde yitirmiştir.

Yığma tuğladan, iki katlı, avlulu U plan üzerinde inşa edilmiştir. U'nun açık kısmı Medrese Camii'ne bakmakta ve yapı cami ile bütünlük oluşturmaktadır (Şekil 16). Avlunun iki kenarı revaklıdır ve revak içlerinde dükkânlar yer almaktadır. Avluda karşılıklı olarak birbirine bakan doğu ve batı cepheleri avluya doğru cephe boyunca taş konsollar üstünde çıkma yapmaktadır. İlk yapım tarihindeki plan ve cephe üslubunun özgünlüğünü koruyamayan medrese günümüzde 19. yüzyılın son dönemlerini yansıtan eklektik cephe düzeni ve değişen plan yapısıyla varlığını sürdürmektedir. Yaklaşık 13.50 m derinliğindeki avlunun cami tarafındaki genişliği 11.50 m olup yapının giriş cephesine doğru daralarak 10.50 m'ye düşmektedir. Avlu cepheleri revaklı olarak planlanmış, doğu cephe duvarı sağır olan yapıda revak arkasına yerleştirilen dükkânlar avluya açılmışlardır. Bu cephede beş adet üçgen formuyla bitirilmiş revak açıklığı mevcuttur ve açıklıklar arasında yaklaşık 1.40 m genişliğinde duvar parçaları revak ayaklarını oluşturmaktadır. Yaklaşık 2.80 m yüksekliğindeki revak açıklığının üçgen bitimleri basık üçgen olarak yapılmıştır ve bu cephedeki bütün açıklıklar aynı boyuttadır. Revak arkasındaki 1.40 m genişliğindeki dar koridorda farklı boyutlarda ve cephe karakterinde güncel malzemeyle dükkân cepheleri yapılmıştır.

Avlunun sağında ve solunda birbirine bakan karşılıklı cephelerin üst katları 70-75 cm kadar çıkma yapmaktadır. Çıkma sağda ve solda beşer adet olmak üzere toplamda on adet konsol taşı ile taşınmaktadır. 70 cm yüksekliğinde 70 cm çıkma derinliğinde olan konsol taşları klasik üslupta yapılmıştır. Konsollar üstünde taşınan cephe düzeni avluya bakan iki cephede de aynı düzendedir (Şekil 16).

Cephelerde toplamda on adet pencere boşluğu yer almaktadır. Pencereler aynı boyutlarda cephede simetrik bir düzen içinde yer almaktadır. Alt katın revaklı cephe düzeninde üst katın pencereleri revak açıklıklarının akslarında yerleştirilmiştir. Pencere üstleri revak açıklıklarında olduğu gibi üçgendir, ancak pencerelerde revak açıklıklarının basık üçgen bitimleri yerine eşkenar üçgen kullanılmıştır (Şekil 16).

Simetri aksında kullanılan at nalı üslubundaki eklektik kemerin iki yanında yine at nalı biçimindeki iki kemer açıklığı sivri kemere dönüştürülerek kullanılmış, köşelerde yer alan iki dar revak kemeri ise tam kemer olarak düzenlenmiştir. Revak duvarları üstündeki pilastır niteliği taşıyan taş sütunlar, sütun başlıkları ve tabanlarıyla eklektik kemer düzeni içinde revak düzeninin orta akstaki kemerlerini tamamlayan mimari unsurlar olarak tasarlanmıştır. Sütun başlığı üstüne yerleştirilen üç kemerdeki çizgisel etki sıvayla yapılmış yaklaşık 10 cm genişliğindeki söve ile güçlendirilmiştir.

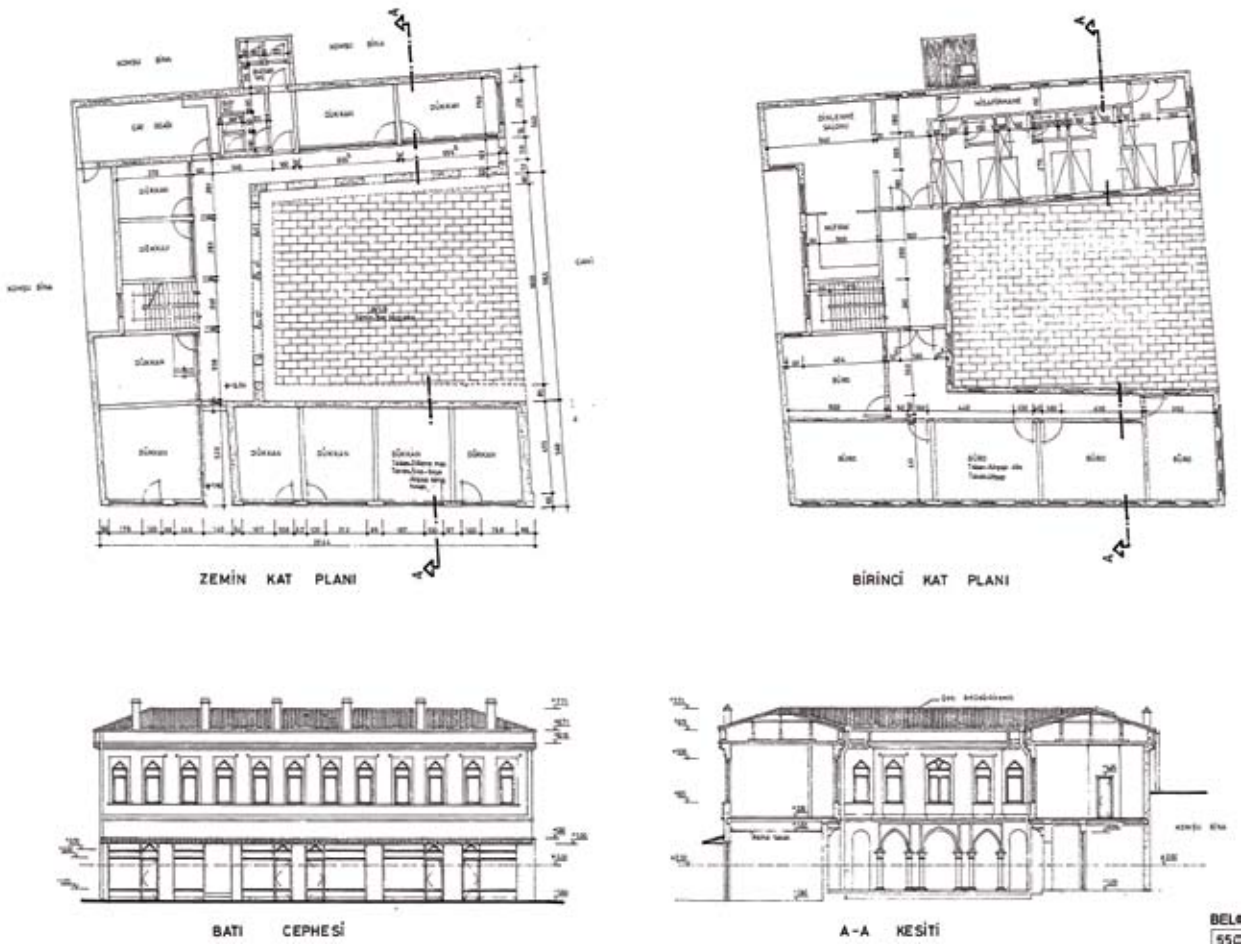
Bu cephede avluya bakan yan cephelerin aksine çıkma düzenlenmemiştir. Üst katın cephe düzeninde de simetri aksının iki yanında avlunun iki yanındaki cephelerde pencere karakteri korunurken, simetri aksındaki pencerede üçgen formunun üzengi çizgisinde yuvarlatılmasıyla oluşturulan eklektik üsluptaki kemerli bir pencere yapılmıştır. Eski fotoğraflarda bu pencerenin üstünde, simetri aksında cephenin üçgen formunda küçük bir saçak alını çıkıntısıyla bitirildiği görülmektedir.

Yapının özgün taşıyıcı sistemi tuğla duvarlardan oluşmaktadır. Geçirdiği onarımlar ve müdahalelerle yapının taşıyıcı sistemine çok fazla müdahalede bulunulmuştur. Büyük yangın sonrasında yapılan onarımlarda zemin katın tuğla duvarları üstünde volta döşeme kullanıldığı gözükmemektedir. Çıkma yapan avlu cephelerinin döşeme altlarında volta döşeme devam ettirilmiş, putreller taş konsollara taşınmıştır. Yapının zemin katında yan kanatlar volta döşemeyle geçilmiştir. Kuzey kanadında ise alt kattaki döşeme sistemi değiştirilmiş ve dükkânların kuzey kanadında yer alan mekânları, merdiven bölümü ve kuzey revak tavan döşemesi yenilenerek betonarme döşeme olarak yapılmıştır.

Restorasyon öncesinde üst katta ise dönemsel izler taşıyan yapı malzemesi kalmamıştır. Üst katın tavan döşemesi betonarme olarak yapılmış, döşeme altı ise ahşap lambri ile kapatılmıştır. Üst katın tuğla beden duvarları alt kattan daha incedir. Taşıyıcı sistem olarak karma bir yapım sistemi kullanılmıştır. Yapının bir bölümünde betonarme hatıllarla duvarlar bağlanırken, bazı bölümlerinde zayıf betonarme kirişler kullanılmıştır.

Medrese ve Medrese Camii'nin 2016-2018 yıllarındaki restorasyon süreci incelendiğinde, uygulama başlangıcındaki sökümler sonrasında medreseye-muhtemelen geçmişteki yangın ve depremler sonucunda gördüğü hasarlar nedeniyle pek çok betonarme müdahalesi, çimentolu siva ve ampatman hizasına yapının tamamını çevreleyen (113 m) 20. yüzyıl başında yapıldığı tahmin edilen 13 cm yüksekliğinde, 5 cm genişliğinde lamalı bir güçlendirme hattı yapıldığı anlaşılmıştır. Gerçekleştirilen restorasyon uygulamasında restitüsyon verileri olan

SAMSUN- MERKEZ SÜLEYMAN PAŞA VAKFI MEDRESESİ RESTORASYON PROJESİ

Şekil 16. Süleyman Paşa Medresesi 1992 yılına ait proje (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi).

fotoğraflar titizlikle incelenmiş ve biçimsel olarak dikkate alınmış, tuğla boyutları, volta döşeme tekniği (Şekil 17) gibi unsurlar korunmuştur.

Öte yandan, Koruma Bölge Kurulu onayı da alınarak çelik köşebent, güçlendirme fileleri gibi güncel teknikler kullanılarak çatı sisteminde güçlendirme ve yenilemeler ve tuğla duvar örgülerinde ve tuğla beden duvarlarına file eşliğinde güçlendirme sıvası uygulaması yapılmıştır. Bu esnada özgün sıva ve örgü harcı bileşenlerine ilişkin bir belgeye rastlanmamıştır. 300 m² zemine oturan ve 19. yüzyılda tamamlanmış volta döşeme uygulanan yapının sonradan beto-

narmeye dönüştürülen 90m²'lik döşemesinin ve betonarme lentoların, yapıya zarar verme endişesiyle yine betonarme olarak yenilediği görülmüştür. Proje kapsamında bir konservasyon raporuna da rastlanmamakla birlikte revize restorasyon projelerinde önerilen temizlik gibi uygulamaların yöntemi belirtilmemiş, hidrolik kireçli enjeksiyon harçlarının reçetesi/formülü tanımlanmamıştır. Oysaki korumada eski elemanların zayıf kaldığı ya da denklerinin bulunmadığı durumlar haricinde; harç bileşenleri, ahşap cinsi ve yapım tekniğinin de form kadar önemli birer unsur olarak korunması gerekmektedir.

Şekil 17. Süleyman Paşa Medresesi 2018 yılı onarımı, volta döşeme yapımı.

Şekil 18. Süleyman Paşa Medresesi 2018 restorasyon sahasında restorasyon öncesinde parapetlere oturtulmuş olan çatının özgün durumuna döndürüldüğü onarımı ve paslanmaz hatıl uygulaması.

Samsun genelinde tarihî yapılar ile ilgili olarak bilinçli korumadan söz edilmesi güçtür. Şahıslara ait meskenler dışındaki tarihî yapıların büyük bölümü, kamuya ait olması nedeniyle yerel ve merkezî yönetimin mekân ihtiyacı nedeniyle, bilinçli korumadan çok, çeşitli amaçlarla kesintisiz kullanılmış olduklarından günümüze ulaşmışlarsa da yapım tekniklerine ilişkin detay ve malzeme bilgileri gibi pek çok özgün unsurunu da belgelenemeden yitirmişlerdir.

Bilinçli olarak koruma yaklaşımı ise son yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Sayılabilecek pek çok örnek bulunmakla birlikte, onarım etkinliklerinin -restorasyon olarak tanımlamanın uygun olup olmadığı tartışmalıdır- yapıların döneminin ruhunu yansıtmayı ve teknik olarak da dönemin malzeme ve yapım tekniklerini koruyacak ve belgeleyecek şekilde uygulandığından söz edilemez. Bu durumlar göz ardı edilmeksizin, yine de olumlu karşılanabilecek uygulamalar sayılacak olursa, terk edilmiş ve tahrip olmaya yüz tutmuş hâlde iken restore edilip işlev kazandırılan az sayıda tarihî yapıdan söz edilebilir:

Samsun (Reji) Tütün Fabrikası (Şekil 19-a), Askeri Hastane, Elmas Hanım Konağı (Cibran), Mıntıka Palas Oteli,

Acem Tekkesi, Paşa Konağı, İkiz Evler, Sarı Konak, Bozkurt İlkokulu, Kazım Paşa Caddesi üzerindeki banka binası, eski Askeri Hastane, bir kısmının yeni işlevlerinin uygunluğu da tartışmaya açık olmakla birlikte, korunan az sayıdaki yapı örnekleridir (Yılmaz ve Gül 2018: 61). Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geldiği zaman kalmış olduğu Mecidiye Caddesi üzerindeki Mıntıka Palas Oteli (1908) müzeye dönüştürülerek işlev kazandırılmıştır. Gazi Müzesi olarak adlandırılan bina iki katlı bağdadi bir yapıdır. Müzede Atatürk'ün kullanmış olduğu eşyalar ve fotoğraflar sergilenmektedir (Şekil 19-b).

Samsun'daki başarılı koruma örneklerinden birisi de günümüzde İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binasıdır. 1890 yılında Banker Borluoğlu tarafından inşa ettirilen bina, 19. yüzyıl Fransız mimarisinin izlerini taşımaktadır. Bir süre okul olarak kullanılan bina daha sonra sırasıyla Halk Eğitim Merkezi, Samsun Öğretmenevi, Öğretmen Sağlık Merkezi olarak kullanılan bina yakın zamanda yeniden restore edilerek Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü binası olarak kullanılmaktadır (Yılmaz ve Gül 2018: 61). Samsun'un en eski kız okullarından (Merkez Ünas) biri olan Bozkurt

Şekil 19. (a) Eski Tütün Fabrikası (Bulvar AVM) (b) Eski Mıntıka Palas Oteli (Gazi Müzesi).

İlkokulu (1898) uzun yıllar eğitim amaçlı kullanıldıktan sonra 2015 yılında restorasyonunun tamamlanması sonucunda, günümüzde İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından Eğitim Müzesi ve Proje Çalışma Ofisi olarak hizmet vermektedir. Yine Kadıköy Mahallesi'nde çürümeye terk edilmiş metruk hâlde bulunan Paşa Konakları, Büyükşehir Belediyesi'nin şehirdeki tarihî binaları, yeniden işlevlendirmek amacıyla başlattığı restorasyon çalışmaları kapsamında yaşlıların, çocukların, ailelerin ve engellilerin boş zamanlarını değerlendireceği ve çeşitli faaliyetler yapabilecekleri bir mekâna dönüştürülerek Kadıköy Mahalle Kültür ve Yaşam Evleri'ne dönüştürülmüştür. Selahiye Mahallesi'nde bulunan Sarı Ko-

nak ve İkiz Evler olarak bilinen tarihi konaklar restore edilmiş, İlkadım Belediyesi Türk İslam Sanatları Merkezi binası işlevi verilmiştir.

Bunların yanı sıra, koruma yaklaşımı olarak taşıyıcı sisteminde malzeme ve strüktür sorunları görülen bazı yapıların yeniden inşa edilmesi tercih edilmektedir. Örnek olarak, mülkiyeti Samsun Büyükşehir Belediyesi'ne ait, Hançerli Mahallesi 7306 ada parselde kayıtlı yapı verilebilir. Zemin kat dış duvarları kâgir ve kesme taş kaplama, iç duvarları ise ahşap karkas üzeri bağdadi çıta ve sıva ile yapılmış olan, berkitme elemanı olarak demirin kullanıldığı bu yapı, sonradan betonarme, briket ve çimento harçlı sıva

Şekil 20. Rekonstrüksiyon yoluyla korunan Hançerli Mahallesi 7306 ada & parselde kayıtlı yapı.

Şekil 21. Hançerli Mahallesi 7306 ada & parselde kayıtlı yapının rekonstrüksiyon öncesi ve sonrasına ait fotoğraflar.

Şekil 22. 7306 ada, 6 parselde yer alan yapının rekonstrüksiyon öncesi durumu (Fersah Mim. Müh. İnş. Tic. Ve San. Ltd. Şti. Rölöve Raporu, 2015, Koruma Kurulu Arşivi).

Şekil 23. Yapının demir profiller üzerine oturtulmuş ahşap wc'sinden rekonstrüksiyon öncesi durumu (Fersah Mim. Müh. İnş. Tic. Ve San. Ltd. Şti. Rölöve Raporu, 2015, Koruma Kurulu Arşivi).

Şekil 24. Duvar içindeki taşıyıcılığını yitirmiş ahşap hatıllar, bozulmuş kesme taş ve korozyona uğramış metal elemanlar (Samsun Büyükşehir Belediyesi KUDEB tarafından hazırlanan 25.08.2017 tarihli rapor).

Şekil 25. Beden duvarındaki kesme taşların taşıyıcılığını yitirdiğini, kabuklaşıp döküldüğünü gösteren fotoğraflar (Samsun Büyükşehir Belediyesi KUDEB tarafından hazırlanan 25.08.2017 tarihli rapor).

Şekil 26. Yapının Giriş Holü ve zemin kat doğusundaki pencereler.

ile onararak özgün pencere ve kapıların bir kısmı kapatılmış ve cepheleri betonarme yapılarla kapatılmış, çatısı ve zemin katı büyük ölçüde yıkılmış, ahşap çatalı özgün tavan kaplamaları kısmen sağlam iken ve giriş açıklıkları üzerinde profilli demir lentolar bulunmakta iken, duvarlar altında temel izleri bulunmadığından zemin sorunları da tespit edildiği için uzun bir süre terk edilmiş durumda beklemiştir (Şekil 20-25). Yapının rekonstrüksiyonuna karar verilmiştir.

Banka binası işlevi verilerek 2017 yılında yeniden inşa edilen yapının özgün duvar (ahşap çatıkı+bağdadi sıva+sıva+tatlı kireç badana boya) ve tavan (ahşap çatalı) yapım tekniklerine, malzeme form ve boyutlarına sadık kalınmış, ancak yer yer üzerleri kartonlu alçı levha ile kaplanmıştır. Zemin yer yer granit, seramik veya ahşapla kaplanmış, gereksinim duyulan ayırıcı duvarlar alçı levhadan, yapının geri kalanına zarar vermeyecek biçimde mesafeli monte edilerek yapılmıştır; fakat geniş mekâna ihtiyaç duyulan müşteri holünde taşıyıcı direkleri birleştiren duvarlar kaldırılarak özgün planda değişiklik yapılmıştır. Ayrıca güvenlik gereksinimi nedeniyle kasa odasının duvarları sac takviyeli çelik karkastan yapılarak alçı levha ile kaplanmış ve tavan yüksekliği tesisat kablolarına yer açmak amacıyla asma tavan yapılarak düşürülmüştür. Sonuç itibarıyla, günümüzde yapının dışı, Geç Osmanlı Dönemi yapısı izlenimi verse de içine girildiğinde taşıyıcılar, duvarlar, döşeme kaplamaları ve tavanlardan dolayı bu hissiyat tamamen kaybolmaktadır. Koruma kullanma dengesi bağlamında tartışılmalı bir örnek ortaya çıkmaktadır (Şekil 26).

Şekil 27. Saathane Meydanı'nın 1942 yılındaki ve günümüzdeki durumu.

Samsun'da tek yapıların korunmasına yönelik uygulamalar dışında, yapı grubu ve mekân korumasına yönelik, Kale Mahallesi Saathane Meydanı'nda yer alan tarihî Saat Kulesi'nin aslına uygun yeniden yapılması ve çevre düzenlemesi ile "Sanat Sokağı" sokak sağlıklılaştırması başlıca iki uygulama olmuştur. Kale Mahallesi'nde bir sokağın her iki tarafında oldukça iyi korunmuş çok sayıda tarihî mesken ve yapının yer aldığı sokakta yer alan iş yerleri ile beş tarihî konak, sokak sağlıklılaştırılması çalışması ile tamir ve bakım görerek ya da restore edilerek idari, kültürel ve ticari amaçlı kullanımlarla şehir yaşamına katılmıştır.

Diğer yandan, Sultan II. Abdülhamid tarafından, Ünye taşından çokgen kaideli ve gövdeli olarak 1886 yılında yaptırılan Tarihî Saat Kulesi, 1943 yılında depremde zarar görmesinden bir süre sonra yıkılarak, 1977 yılında (Yılmaz ve Gül 2018: 62) oran, biçim, malzeme ve yapım tekniği bakımından aslıyla uyumsuz olarak betondan yeniden inşa edilmiş; 2000 yılında ise, Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından, özgün yapıya sadık kalınarak aynı taş malzeme ile yeniden inşa ettirilmiş ve çevresi düzenlenmiştir (Şekil 27).

Karadeniz Bölgesi'nin önemli tarihî endüstri yapılarından birisi olan Samsun (Reji) Tütün Fabrikası, temsil ettiği dönemin sanayi kültürü, tarihi, teknolojisi, sosyal ve mimari değerlerinin izlerini taşıması açısından şehrin hafızası için önemli bir miras konumundadır. Geçmişten bu yana Samsun halkından çok sayıda kişi bu fabrikada çalışmış ve emekli olmuştur. Şehrin merkezî iş alanında şehirde

Şekil 28. Süleymanpaşa Medresesi, Medrese Camii, Şifa Hamamı, Belediye Sarayı (en sağda) ve Taşhan'ın bulunduğu alanın (en arkada Saathane Meydanı) günümüzdeki durumu.

yaşayanlar için nostalji oluşturan bu tarihi bina, uzun süre terk edilmiş harap hâlde kaldıktan sonra, restore edilerek (alışveriş merkezi olarak) işlevlendirilip şehrin yeni hayatına katılmıştır (Şekil 19-a). Tarihi fabrikanın bir sanayi müzesi olması yerine, alışveriş merkezi olarak yeniden fonksiyon kazandırılması, gelecek nesiller için tütün fabrikası olarak değil, alışveriş merkezi olarak kültür ve hafızalarda kalmasına neden olabileceği ve nesiller yok oldukça yapının endüstriyel bir miras olduğu bilgisinin yaygınlığını yitirebileceği riski bulunduğu dikkat çekilmektedir (Us 2014: 5).

Samsun'da yukarıda sayılan koruma örneklerinin yanı sıra, tarihsel koruma amaçlı bir proje Saathane Meydanı Projesi'dir. Samsun şehrinin tarihi merkezi konumunda ve Taşhan, Süleyman Paşa Medresesi, Şifa Hamamı, Merkez Camisi, Medrese Camisi, Tarihi Belediye Binası gibi Samsun'un çeşitli dönemlere ait anıtsal yapılarının bir arada bulunduğu bu meydanın (Şekil 28), son yapılan arkeolojik kazılar sonrasında kentin gelişim sürecinin doğrudan izlendiği bir alana dönüşmesi amaçlanmıştır. Proje kapsamında arkeolojik buluntular, üzerinde gezilebilir bir cam örtü platform ile korunurken, Taşhan "Sanatçılar ve Zanaatkarlar Merkezi", Süleyman Paşa Medresesi "Samsun-Karadeniz Bölgesi Tasarım ve Uygulama Merkezi" olarak planlanmıştır. Meydana cephe veren Medrese Camii ve Şifa Hamamı'nın asli işlevlerini sürdürerek, anıtsallıkları ile tarihi dokuyu tamamlayacakları düşünülmektedir. Taşhan'ın kütesel yapısıyla odak konumunda olduğu Büyük Meydan'da hafif sacaklı, gölgelikli yapısal üniteler planlanmış, deniz yönünde kottan yararlanılarak planlanan eğik çatılı mekân, sergi ve gölgelikli oturma alanı olarak tasarlanmıştır (Yılmaz ve Gül 2018: 62).

Saathane Meydanı'nda son yıllarda yapılan kamulaştırma, yıkım ve dönüşüm çalışmaları oldukça olumlu bulunmaktadır. Öte yandan, bu alanın denize bakan sınırındaki yüksek ve uyumsuz bina, projenin niyetleriyle aykırılık oluşturmaktadır (Şekil 28). Buna ek olarak, ne yazık ki meydanla ilgili bütüncül proje bugün kısmen rafa kaldırılmış, Süleyman Paşa Medresesi ve Taşhan için düşünülen işlevle-

rin uygulanmasından vazgeçilerek Medresenin Belediye'nin talebi üzerine Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından Büyükşehir Belediyesi'nin hizmet ve ofis binası olarak kullanımına tahsis edilmesi, Taşhan'ın da Belediye eliyle restoran olarak işletilecek olması nedeniyle bu yapılar da koruma yaklaşımı bakımından uygun bulunmayan örnekler eklenmiştir.

Geç Osmanlı Dönemi'ne ait yapılarla ilgili olarak, yukarıda açıklanan örnekler dışında şahıs mülkiyetinde bulunan pek çok tarihi konut, koruma mevzuatındaki düzenlemelerin yapı sahiplerini desteklememesinden kaynaklı olarak bozulmaya terk edilmiş durumdadır.

SONUÇ

Samsun'da geçmişten bu yana yapılaşma ve modernleşme eğilimleri, çok sayıda tarihi yapının yok olmasına neden olmuştur. Özellikle, şehir nüfusunun hızla arttığı 1950 sonrasındaki dönemde hızlı ve plansız yapılaşma ve tarihi dokunun korunmasını göz ardı eden imar uygulamaları, tarihi mirasın yok edilmesini hızlandırmıştır.

Samsun'da Geç Dönem Osmanlı Mimarisi, kendine has sorunları ve kırılma noktaları olan bir dönemin ürünüdür. Bu ürünün korunmasının önünde yangın ve deprem gibi engeller olmasının yanı sıra, yaşatılması ve modern şehir hayatına katılması konusunda şimdiye kadar yapılanlar, bu çalışmada ele alınan bazı sakıncalar taşımaktadır. Şehirdeki imar uygulamaları, koruma açısından değerlendirildiğinde, yakın zamana kadar tarihi dokunun korunmasına önem verilmediği, bilinçli koruma fikrinin 1990'lı yılların sonlarına doğru geliştiği görülmektedir. Koruma yaklaşımı başlangıçta sadece envanter oluşturma ve koruma kurulu kararlarından ibaret olsa da sonraki yıllarda koruma anlayışı değişerek tarihi çevrenin, şehrsel planlama süreci içinde korunması şeklinde bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu konuda 1992 yılında onaylanan Samsun Koruma Amaçlı İmar Planı önemli bir aşamadır. Son dönemde ise, şehirdeki tarihi yapıların restore edilerek şehrin çağdaş yaşamına katılmaları, şehrin sahip olduğu tarihi ve kültür mirasın gelecek kuşaklara aktarılma çabası dikkati çekmektedir.

Şehir merkezindeki mevcut tarihî ve kültürel mirasın büyük bölümü, 19. ve 20. yüzyıla tarihlenmektedir ve merkezî iş alanı ve yakın çevresinde bulunmaktadır. Bu alanlardaki günlük nüfus hareketliliği ve yoğun mekân kullanımına bağlı rant artışı, tarihî yapılar üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Özellikle geçmişte, şehrin bu kesimindeki çok katlı yapılaşma izinleri, tarihî dokunun yok edilmesine neden olmuştur.

Daha çok kültürel faydalar ve kimlik unsuru olarak ele alınan koruma alanlarının, şehrin vazgeçilmez bir parçası olarak, şehir bütünündeki ekonomik ilişkiler ağına katılması kaçınılmazdır; fakat özellikle şehrin merkezî alanlarındaki ekonomik döngüler içerisinde, koruma alanları üzerindeki baskıların önüne geçilebilmeli, gelişim ve koruma kavramları arasındaki denge sağlıklı bir şekilde kurulmalıdır.

Şehirdeki tarih ve kültür mirasından terk edilmiş harap durumda olanlar restore edilip yeni fonksiyonlar yükleyerek korunmaları sağlanmalı, şehrin çekici ve işleyen parçaları olarak şehir yaşamına kazandırılmalıdır. Tarihî mirasın şehir yaşamına katılmasında yatırımcılar özendirilmeli ve mekânsal planlamayla kullanımları belirlenmelidir. Şehirdeki tarihî yapıların restore edilerek yeniden işlevlendirilmesi, turizm potansiyelinin açığa çıkmasıyla şehir ekonomisine katkıda bulunacaksa da korumada amacın turizm olmasının sakıncaları da göz ardı edilmemesinde yarar vardır. Bu anlamda, restore edilen yapıların özgün bağlamlarına, işlevlerine ve senaryolarına mümkün olduğunca sadık kalınması gerekmektedir.

Korumanın sosyal yönü ve kamusal faydaları, koruma çalışmalarında yukarıda sayılan amaçlara ulaşmada yaygın bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Yerel yönetim, sağlıklı şehirleşme, çevre ve kamu yararına bir yapılaşmayı yönlendiren ve denetleyen olarak, şehrsel mirasın korunmasında birinci derecede sorumluluk taşımaktadır. Yerel yönetimle birlikte, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, İl Özel İdare ve Koruma Bölge Kurulu, restorasyonların bilimsel ve çağdaş koruma ilkelerine göre, onaylanmış projelerine uygun olarak uygulanmaları konusunda denetim görevlerini yerine getirirken daha duyarlı olmalıdır. Denetim görevini üstlenen kurumlar, yalnızca sonuca odaklanmayarak, uygulama sırasında ortaya çıkan özgün yapılm tekniği ve malzemelerin belgelenmesi, sergilenerek, duyurularak ya da yayımlanarak tanıtılması ve korunmasını da sağlamakla birlikte, restorasyon sonrasında yapının kullanıcıları ve ziyaretçileri ile kuracağı ilişkiyi de doğru tasarlamayı gözden kaçırmamalıdır.

Ayrıca, sivil toplum kuruluşları, yerel basın ve şehir halkının çevre bilincinin artması ve koruma uygulamalarına kontrollü bir biçimde katılım sağlamaları, koruma sorununun çözümünü kolaylaştıracaktır. Vakıflar ve dernekler gibi sivil toplum kuruluşlarıyla koruma konusunda kamuoyu oluşturma yanısıra, restorasyon ve tarihî binaların işletilmesi konusunda bireysel girişimler için kredi olanakları ve teknik yardım sağlamak; bu binaların kiralanması, satılması, işletilmesi konusunda bireylere yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktüre 1985 S. Aktüre, *Osmanlı Taşra Kentlerindeki Değişimler*, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayıncılık A.Ş. Cilt 4.
- Atasoy 1997 S. Atasoy, *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samoto Otomobil Tic. A.Ş. Koç Holding.
- Bayraktar 2006 M. S. Bayraktar, *Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi*, Geçmişten Geleceğe Samsun, Ed. Cevdet Yılmaz, Cilt: 1, Samsun, s. 399-425.
- Çadırcı 1988 M. Çadırcı, *Tanzimat'ın Karadeniz'de Uygulanması, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, s. 471-475.
- Danışman 1986 H. H. G. Danışman, *Samsun yöresi ahşap mimarisinin gelenekselliği Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camii'nin İncelenmesi*, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, s.135-144.
- Darkot 1993 B. Darkot, *Samsun, İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul: M.E.B. Yayınları, s. 172-178.
- Duymaz 2006 A. Ş. Duymaz, XIX. Yüzyılda Samsun'un Kentsel Gelişimine Dair Birkaç Mimari Örnek, *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, s. 449-460.
- Erler 2007 M. Y. Erler, *Karadeniz'de Avrupai Bir Kent: Samsun (1865-1875), Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, I. Cilt, KTÜ Yayınları, Trabzon, s. 541-569.
- Furtuna 2018 Ç. Furtuna, *Samsun-Çarşamba'da Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Ahşap Camilerin Belgelenmesi ve Vernaküler Mimari Miras Bağlamında İncelenmesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık A.B.D. Yüksek Lisans Tezi.
- Kazgan 1985 H. Kazgan, *Galata Bankerleri, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayıncılık A.Ş. Cilt 3.

- Kuş 2016 A. Kuş, *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları / No:15.
- Orhon 2011 A. V. Orhon, Sanat ve Zanaatın Buluştuğu Bir Yapı Malzemesi: Karosiman, *Ege Mimarlık*, s. 38-41.
- Öztürk 2005 Ö. Öztürk, *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Heyamola yayınları, II. Cilt.
- Pamuk 1985 Ş. Pamuk, *19. yy'da Osmanlı Dış Ticareti*, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayıncılık A.Ş., Cilt 3.
- Quataert 1985 D. Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme* (Çev. Ahmet Günlük), Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayıncılık A.Ş., Cilt 6.
- Samsun İl Yıllığı 1973 Ankara: Harita Genel Müdürlüğü (08.09.2020).
- Sarısakal 2002 B. Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Samsun: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Serbestoğlu 2015 İ. Serbestoğlu, *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme Canik Sancağı (1863-1865)*, Malatya.
- Strabon 2000 *Geographica Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII-XIII-XIV)*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tellioğlu 2012 İ. Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik, İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Editör: Cevdet Yılmaz, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Us 2014 F. Us, Bir 19. Yüzyıl Endüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: Samsun Tekel Tütün Fabrikası'nın Bulvar Samsun Projesi'ne Dönüşümü, *Mimarlık*, 377, s. 1-5. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=391&RecID=3402> (08.09.2020).
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 1985, İletişim Yayınları A.Ş., Cilt 3, 4, 6.
- Thobie 1985 J. Thobie, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye* (Çev. Merih İpek), Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayıncılık A.Ş., Cilt 3.
- Yılmaz/Gül 2018 A. Yılmaz/S. Gül, *Samsun Şehrinde Tarihi Yapı Mirası ve Şehrsel Koruma*, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 13, s. 49-67.
- Yolalıcı 1998 M. E. Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yurt Ansiklopedisi 1983 *Ordu-Tekirdağ, Anadolu Yayıncılık*, Cilt 9.

Arşiv Kaynakları

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA), <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx>
- İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar.
- Samsun İl Özel İdaresi 2012 *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*.
- Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Samsun Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri* 2012, Samsun İl Özel İdaresi.

*Tarihi Eserlerde Zeminden Kaynaklanan Hasarlar
ve İyileştirme Yöntemleri;*
MİHRİMAH SULTAN CAMİİ ÖRNEĞİ

*Damages in Historical Buildings Depending on Ground and
Methods of Reinforcement;*
THE CASE OF MİHRİMAH SULTAN MOSQUE

Prof. Dr. Kutay Özaydın | Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Tarihi yapılarda temel zemini davranışından kaynaklanan değişik türde ve derecede hasarlar oluşabilmektedir. Bu hasarlar zemin koşullarındaki olumsuzluklar yanında, çevresel koşullarda ve/veya yükleme durumlarında ortaya çıkan değişimlerden de kaynaklanabilmektedir. Zemin davranışından kaynaklanan hasarlar için uygulanabilecek müdahale yöntemlerine karar verebilmek için öncelikle sorunlara yol açan nedenlerin sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi gerekmektedir.

Bu yazıda, zemin–temel davranışı ilişkisine kısaca değinildikten ve tarihi yapılarda temel zemininden kaynaklandığı gözlenen hasarlar ve olası müdahale yöntemlerine ilişkin bilgiler topluca verildikten sonra, İstanbul Edirnekapi'da bulunan Mihrimah Sultan Camii restorasyon projesi kapsamında yapılan uygulama, bir örnek olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi yapılar, zemin–temel davranışı, Mihrimah Sultan Camii.

Damages in terms of different sorts and grades can be observed in historical buildings depending on the movement of foundation ground. Those damages might take place because of the troubles of ground, environmental conditions and/or alterations occurred in loading conditions. In order to decide the intervention methods for the damages caused because of ground movement, reasons of the problems need to be determined accurately.

This essay presents the implementations carried out in Mihrimah Sultan Mosque in Edirnekapi district of İstanbul as an example after mentioning the relation of ground–foundation movement briefly, damages observed because of ground in historical buildings and possible intervention methods as a group.

Keywords: Historical buildings, relation of ground–foundation, Mihrimah Sultan Mosque.

I. ZEMİN-TEMEL DAVRANIŞINDAN KAYNAKLANAN YAPISAL HASARLAR

I. I. Oturmalarından Kaynaklanan Hasarlar

Temeller altındaki zeminin sıkışmasından kaynaklanan oturmaların yapılarda hasarlara yol açan başlıca nedenler arasında olduğu söylenebilir. Tarihi yapılarda oturmalarından kaynaklanabilecek hasarlar irdelenirken bu yapıların çok uzun yıllar önce inşa edildikleri dikkate alınarak, ilk yapım tarihinde zemine uygulanan gerilmeler altında oturmaların tamamlanmış olacağı göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla, yapı temelleri altında ortaya çıkan ek oturmaların gerçek nedenleri belirlenmeye çalışılmalıdır. Bu bağlamda yapı temel zemininde ve temel elemanlarında bozulmalara yol açabilecek nedenlerin veya zemine aktarılan gerilmelerde artışların olası nedenler olarak incelenmesi yerinde olacaktır.

I. II. Zeminlerin Mukavemeti ve Temellerin Taşıma Gücü

Zeminlerde oluşan ana göçme mekanizması kayma göçmesi olup, uygulanan yükler altında, kritik bir yüzey boyunca kayma gerilmelerinin kayma direncini aşması şeklinde ortaya çıkar. Diğer taraftan boşluk suyu basıncı zeminin kayma direncini etkileyen önemli bir faktördür. Artan boşluk suyu basıncı efektif gerilmelerde (danelerin oluşturduğu zemin iskeletinin taşıdığı gerilmelerde) azalmaya yol açar ve kayma yüzeyi boyunca kaymaya karşı direnç azalır. Kayma mukavemeti sadece zemin özelliklerinden değil aynı zamanda uygulanan yüklerin yol açtığı gerilme durumu, yükleme türü ve hızı, drenaj koşulları ve yüklenme tarihçesi birçok faktörden etkilenir.

Bir temelin taşıma gücü zeminin kayma mukavemeti yanında temelin boyutları, biçimi ve derinliği gibi özelliklerine bağlıdır. Tarihi yapılarda, üst yapıdan aktarılan gerilmelerde artış olmaması durumunda, temel taşıma gücüne ilişkin sorunlar ortaya çıkması, zemin özelliklerinde bozul-

ma meydana gelmesi veya temel derinliğinde azalmadan kaynaklanabilmektedir. Temel genişliğinin azalması daha az rastlanılan bir olasılık olarak görülmektedir.

I. III. Deprem Yükleri Altında Zeminlerin Davranışı

Bir proje sahasındaki zemin koşulları, yapıların temellerine ulaşan yer hareketlerinin şiddetini ve frekans özelliklerini etkiler. Diğer taraftan, yer hareketlerinin zemin tabakaları içinde iletilmesi sırasında, zeminler çevrimsel (tekrarlı) yüklemelere maruz kalırken, oluşan kayma şekil değiştirmeleri birikerek zeminde *rijitlik ve mukavemet kayıplarına* neden olabilmektedir. Çevrimsel yükler aynı zamanda boşluk basıncı artışlarına neden olarak, yer altı su tablası altındaki kumlu zeminlerde ve bazı siltli zeminlerde *sıvılaşma* durumunun ortaya çıkmasına yol açabilir.

Ülkemizde ve dünyanın değişik bölgelerinde, kuvvetli depremler sırasında temel zemininde meydana gelen mukavemet ve rijitlik kayıpları sonucunda, temeller altında *taşıma gücü kayıpları* ve aşırı yer değiştirmeler ve bunlara bağlı olarak ağır yapısal hasarlar meydana geldiği gözlenmiştir.

Deprem bölgelerinde yer alan tarihi yapılarda da geçmiş deprem birçok hasarlara ve hatta yıkımlara yol açmıştır. Bazı yapıların tarihleri boyunca birden fazla kere de deprem hasarlarına maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu hasarlar üst yapıya etkileyen atalet kuvvetlerinin etkisinden kaynaklandığı gibi, temel zemin davranışından da kaynaklanabilmektedir.

I. IV. Tarihi Yapılarda Zemin Hareketlerinden Kaynaklanabilecek Hasarlar

Tarihi yapıların taşıyıcı sistemlerinin genellikle taş (kâgır) kolonlar ile zemine çizgisel yükler ileten ağır ve rijit taş (kâgır) duvarlardan oluştuğu bilinmektedir. Diğer taraftan, bu kâgır tarihi yapılar uzun süre önceler inşa edilmiş olup bu süreler boyunca yapısal elemanları ve temel zeminini değişik çevresel etkilere ve yüklemelere maruz kalmışlardır.

Tarihi yapıların temel zemini koşulları ve temel sistemlerine ilişkin ayrıntılı bilgilerin ise genellikle mevcut olmadığı veya kolaylıkla temin edilemediği bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi yapılarda zeminden kaynaklanan hasarlar çoğunlukla yapısal olan veya olmayan elemanlarda oluşan çatlaklar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu çatlakların yapı güvenliğini tehdit etmesi söz konusu olabilmektedir. Ayrıca, yapının altında heyelan oluşması, temel zemininin aşırı yer değiştirmesi, zemin özelliklerinin yapıya etkileyen deprem yükleri artırması vb. durumlarda yapı güvenliğinin tehlikeye girmesi durumları ile karşılaşılabilir.

Tarihi yapılarda gözlenen hasarlara yol açan mekanizmaları ortaya koyabilmek için yapılacak incelemelerde bu hususları dikkate almak gerekmektedir. Aşağıda tarihi yapılarda zemin-temel davranışından kaynaklanan bazı olası hasar mekanizmalarına ilişkin özet bilgiler sunulmaktadır.

I. V. Zemin ve Yer Altı Suyu Koşullarında Değişikliklerin Olası Etkileri

Uzun yıllar önce inşa edilmiş tarihi yapılarda yapımlarından onlarca (veya yüzlerce) yıllar sonra hasarlar ortaya çıkmaya başlaması durumunda, bunların temeli zemini koşullarında bozulmalardan kaynaklanmış olması olasılığı göz önüne alınmalıdır. Mevcut bir yapının temel zemini koşullarında bozulmaya yol açabilecek bazı olası mekanizmalar aşağıda özetlenmiştir:

a) Bazı killi zeminlerde zemine sızan yüzeysel suların uzun süreli yıkanma(leaching) etkisi zemin iç yapısının stabilitesinde kısmen veya tamamen bozulmalara yol açabilmektedir. Çok yavaş bir hızda ve yüzlerce yıl sürebilecek uzun süreçler sonunda ortaya çıkan bu durumlar, buzul killeri, lős çökelleri ve eriyebilir tuzlu ortamlarda çökemiş zeminlerde daha yaygın olarak gözlenebilmektedir.

b) Yumuşak kalkerli kayalarda su etkisi ile oluşan erime boşluklarında zaman zaman çökmeler ortaya çıkabilmektedir.

c) Yumuşak kayaların (örneğin travertenlerin) ayrışması ile oluşmuş yüzeye yakın zemin tabakalarında, zemine süzülen yüzeysel suların etkisi ile stabil olmayan iç yapılar oluşabilmektedir.

d) Uzun süreli kuralıklar sonrasında yüzeye yakın tabakalarda gözlenen şişme veya büzülme davranışlarının olumsuz etkileri söz konusu olabilmektedir.

e) Daha sıkça rastlandığı şekilde, yer altı su seviyesi değişimlerinin yol açtığı efektif gerilme artışlarından kaynaklanan oturmalar hasarlara neden olabilmektedir.

f) Yer altı su akımlarının yol açabildiği ince danelerin yıkanması ile zemin iç yapısının zayıflaması sonucu oluşabilen iç yapı çökmeleri sonucu ani zemin yer değiştirmeleri ortaya çıkabilmektedir.

g) Çevresel etkilerden (erozyon, donma-çözülme, bitki örtüsü değişimleri vb.) veya şev yüzeyinde/ topuğunda yapılan geometri değişikliklerinden kaynaklanan şev stabilitesi bozulmaları temeller altında zemin kayıplarına ve hasarlara yol açabilmektedir.

I. VI. Yükleme Koşullarında Olası Değişiklikler ve Etkileri

İlk yapım aşamasında tasarlanan temel sisteminin yeterli taşıma gücüne sahip olmasına karşın, kullanım ömrü süresince tarihi yapılardan temel zeminine aktarılan gerilmelerde artışlar meydana gelebilmektedir. Buna yol açabilecek durumlara ilişkin bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır.

a) Yapıya yeni bölümler eklenmesi

b) Yapının içinde ve/veya çevresinde toprak dolgular imal edilmesi

c) Yapının kullanım şeklinin değiştirilmesi veya aşırı ziyaretçiler vb. gibi nedenlerle hareketli yüklerde artışlar meydana gelmesi

d) Yakın çevresinde inşa edilen karayolları ve demiryollarından kaynaklanan dinamik yükler ve titreşimlerin yapı üzerinde olası olumsuz etkilere yol açması

e) Isıl etkiler, rüzgâr yükleri, aşırı yağışlar, fırtınalar vb. iklim değişimlerinden veya fiziksel çevre değişimlerinden kaynaklanan etkilerin neden olabileceği yüklemeler ve gerilme artışları

f) Depremler sırasında etkileyen sismik yükler

Yukarıda sıralanan faktörlerden birisi veya daha fazlasının birlikte etkimesi sonucunda yapı temelleri altında meydana gelen gerilme artışları, taşıma gücünün aşılması veya ilave oturmalar meydana gelmesine neden olabilmekte, bunun sonucu olarak ta yapısal hasarlar meydana gelebilmektedir.

II. TARİHİ YAPILARIN TEMELLERİ

Tarihi kâgir yapıların taşıyıcı kolon ve duvarları genellikle özel olarak *hazırlanmış temel zemini* üzerine oturtulan tekil veya süreli temeller ile taşınmıştır. Temel zemininin hazırlanması yöntemi zemin özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Yumuşak zeminlerde değişik zemin iyileştirme teknikleri (ahşap kazıklar, ahşap ızgaralar, kil tuğlalar, taş dolgu, vb.) kullanılırken, sert zeminlerde temel altında bir sıkıştırılmış granüler yastık teşkili yeterli bulunmuştur.

Temellerin tasarımında esas amaç üst yapı yüklerinin temel zeminine mümkün olduğunca üniform olarak ve zemin tarafından güvenle taşınabilecek seviyeleri (güvenli taşıma gücü) aşmayacak şekilde aktarılması olmaktadır. *Güvenli taşıma gücü*, kayma göçmesine karşı yeterli güvenlik sayısını içeren ve oturmaların izin verilebilir seviyeleri aşmamasını güvence altına alan temel taban gerilme seviyesi olarak tanımlanmaktadır.

Tarihi yapılarda temellerin elverişli özelliklere sahip veya iyileştirilmiş zemin tabakalarına oturtulmasına ve temel kesit alanının basamaklı olarak artırılması sıkça kullanılan yöntemler karşılaşılmaktadır. Temel boyutları ve derinliği zemine aktarılabilecek gerilme güvenli taşıma gücünü aşmayacak şekilde seçilmeye çalışılmıştır.

II. I. Temel Taşıma Gücünü Etkileyen Faktörlerde Olası Değişimler

Temel taşıma gücünü olumsuz etkileyecek olası başlıca değişiklikler arasında aşağıdakiler sıralanabilir:

a) Zemin özelliklerinde olumsuz değişiklikler meydana gelmesi

b) Zemin iyileştirmesi amacı ile veya temellerin inşasında kullanılan malzemelerin zamanla bozulması ve fiziksel özelliklerinde azalmalar meydana gelmesi

c) Erozyon, yakın çevrede kazı, şev hareketleri gibi nedenlerle temel derinliği ve boyutlarında değişiklikler ortaya çıkması

Yukarıdaki olumsuz etkilerin meydana gelmesi durumunda, temel taşıma gücünde azalmalar ve ilave oturmalar ve bunlara bağlı olarak yapısal hasarlar oluşabilmektedir. Bu tür hasarların nedenlerinin doğru tanımlanabilmesi, uygulanabilecek müdahale ve iyileştirme önlemlerine karar verebilmek açısından büyük önem taşımaktadır.

III. MÜDAHALE VE REHABİLİTASYON ÖNLEMLERİ

Temel ve zemin davranışından kaynaklanan yapısal hasarların giderilebilmesi-ilerlemesinin engellenmesi için başvurulabilecek müdahale ve iyileştirme (rehabilitasyon) çabalarında genellikle zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar hem hasara yol açan nedenlerinin tanımlanmasındaki güçlüklerden hem de kolaylıkla uygulanabilir iyileştirme yöntemlerinin kısıtlılığından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki bölümlerde olası hasar nedenleri ve mekanizmalarına ilişkin özet bilgiler verilmiştir.

Uygun müdahale ve rehabilitasyon yöntemlerinin seçimindeki güçlükler ise her türlü zemin koşullarında ve temel sistemleri için uygulanabilecek tekniklerin mevcut olmasından ve uygulanacak tekniğin tarihi yapıda yeni (ek) hasarlara yola açabilmesini riskine karşı dikkatli olunması gereğinden kaynaklanmaktadır.

III. I. Ana Rehabilitasyon Önlemleri Seçenekleri

Tarihi yapılarda zemin davranışından kaynaklanan hasarların giderilmesine yönelik olarak uygulanabilecek önlemler iki ana başlık altında değerlendirilebilir:

a) Temel zemini özelliklerini statik ve dinamik yükler altında yeterli performansı gösterecek şekilde *zemin iyileştirmesine* yönelik önlemlerin uygulanması.

b) Zemine aktarılabilecek gerilmeleri güvenli seviyelere düşürecek ve statik/dinamik yükler altında meydana gelecek yer değiştirmelerin yapının davranışını olumsuz etkilemeyecek düzeylerde kalmasını sağlayacak şekilde *temel sisteminin değiştirilmesine (modifikasyonuna)* yönelik önlemlerin uygulanması.

Bu seçeneklerden hangisinin veya her ikisinin birlikte uygulanmasına karar verebilmek için, hasara yol açan nedenlerin iyi anlaşılması yanında, yapılacak müdahalenin uygulanabilirliği ve olası yan etkilerinin dikkate alınması gerekmektedir.

IV. ZEMİN İYİLEŞTİRME YÖNTEMLERİ

Zemin özelliklerini yerinde iyileştirmek için uygulanabilecek uygun yöntemin seçiminde birçok faktörü dikkate almak gerekmektedir:

a) Arazi zemin ve yer altı suyu koşulları genel olarak granüler zeminlerin özellikleri sıklıkla dereceleri artırılarak, killi zeminler ise su muhtevaları azaltılarak iyileştirilebilmektedir

b) İyileştirilmesi hedeflenen zemin özelliği ve iyileşme derecesi

c) Arazi zemin koşullarında uygulanması mümkün olan iyileştirme tekniklerinin ulaşılabilirliği, maliyeti ve süresi

d) İyileştirme sonuçlarının kontrol edilebilirliği ve iyileştirilmiş zemin özelliklerinin uzun süreli dayanıklılığı (durabilitesi)

Tarihi kâgir yapıların altında uygulanabilecek zemin iyileştirme yönteminin seçiminde uygulanabilirlik ve yapı üzerinde olası olumsuz etkileri önemli kısıtlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulanabilecek bazı yöntemlere ilişkin özet bilgilere aşağıda yer verilmektedir.

IV. I. Enjeksiyon Teknikleri

Tarihi yapılar altında enjeksiyon tekniklerinin uygulanmasında hem etkinliğinin güvenilirliği hem de olası olumsuz etkileri yönlerinden çok dikkatli davranmak gerekmektedir. Örneğin, portland çimentosu ile permeasyon enjeksiyonu ancak temiz çakıllarda etkili olurken, orta-iri kumlarda ince öğütülmüş (microfine) çimento kullanılması veya kimyasal enjeksiyon tekniklerine başvurulması gerekebilmektedir.

Yüksek basınçlı enjeksiyon teknikleri – zemini yer değiştirmeye zorlayan enjeksiyon teknikleri (compaction grouting) yüksek riskli görülerek tavsiye edilmemektedir. Zemin içinde rijit kolonlar (jet grout kolonları) oluşturulması uygulamalarında ise zeminde şişme/kabarma oluşması sonucu yapıya kaldırma kuvvetleri aktararak hasarlara yol açmamak için çok özenli davranmak gerekmektedir.

IV. II. Mini Kazıklar, Taş Kolonlar ve Derin Karıştırma Teknikleri

Zemin içinde taş kolon, mini kazık vb. rijit kolonlar oluşturulması yönteminin tarihi yapıların mevcut temelleri altında uygulanması mümkün değildir. Ancak temellerin çevresinde ve temeller arasındaki bölgelerde uygun koşullarda ve dikkatli bir şekilde uygulanabilir. Uygulama sırasında yapı üzerinde zararlı etkileri olabilecek titreşimler, zemin yer değiştirmeleri ve gerilmelere yol açmamak için çok özenli davranmak gerekmektedir. Bu açılardan taş kolon imalatları daha riskli olup, uygun yapım yöntemleri kullanılmak koşulu ile mini kazıklar daha tercih edilen yöntem olmaktadır.

Dikkatli uygulanması koşulu ile bu elemanlar temeller etrafında zemin yer değiştirmelerini sınırlamak, mevcut te-

mellere ek olarak oluşturulacak (mevcutlarla birlikte veya bağımsız davranacak) temeller için iyileştirilmiş temel zemini ortamı oluşturmak gibi amaçlar için yararlı olmaktadır. Diğer bir zemin iyileştirme yöntemi olan *derin karıştırma teknikleri* ise yumuşak zemin ortamlarında zemin ile kireç veya çimentonun yerinde karıştırılması esasına dayanmaktadır. Bu tekniğin uygulanmasında da yukarıda belirtilen hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

IV. III. Temel Zemininin Çevrelenmesi (Soil Confinement)

Tarihi bir yapı altındaki zemin kütlesi, statik veya deprem yükleri etkisinde yanal yer değiştirme-yayılma eğilimi gösterebilir. Bu durumlarda, temel altı zeminde meydana gelen yer değiştirmelerin türüne ve derecesine bağlı olarak, önemli oranda yapısal hasarlar meydana gelebilir.

Şekil 1. Yavuz Selim Camii etrafında diyafram perde inşaatı.

Şekil 2. Yavuz Selim Camii yerleşkesinin konumu.

Şevlerdeki krip türü uzun süreli zemin hareketleri, depremlerde sıvılaşma ve takiben yanal yayılma, depremlerde şev göçmesi meydana gelen yamaçlar, yer altı suyu akımı ile sürüklenen zeminler veya gel-git aşınmasına maruz kıyılarda meydana gelen yanal zemin yer değiştirmeleri bu tür durumlara ilişkin örnekleri oluşturmaktadır. Bu tür zemin hareketlerinden kaynaklanan olası hasarlar, temel zemini kütlesini çevreleyecek şekilde imal edilen, kazıklı perdeler, jet grout kolon perdeleri, diyafram duvarlar vb. yapısal elemanlar ile engellenebilir veya sınırlandırılabilir. Fotoğraf 1'de, Yavuz Selim Camii çevresine inşa edilen diyafram perde inşaatı için açılan hendek kazısı görülmektedir.

Şekil 2'de ise İstanbul'da Haliç'e bakan dik bir yamacın hemen üzerinde inşa edilmiş Yavuz Selim Camii görülmektedir. Cami seçilmiş malzeme ile oluşturulmuş bir kontrollü dolgu üzerinde inşa edilmiştir. Şiddetli bir deprem sırasında caminin üzerine inşa edildiği dolguda meydana gelecek yanal hareketlerin yol açabileceği hasarlar önemli bir risk olarak görülmüş ve zemin içinde dolgunun çevresini kuşatan bir diyafram perde inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.

V. TEMELLERİN REHABİLİTASYONU

Bir yapının temellerinin üst yapı yüklerini temel zemine taşıma gücü göçmesi veya aşırı oturmalarla yol açmaktan güvenle aktarması gerekmektedir.

Tarihi yapılarda temel ve zemin davranışından kaynaklanabilecek olası hasar türlerine ilişkin özet bilgiler yukarıdaki bölümlerde sunulmuştur. Bu durumlarda temel sisteminin rehabilitasyonu veya modifikasyonu gerçekleştirilerek (zemin iyileştirmesi yapılmadan veya birlikte yapılarak) sorunların giderilmesi sağlanabilmektedir.

V. I. Mevcut Temellerin Rehabilitasyonu

Mevcut bir yapı temelini yük taşıma kapasitesi temel taban alanı büyütülerek artırılabilir, bunun için duvar temellerinin genişliğinin, kolon temellerinin ise boyutlarının artırılması yoluna başvurulabilir.

Bunun sağlanması için ya mevcut temelin altına daha geniş bir temel inşa edilebilir (bu durumda kolon veya duvarın geçici olarak askıya alınması gerekir) veya mevcut temelin kenarlarına şeritler eklenebilir (bu durumda mevcut ve yeni temel parçalarının üst yapı yüklerini birlikte zemine aktarabilecek şekilde birleştirilmeleri gerekir).

V. II. Temel Sisteminin

Modifikasyonu/Dönüştürülmesi

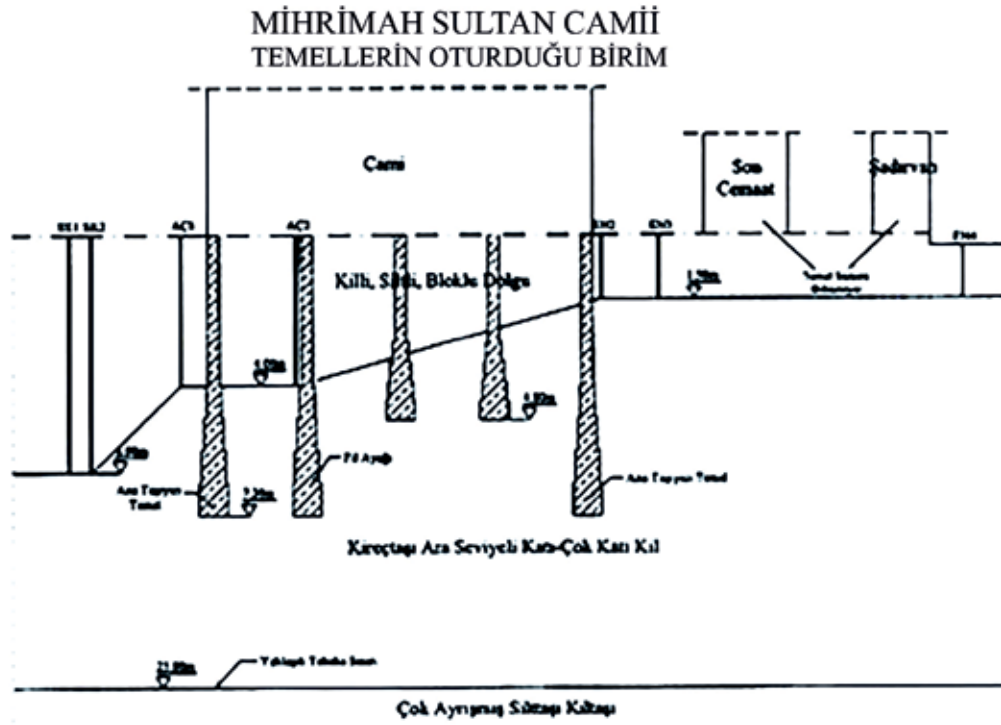
Mevcut temel sistemi statik ve/veya deprem yükleri için yetersiz kalıyorsa, temel sistemi değiştirilebilir, örneğin tekil temeller şerit temele, şerit temeller radye temele dönüştürülebilir. Bunun için ya mevcut temellerle beraber çalışacak yeni temeller oluşturulabilir veya mevcut temeller altında yeni temeller teşkil edilebilir.

Bazı durumlarda, mevcut temeller etrafına yerleştirilecek kazıklar veya mini kazıklar ile temel altı zeminin yanal yer değiştirmesi engellenerek temel taşıma gücü artırılabilir. Bir diğer çözüm, mevcut temel altında, kısa anolar halinde açılacak hendekler içinde diyafram perdeler inşa edilmesi olabilir.

Temeller etrafına yerleştirilecek kazıkların veya perdelerin üst yapı yüklerini doğrudan zemine iletmesi isteniyorsa temel (mevcut veya yeni) birleştirilmeleri gerekir, ancak bu her durumda kolaylıkla yapılabilecek bir uygulama olmayabilir.

Şekil 3. Mihrimah Sultan Camii genel görünümü ve konumu (M. Sav).

Şekil 4. Mihrimah Sultan Camii temel sistemi ve zemin profili.

Bütün temel rehabilitasyonu çabalarında, imalat sırasında tarihi yapıda ek hasarlar oluşmasına neden olacak, temel altından zemin kaybı, yanal zemin yer değiştirmeleri, titreşim ve darbe etkisi gibi inşaat faaliyetlerinden kaçınılması büyük önem taşımaktadır.

Mevcut temel sisteminin değiştirilmesinde, sık rastlanılan örnekler tekil temellerin şerit temele, şerit temellerin radye temele dönüştürülmesi olmakla birlikte, yeni temeller oluşturulması veya mevcut temeller altında yeni temeller teşkil edilmesi yollarına da başvurulabilmektedir. Yeni oluşturulacak temeller altında zemin iyileştirmesi yapılması veya mini kazıklar gibi derin temellere yer verilmesi de daha kolaylıkla uygulanabilmektedir.

VI. MİHRİMAH SULTAN CAMİİ RESTORASYON PROJESİ

İstanbul ili, Fatih ilçesi, Edirnekapı mevkiinde yer alan, 16. yüzyıl Mimar Sinan eseri Mihrimah Sultan Camii onarım, restorasyon ve güçlendirme çalışmaları Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilmiştir.

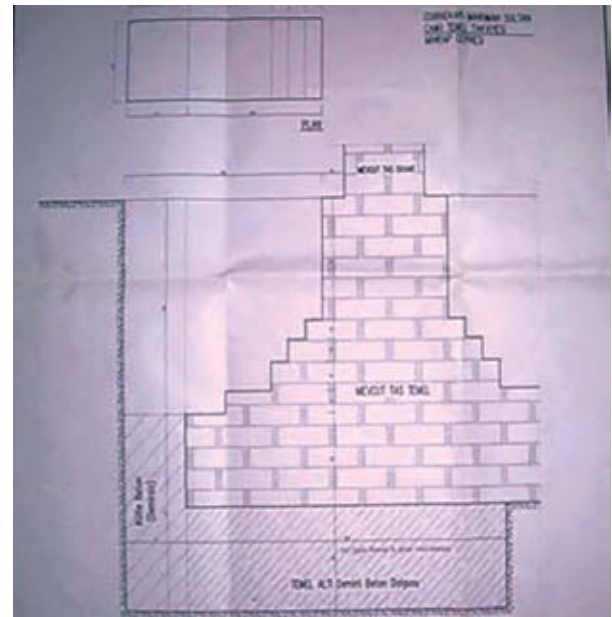
Şekil 3'te İstanbul Edirnekapı'da yer alan Mihrimah Sultan Camii konumu ve genel durumu görülmektedir.

Proje kapsamında caminin yer aldığı bölgenin jeolojik yapısı, temel temini durumu ve temel sistemi belirlenmiştir. Şekil 4'de caminin temel zemini profili ve temel sistemi görülmektedir. Şekil 5'de ise caminin tipik bir kolon temeli görülmektedir.

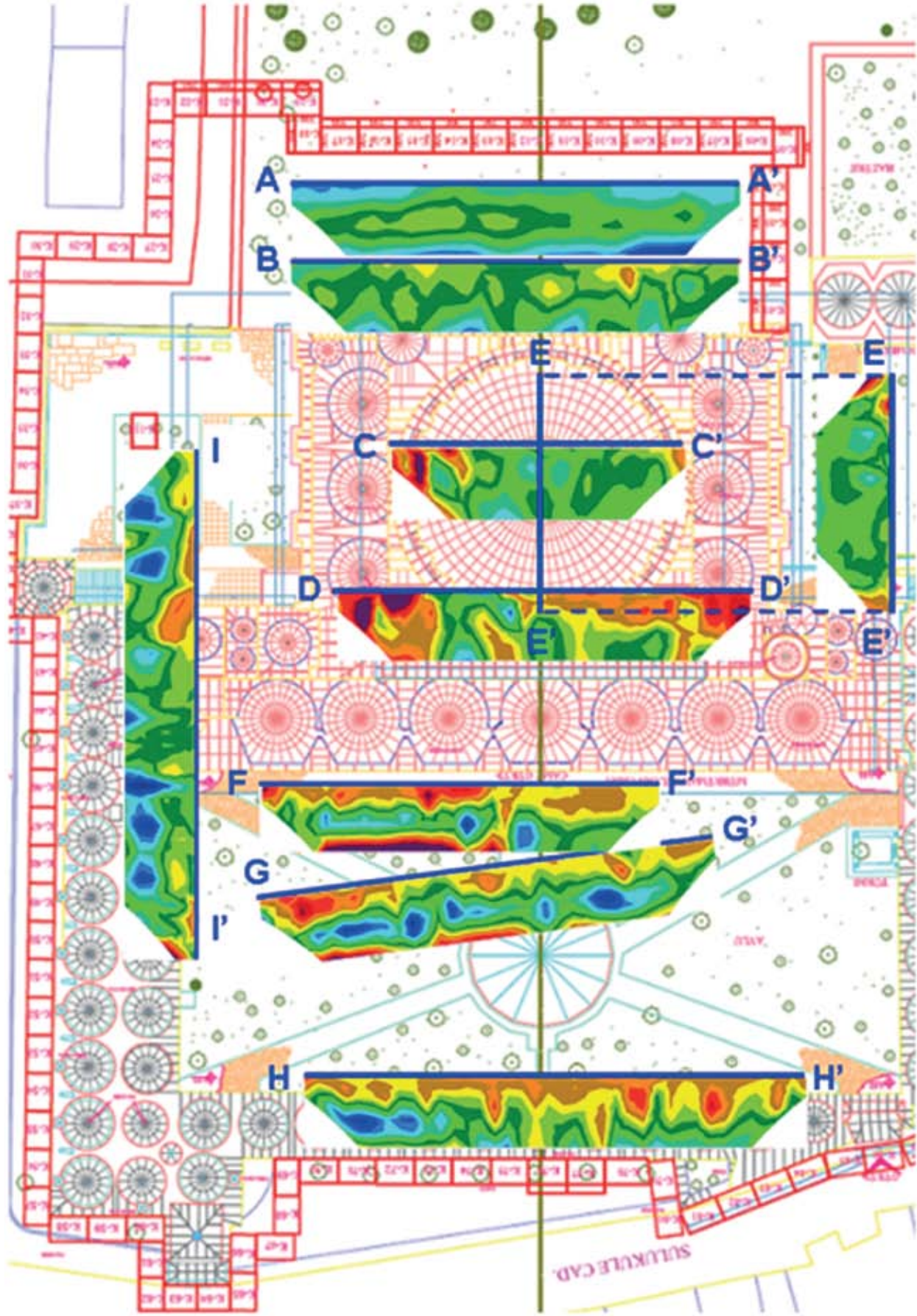
Narin bir yapısı olan ve ciddi hasarlı durumdaki Mihrimah Sultan Camii temel zemini ve temel sistemine yönelik iyileştirme müdahalelerinde çok dikkatli olunması gerekti-

ğine karar verilmiştir. Bu bildirinin yukarıdaki bölümlerinde değinildiği üzere, öncelikle, gözlenen yapısal hasarlar ile zemin ve temel durumu davranışı arasında olası ilişkilerin neler olabileceğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Şekil 3'te görülen caminin genel konumu ile Şekil 4'de görülen arazi zemin profili ve temel sistemi dikkatlice incelendiğinde, oluşan yapısal hasarların (özellikle deprem davranışı açısından üst yapı sistemi zafiyetleri yanında) önem sırasına göre, farklı oturmalar, yanal zemin hareketleri ve taşıma gücünde kısmi azalmalardan kaynaklanmış olabileceği kanaatine ulaşılmıştır.

Cami tabii zemin yüzü eğimli ve zemin yapısı killi zeminlerden oluşan bir arazi dolgu ile düzeltilerek elde edilen bir alanda inşa edilmiştir. Yapı temelleri tabii zemin içinde

Şekil 5. Mihrimah Camii kolon temeli.

Şekil 6. Plan üzerine yerleştirilmiş rezistivite kesitleri.

farklı kotlara oturtulmuştur. Zaman içinde cami çevresinde açılan yollar için arazi kotlarında yapılan düzenlemeler temel derinliklerinin azalmasına yol açmıştır.

Mihrimah Sultan Camii'nin konumu ve temel zemini durumu göz önüne alınarak, oluşan yapısal hasarlarla temel zemini davranışı arasında ilişki olabileceği kanısı oluşmuş ve uygun müdahale yöntemine karar verebilmek için bazı araştırmalar yapılması gerekli görülmüştür. Bu kapsamda, cami yapısının altında ve çevresinde, galeri veya başka gömülü yapı olup olmadığının tahribatsız yöntemlerle araştırılması, belli noktalarda yanal zemin hareketlerinin aletsel olarak izlenmesini ve yeraltı su seviyesinin gözlemlenmesini planlanmıştır.

Cami yapısı altında ve çevresinde olası gömülü yapıların belirlenmesi amacı ile jeofizik yöntemlerden yararlanılmış rezistivite (özdirenç) ve sismik yansıma ölçümleri yapılmıştır. Ayrıca, üç adet inklinometre ve dört adet yeraltı suyu gözlem kuyusu tesis edilerek bir yıl boyunca yanal zemin hareketleri ve yeraltı su seviyeleri ile ilgili okumalar alınmıştır.

Şekil 6'da plan üzerine yerleştirilen rezistivite kesitleri görülmektedir. Araştırma sonuçları, yeraltında dikkate değer boyutlarda gömülü bir yapı olmadığını göstermiştir.

Yanal zemin hareketlerini gözlemek üzere 3 noktada inklinometreler tesis edilmiş ve 12 ay boyunca aylık okumalar yapılmıştır. Sonuçlardan, okuma dönemi boyunca, dikkate alınacak bir yanal zemin hareketi olmadığı sonucuna varılmıştır.

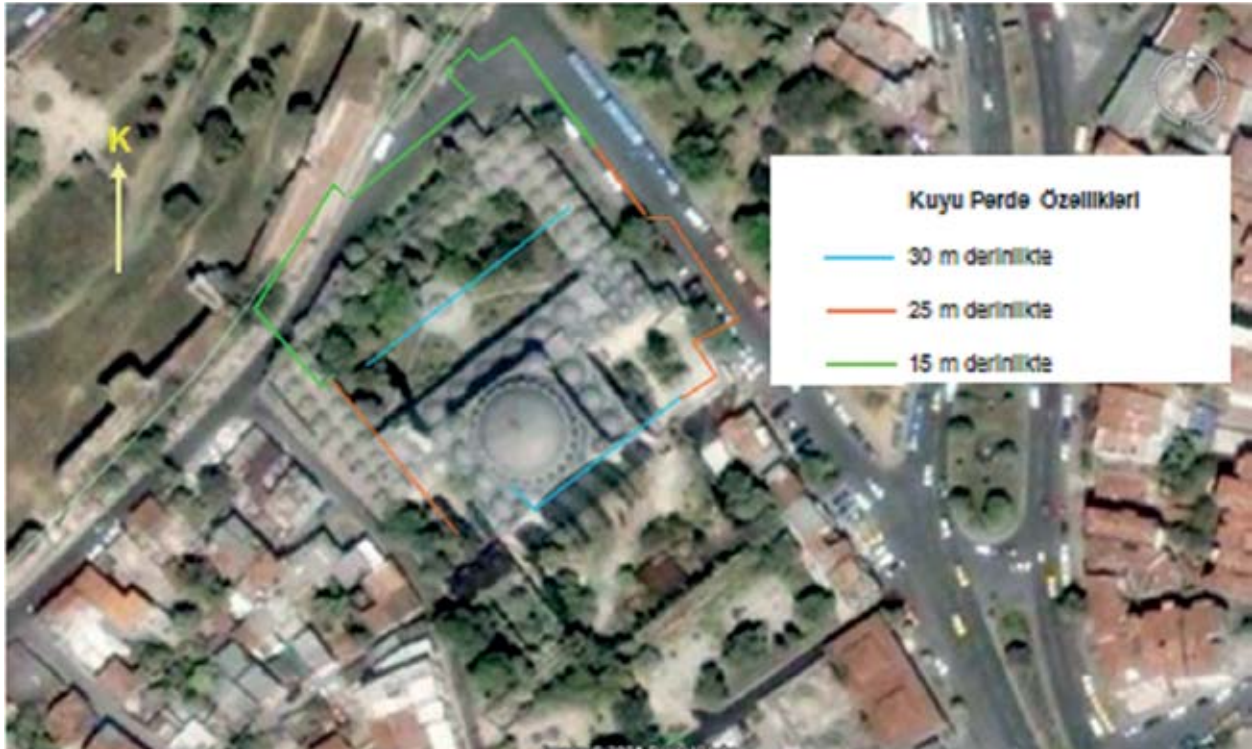
Mihrimah Sultan Camii sahasının belirlenen yerlerinde yeraltı suyu seviyesinde zamana bağlı değişimleri izlemek üzere 4 adet ve her biri 25 m derinlikte piezometre tesis

edilmiş ve bir yıl boyunca aylık yeraltı suyu seviyesi ölçümleri yapılmıştır. Yeraltı suyu ölçüm sonuçları, sahada yeraltı suyunun yüzey sızıntıları ve özellikle tesisat ve depo kaçaklarından beslendiğini göstermiştir.

Caminin restorasyon çalışmaları sürdürülürken, söz konusu olumsuzluklara karşı önlemler alınması, ancak bu önlemler alınırken yapıya zarar vermeyecek en uygun alternatifin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, gerek statik yükler altında uzun süreli krip hareketlerini sınırlamak, gerekse olası bir deprem durumunda yanal zemin hareketlerini engellemek amacı ile cami çevresinde zemine gömülü betonarme perdeler (diyafram duvarlar) inşa edilmesine karar verilmiştir.

Mihrimah Sultan Camii çevresinde inşa edilen zemine gömülü betonarme perdelerin konumu ve derinlikleri Şekil 7'de görülmektedir. Perdelerin konum ve derinliklerinin seçiminde arazi zemin profili ve temel derinlikleri göz önüne alınmıştır.

Cami yapısı ve revaklı avlunun dışından yapıyı önerilmiş olan bir sıra kuyu perde duvar değişik kesimlerden başlayarak anolar halinde imal edilmiştir. Kuyu perde duvar, caminin güneydoğusundaki bahçe kotundan 25 m derinlikte sondaj raporunda ana kaya olarak gösterilmiş seviyeye soketlenecek şekilde planlanılmışsa da, uygulamada bu seviyede kayaya rastlanılmamasından dolayı, kuyular 30 m derinlikte yer alan çok sıkı bir kum tabakasına oturtulmuştur. Caminin revaklı avlu tarafında 25 m derinliğe kadar inen ilave bir perde yapılması uygun görülmüştür. Revaklı avlu dışında, cadde kotundan yapılan kuyu perde boylarının ise 15 m olmasına karar verilmiştir.

Şekil 7. Mihrimah Sultan Camii çevresinde inşa edilen zemine gömülü diyafram perdelerin konumları ve derinlikleri.

Deneme amaçlı olarak derinleştirilen bir kuyuda yeraltı suyu seviyesinin, aynı kum tabakası içinde, yüzeyden (caminin bahçe kotundan) 32 m derinlikte bulunduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, kuyu perde imalatı sırasında kuyulardan yeraltı suyu çekimi ve bundan kaynaklanabilecek olumsuzluklar söz konusu olmamıştır.

Diğer taraftan, caminin bahçesinde, cami yapısının altında galeri benzeri bir yapı bulunup bulunmadığının araştırılması amacı ile temel seviyesine (7 m) kadar bir araştırma kazısı yapılmıştır. Açılan araştırma çukurunda, 4.50 m derinlikte yüzeysel sızıntı/tesisat kaçağı, vb. niteliğinde zemin suyuna rastlanmıştır, ancak kazı sırasında doğal zemin içinde ilerlendiğinden, jeofizik yöntemlerin ortaya koyduğu şekilde herhangi bir galeri veya başka yapı mevcut olmadığına karar verilmiştir.

VII. SONUÇLAR

Tarihi yapılarda temel zemini davranışından kaynaklanan değişik türde ve derecede hasarlar oluşabilmektedir. Bu hasarlar zemin koşullarında olumsuz değişimler, çevresel koşullarda ve/veya yükleme durumlarında ortaya çıkan değişimlerden de kaynaklanabilmektedir. Zemin davranışından kaynaklanan hasarlar için uygulanabilecek müdahale yöntemlerine karar verebilmek için öncelikle sorunlara yol açan nedenlerin sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi gerekmektedir.

Temeller altında toplam ve farklı oturumların yapısal hasarlara neden olabileceği bilinmektedir. Ancak, tarihi yapılarda oturmalardan kaynaklanabilecek hasarlar irdelenirken bu yapıların çok uzun yıllar önce inşa edildikleri dikkate alınarak, ilk yapım tarihinde zemine uygulanan gerilmeler altında oturumların tamamlanmış olacağı göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla, sonradan ortaya çıkan oturumların gerçek nedenleri belirlenmeye çalışılırken, temel zemininde ve temel elemanlarında bozulmalara yol açabilecek nedenlerin veya zemine aktarılan gerilmelerde olası artışların öncelikli olarak incelenmesi yerinde olacaktır.

Teşekkür

Bu yazıda kullanılan görsel ve arazi çalışmalarına ilişkin bilgileri temin eden Erdoğan Savaşkan'a teşekkürlerimi sunarım.

Temellerin taşıma gücü zeminin kayma mukavemeti yanında temelin boyutları, biçimi ve derinliği gibi özelliklerine bağlıdır. Tarihi yapılarda, üst yapıdan aktarılan gerilmelerde artış olmadığı halde temel taşıma gücüne ilişkin sorunlar ortaya çıkması durumunda, zemin özelliklerinde bozulma veya temel altı zeminde stabilite bozuklukları meydana gelmesi olasılıkları yanında, temel derinliğinin azalmasına yol açan nedenler gibi çevresel değişikliklerin etkileri de araştırılmalıdır.

Tarihi yapılarda zemin davranışından kaynaklanan yapısal hasarların giderilebilmesi için başvurulabilecek müdahale ve iyileştirme (rehabilitasyon) çalışmalarında, hasara yol açan nedenlerinin tanımlanmasındaki zorluklar yanında, değişik zemin koşullarında ve temel sistemleri için uygulanabilecek tekniklerin mevcut olmamasından kaynaklanan zorluklarla da karşılaşmaktadır. Ayrıca, uygulanacak tekniğin tarihi yapıda yeni (ek) hasarlara yola açabilmesi riskine karşı dikkatli olunması gerekmektedir.

Tarihi yapılarda zemin davranışından kaynaklanan hasarların giderilmesi için benimsenebilecek müdahale yaklaşımları ya temel altı zeminin iyileştirmesine veya temel sisteminin değiştirilmesine (modifikasyonuna) yönelik önlemlerin uygulanmasını kapsamaktadır.

Temel sisteminin modifikasyonu için mevcut temelin altına daha geniş bir temel inşa edilmesi (bu durumda taşıyıcı elemanların geçici olarak askıya alınması gerekir) veya mevcut temellerin boyutları büyütülebilir (bu durumda mevcut ve yeni temel parçalarının üst yapı yüklerini birlikte zemine aktarabilecek şekilde birleştirilmeleri gerekir).

Mihrimah Sultan Camii restorasyon çalışmaları kapsamında, yapısal hasarlarla ilişkili olabilecek olası olumsuzluklara karşı önlemler alınması, ancak bu önlemler alınırken yapıya zarar vermeyecek en uygun alternatifin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, gerek statik yükler altında uzun süreli krip hareketlerini sınırlamak, gerekse olası bir deprem durumunda yanal zemin hareketlerini engellemek amacı ile cami çevresinde zemine gömülü betonarme perdeler (diyafram duvarlar) inşa edilmesine karar verilmiştir.

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii

TRABZON'DAKİ ÖTEKİ ROMA İMPARATORLUĞU SANATI
PANAGIA CHRYSOKEPHALOS KİLİSESİ (ORTAHİSAR CAMİİ)
RESTORASYON ÇALIŞMASI

THE ART OF THE OTHER ROMAN EMPIRE IN TRABZON
THE CASE OF RESTORATION WORK OF
PANAGIA CHRYSOKEPHALOS CHURCH

Doç. Dr. Ferudun Özgümüş | *İstanbul Üniversitesi*
Emine Yavuz | *Y. Mimar*

İngilizceden Türkçeye Çeviri: Hatice Memnun

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun başkentindeki en büyük katedral yapısı olan Maria Khrisokefalos Kilisesi şehrin 1461'deki fethinden sonra camiye çevrilmiştir. Uzun tarihi boyunca esasında basilika olarak inşa edilmiş, sonradan kapalı kollu haç planına çevrilmiştir. Trabzon Rum imparatorlarının taç giyme kilisesi olan yapıya 13. yy. başında opus sektele bir döşeme eklenmiştir Türkler zamanında Ortahisar Camii olan yapı 2016 yılında Vakıflar İdaresince restorasyona alınmış ve Mimar Emine Yavuz burada mimar olarak çalışmıştır. Bu çalışmalar sırasında eski Osmanlı tahta döşemesi kaldırılınca altta o güne kadar bilinmeyen 13. yy. başına ait nefis opus sektele döşeme ortaya çıkmıştır. Bu yazının konusu restorasyon sürecine ortaya çıkan bu opus sektele yapının mimari olarak incelenmesidir.

Anahtar kelimeler: Maria Khrisokefalos Kilisesi, Ortahisar Camii, Vakıflar.

The church of Maria Chrisokephalos, which is the largest cathedral in the capital of Trabzon Roman Empire, was converted into a mosque after the conquest of the city in 1461. It was originally built as a basilica throughout its long history and later converted into a cross-in-square planned church. An opus sectile flooring was added to the building, which was the coronation church of Trabzon Roman emperors, at the beginning of the 13th century. The building, which was called Ortahisar Mosque in Turkish Time, was restored by the administration of Vaqıflar İdaresi in 2016 and Architect Emine Yavuz worked as an architect here. During these works, when the old Ottoman wooden flooring was removed and a beautiful opus sectile flooring from the late 13th century came to light and this paper examines newly discovered opus sectile pavement and architectural study of the building during this restoration process.

Keywords: The church of Maria Chrisokephalos, Ortahisar Mosque, Vaqıflar.

Trabzon; Türkiye'nin Karadeniz sahil şeridinde konumlanmakta, aynı zamanda farklı dinlerin, dillerin ve kültürlerin kaynaşma noktası olan ve güneydoğuda İran'a, kuzeyde Kafkasya'ya açılan ticari bir kapı niteliğindeki tarihi İpek yolu üzerinde yer almaktadır¹. Kent, Klasik Antik Çağ'da (M.Ö.756) eski İrlandalı tüccarlar tarafından Τραπεζοῦς (Trapezous) adıyla kurulmuş ve Karadeniz sahilindeki ticari kolonilerinden biri haline gelmiştir.

Şehirdeki ticari aktiviteler, gümüş sikke ile sürdürülmekteydi ve Trapezus'da kullanılan bir gümüş sikke Britanya Müzesi'nde (British Museum) bulunmaktadır (Şekil 2)².

Kent, Pontus Krallığı topraklarına VI. Mithridates tarafından katılmış ve Pontus donanmasının ana limanı olmuştur. Daha sonra, M.S. 64-65 civarında bu krallık, Roma eyaleti olan Galatya'ya bağlanmıştır. Diocletianus zamanında ise (M.S. 3. yy.) Trebizond, Hristiyanlık ile tanışmıştır. I. Justinianus döneminde (M.S. 6. yy.) kent, Pers İmparatorluğu ile yapılan savaşlarda önemli bir üs niteliğinde olmuştur³.

Trabzon is a city on the Black Sea coast of Turkey and located on the historical silk road, which became a melting pot of religions languages and cultures and a trade gate way to Persia in the southeast and the Caucasus to the north¹.

In classical antiquity, the city was founded as Τραπεζοῦς (Trapezous) by Milesians traders (756 BC). It was one of the trading colonies along the shores of the Black Sea.

Early banking activity is suggested occurred in the city according to a silver drachma coin from Trapezus in the British Museum (Figure 2).²

The city was added to the kingdom of Pontus by Mithridates VI Eupator and it became home port for the Pontic fleet. Later this kingdom was annexed to the Roman province of Galatia in 64–65 AD and it became a part the Roman Empire. Christianity had reached Trebizond by the third century, during the reign of Diocletian. By the time of Justinian, 6th C the city served as an important base in his Persian Wars in the east.³

Şekil 1. Trabzon.

Figure 1. Trabzon.

1 Kuzeydoğu Anadolu'da, Hititler öncesi döneme tarihlenen ve eski Gürcü Monarşik Demir Çağı (Güney Kafkasya çevresinde) ile ilişkilendirilmiş en eski alan (https://en.wikipedia.org/wiki/Kartvelian_peoples 19. XII. 2017).

The oldest area associated with the Iron Age (Kartvelians) old Georgian monarchy of the northeastern Anatolia who pre-dated the Hittites (https://en.wikipedia.org/wiki/Kartvelian_peoples 19. XII. 2017).

2 Warwick Wroth, *Catalogue of Greek Coins Pontus Paphlagonia Bythinia and the Kingdom of Bosphorus* (Ed. R. S. Poole), London, 1889, s. 40 No. 1-2.

3 Şehrin klasik dönem ve Hristiyanlık tarihi için bkz. W. Ruge Trapezus, RE 6, 1937, s. 2214-2221. For the city's classical and Christian History See. W. Ruge, *Trapezus*, RE 6, 1937, pp.2214-2221.

Şekil 2. British Museum'da bulunan, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen, Trabzon'a ait bir sikke.

Figure 2. 4th C BC Coin of Trabzon in the British Museum.

Bizans'ın 1071'deki Malazgirt Savaşı yenilgisinin ardından Trebizond, Selçuklu idaresine geçmiştir. Kıdemli asker ve yerel aristokrat Theodore Gabras (Bizans Valisi) kısa süre sonra kentin yönetimine el koymuş olsa da 1098'de Danişmentliler tarafından öldürülmüştür.

4. Latin İstilas (1202-1204) ve Nisan 1204'te İstanbul'un bu istilada yağmalanması, Bizans İmparatorluğu'nun bütünlüğünün çözülmesine neden olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Grek asıllı üç halefinden biri olarak Trabzon İmparatorluğu 1204'te kurulmuştur. Anadolu'nun kuzeydoğu köşesinde konumlanmasıyla, Bizans'ın halef devletleri arasında en uzun ömürlüsü olmuştur⁴.

Coğrafik olarak yerleşimine bakıldığında Trabzon İmparatorluğu'nun, Karadeniz sahilinde ince bir şerit şeklinde ve Kuzey Anadolu Dağları'nın iç kısmını geçmeyen bir hatta konumlandığı görülür. Buna karşılık, Avrupa ile İran arasında yapılan nakliyatlardan topladığı gümrük vergileri, kentin refah düzeyini arttırmıştır.

Diğer pek çok önemli özelliklerinin yanı sıra, Trabzon İmparatorluğu'nun belki de en çarpıcı yanı, Öteki Roma İmparatorluğu olarak, Bizans'ın devamı niteliğinde Nisan 1204'te I. Aleksios Megas Komnenos tarafından kurulması (1204-1222) ve varlığını 250 yıldan fazla devam ettirmesidir. Son imparator David Komnenos, 15 Ağustos 1461'de Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'e teslim olmuştur (Georgiadou: 5-6).

Following the Byzantine defeat at the Battle of Manzikert in 1071, Trebizond came under Seljuk rule. This rule was shortly over when an expert soldier and local aristocrat, Theodore Gabras took control of the city from the Turkish Rulers but he was killed by the Turks (Danişments) in 1098.

The Fourth Crusade (1202-1204) and the Sack of Constantinople by the Latin Crusaders in April 1204 led to the dissolution of the Byzantine Empire. The Empire of Trebizond was formed in 1204 as one of the three Greek successor states of this Later Roman Empire. Located at the far northeastern corner of Anatolia, it was the longest surviving of the Byzantine successor states.⁴

Geographically, the Empire of Trebizond consisted of little more than a narrow strip along the southern coast of the Black Sea and not much further inland than the Pontic Mountains. However, the city gained great wealth from the taxes it levied on the goods traded between Persia and Europe via the Black Sea.

Among those many important features of the city, perhaps the most striking one is being the continuation of Byzantium as the other Roman Empire established in April 1204 by *Alexios I Megas Komnenos* (1204-1222) and it existed for more than 250 years. Its last emperor *David Grand Komnenos* surrendered to the Ottoman Sultan Mehmet II in 15th C August 1461 (Georgiadou: 5-6).

Byzantine provincial art is very well represented by Trabzon, as capital of a small state separate from Byzantine Empire. Religious architecture shows itself here with well preserved churches.

And those buildings including the Byzantine Palace of the Grand Komneni in the city have some specific local traditions. In its architecture smoothly cut stones used and there are no decorations on the facades of those buildings (except St. Sophia).

Churches mostly have elongated plans on their main axis and drums of the domes of these churches are polygonal as in the Caucasus. Due to close neighborhood relations, the Muslim Turks had tremendous impact on their architecture (Georgiadou: 289). This can be best seen in the Hagia Sophia of Trabzon and its so-called Muslim stalactite which are known as *Muqarnas*.

All those oriental features can be observed on almost all of the religious buildings of the Other Roman Empire once located in and around the city of Trabzon (Eastmond; Aldershot 2004: 77- 96; Georgiadou: 291 not 936; Krautheimer).

4 Yapının tarihçesi ve detayları konusundaki en son çalışma için bkz. Sofia Georgiadou Architecture and Statehood in Late Byzantium: A Comparative Study of Epiros and Trebizond DISSERTATION Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Art History in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign 2015 pp.1-6.

For a detailed and the most recent work for the history of the building see. Sofia Georgiadou, Architecture and Statehood in Late Byzantium: A Comparative Study of Epiros and Trebizond, DISSERTATION Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Art History in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign, 2015, pp.1-6.

Bizans İmparatorluğu'ndan ayrı, küçük bir devlet başkenti olarak Trabzon'da yerel Bizans sanatı çok iyi gösteren örneklerle sahiptir. Dini mimari, bu yörede iyi korunmuş kiliseler ile temsil edilir.

Büyük Komnenos Hanedanı Sarayı da dahil, şehirdeki yapıların belirgin yerel özellikleri vardır. Düz kesim taş kullanımı ve cephelerde bezeme bulunmayışı buna örnek verilebilir (Ayasofya hariç).

Kiliseler, ana aks hattında uzun olan bir plan şemasına sahiptir ve kubbelerin kasnakları Kafkas coğrafyasında olduğu gibi çokgen şekillidir. Komşuluk ilişkilerine bağlı olarak, Müslüman Türklerin Trabzon mimarisi üzerinde önemli etkileri olmuştur (Georgiadou: 289). Bunun en iyi örneği, Trabzon'daki Ayasofya'nın, İslam mimarisinde 'mukarnas' olarak bilinen skalaktit öğeleridir.

Yukarıda bahsedilen Doğu'ya özgü mimari özellikler, Trabzon ve çevresinde hâkim olmuş Öteki Roma İmparatorluğu'nun nerdeyse tüm dini yapılarında görmek mümkündür (Eastmond; Aldershot 2004: 77- 96; Georgiadou: 291 not 936; Krautheimer). Bu makaledeki konumuz, eskiden kilise, günümüzde cami olan Ortahisar Camii'dir (Yunanca adı 'Altın Başlı Meryem' anlamına gelen *Panagia Chrysokephalos*). Altın Başlı anlamındaki "Chrysokephalos" adı, kilisenin altın görünümdeki bronz kubbe kaplamasına ya da altın işlemeli Bakire Meryem ikonasına ithafen kullanılmaktadır. Bir 14. yy. kaynağına göre, 1223'teki Türk saldırısının ardından ikona, İmparator Andronikos I. Gidos tarafından altınla kaplanmıştı (Bryer/Winfield 1985: 239).

Bugünkü adı Orta Hisar Camisi olan *Panagia Chryscephalos*, kent kalesinin kuzeyinde, vadiler arasında konumlanmıştır (Şekil 5-6). Kapalı kollu haç plan şemasına sahip yapı, 15. yy'da Türkler tarafından camiye çevrilmiş ve 2016'da restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Our main focus here is the old church and current mosque of Ortahisar with its Greek Name *Panagia Chrysokephalos* means Golden Headed. The tradition attributes the name "Chrysokephalos" to the bronze cover of the dome of the Former Church, which once looked golden, or to the image of the Virgin Mary with a similar golden lining. It may have been a picture of the Virgin Mary. We know from a literary source from the 14th century that after the successful attack on the marauding Turks in 1223, the icon was decorated by the Emperor Andronikos I Gidonas with gold (Bryer/Winfield 1985: 239).

Panagia Chryscephalos was located immediately to the north of the citadel between the ravines and its present name is Orta Hisar Camii (Figure 4 and 5). It is a cross in square church converted into a mosque by the Turks in the 15th C and went under restoration in 2016.

19th C travellers found inscriptions which indicate the presence of a church in the 10th C here, but that building was replaced in the early 13th C and it was re-constructed by the first Emperor of the Empire of Trabzon Alexius Grand

Şekil 3. Trabzon Ayasofya'sındaki mukarnas öğeler.

Figure 3. Muqarnas from St. Sophia in Trabzon.

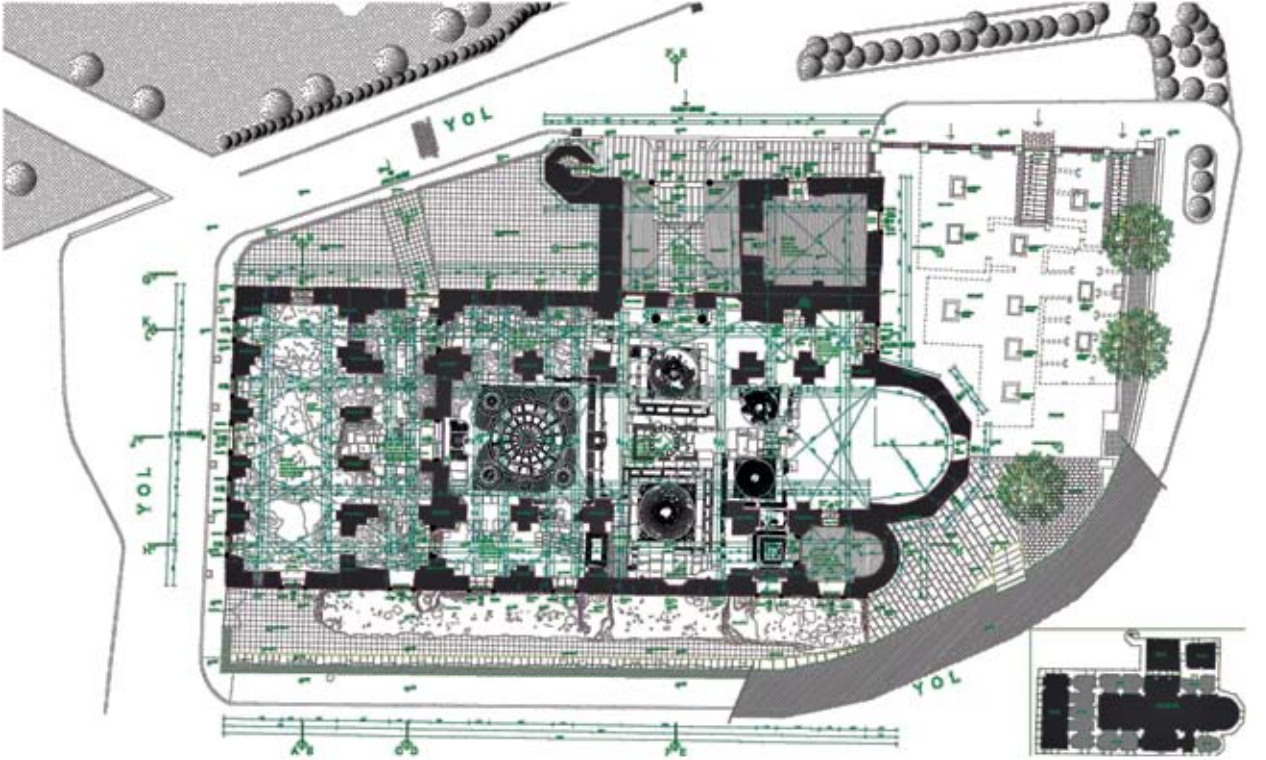
Şekil 4. Trabzon'daki kiliseler.

Figure 4. Churches in Trabzon.

Şekil 5. Orta Hisar Camisi'nin restorasyondan önceki görünüşü.

Figure 5. Orta Hisar Camii, Panagia Chrysocephalos before the restoration had started.

Şekil 6. Fatih Camii'nin planı.

Figure 6. Plan of the Fatih Camii.

19. yüzyıl gezginleri, sözü edilen lokasyonda, 10. yy'da bir kilisenin varlığına dair yazıtlar keşfetmişlerdir. Trabzon İmparatorluğu'nun ilk imparatoru Aleksios Megas Komnenos (1204-1222) tarafından, 13. yy. başlarında aynı yerde bir başka yapı inşa ettirilmiştir. Kilisenin zeminindeki (şu an kayıp olan) bir kitabede, ilk imparatorun adını refere ettiği düşünülen *Alexios Komnenos* adı yer almaktadır (Marengo 1879:

Komnenus (1204-1222) A (now lost) inscription in the floor of the church contained the name *Alexios Komnenus* which can only refer to the first Emperor of the Empire (Marengo 1879: 302; Millet 1895: 422-423; Bryer/Winfield 1985: 238). The Chrysokephalos in its present form is a three-aisled domed church of an elongated plan with a strong east-west axis, built in ashlar masonry. At the east end, the church culminates in a single pentagonal

302; Millet 1895: 422-423; Bryer/Winfield 1985: 238). Bugünkü yapı; üç nefli, doğu-batı aksında belirgin ve uzun bir plan şemasına sahip olup, yontma taş ile inşa edilmiştir. Kuzey nef *prothesis*, güney nef ise *diakonikon* mekanları ile son bulurken, doğu tarafında ise, kilise beş köşeli bir apsis ile son bulur. Güneydeki yarı dairesel apsis sonraki dönem yorumudur. Ana kilisede, batıda bir narteks ile dış narteks bulunmaktadır. Haç planlı yapı üçüncü boyutta dört kolda devam eden tonozlar ile form bulur ve bunların kesişim noktasında, on iki kenarlı kubbe, çokgen formlu dört ayak üzerine oturmaktadır. Nefler, galeriler, narteks ve dış narteks ile kuzeydoğudaki ilave kısımlar üzerinde ise pek çok galeri yer almaktadır.

Bazilika olan ilk yapının, dönemine nazaran sıradışı bir plan şemasının olması (yüzyılın başında inşa edildiği düşünüldüğünde) ilginçtir. Bu durum, ülkenin kuzeydoğusundaki, aynı döneme ait Gürcü bazilika yapılarının etkisi olarak da yorumlanabilir. 14. yüzyıl başlarında, bugünkü kilisenin büyük bölümü, başpiskopos Akakkios tarafından inşa ettirilmiştir ve plan şeması kapalı kollu haç olarak değiştirilmiştir. Bu plan tipi, 11. ve 12. yy. İstanbul kiliselerinde çok kullanılırdı ve son olarak, kuzey nefin doğu bitişiğine bir apsis ilave edilmiştir.

NARTEKSLER

İki narteksi olan yapıdaki dış narteks, 14. Yüzyıl ektir ve her iki narteksin de üzerinde ayrı birer kat mevcuttur (Baklannov 1920: 387; Georgiadou: 217). Dış narteks içten 30.5x8.5, dıştan 38.5x12.5 m; iç narteks içten 29.5x8 m ebatlarındadır.

Trabzon üzerine uzman olan Bryer ve Winfield, narteksler üzerindeki mekânların, 14. Yüzyılda yeni taç takmış imparatoru seçen asiller tarafından kullanıldığını, ayrıca Gynekaion olarak da kullanıldığından bahsederler (Bryer/Winfield 1985: 240). Her iki nartekte de, 2. yüzyıldan kalma devşirme Roma malzemeleri kullanılmıştır⁵ (Şekil 8).

Şekil 9, yapının batı cephesinin restorasyon öncesi halini göstermektedir. Bu cephe dış narteksin dış cephesidir ve 14.-15. yüzyıllarda dini ritüellerin değişmesiyle inşa edilmiş olup, 5.56 m genişliğindedir (Ekmekçi 1968: 14). Narteksin önünde, bugün izlerinin mevcut olmadığı ve önceki araştırmacılar tarafından da bahsedilmeyen, dört kolonlu bir portiko bulunduğu belirtilmektedir (Baklanov 1927-1928: 389; Ekmekçi: 14). Dış narteks, doğu-batı aksında beş bölüme ayrılmış bir kolon-kemer dizilimine sahiptir. Her bir bölüm beşik tonoz ile örtülüdür. Bu alandaki kuzey pencere ise, Türkler zamanında kapatılarak bir nişe dönüştürülmüştür. İç narteksin ölçüleri 29.5x8 m'dir. Bu alan, yapının ilk dönemine aittir ve bu narteks de beş bölüme ayrılmış olup beşik tonozlar ile örtülüdür (Şekil 7).

apse—the southern semi-circular one being a modification of a later date—while the prothesis and diakonikon are simply the easternmost bay of the north and south aisle respectively. The main church is preceded in the west by a narthex and an exonarthex. The cruciform core of the church is shaped by four vaulted bays, which today open from floor to vault, at the intersection of which a twelve-sided dome rests on four massive piers of irregular form. Galleries run over the aisles, narthex, exonarthex and over the additions on the north-east.

It is very much strange that when the first church was in the beginning of that age, it had an unusual plan of its time, which it was a basilica. This may be a influence of Georgian basilical churches of the same age in Turkish Georgia (North East of the Country Orthka Kilise or four churches). In the beginning of the 14thC major parts of present day church was constructed by the metropolitan Akakkios and its plan as you see in the picture was changed to cross in square. This type was very popular plan for the Constantinopolitan churches of the 11th and the 12th centuries finally an apse was added to the east end of the north aisle (?).

NARTHEXES

There are two narthexes. Of these, the outer one is a 14thC addition to the main church and Both have upper floors (Baklannov 1920: 387; Georgiadou: 217). Both narthexes measurements: the outer nartex interior is 30.5x8.5 exterior 38.5x12.5, and the inner narthex is interior 29.5x8 m; there cannot possible be an exterior of inner narthex.

Bryer and Winfield who were two experts on Trabzon mention these upper floors of the narthexes as sections of the noble who acclaimed the newly crowned emperor in the 14th C, and those narthexes were also used as Gynekaion (Bryer/Winfield 1985: 240). Both narthexes have reused Roman Material probably from the 2nd C. (Figure 8)⁵.

Picture 9 shows the west of the building before restoration. And this façade is the exterior of the outer narthex which was made in the 14th C. when the liturgy was changed. This outer narthex covers a 5.56 m wide area along the exterior and was a later addition here in the 14th or 15th century (Ekmekçi 1968: 14). It was stated in that there was a 4-column portico in front of this narthex, which is not even traced today and previous researchers have not seen it (Baklanov 1927-1928: 389; Ekmekçi: 14). The outer narthex is divided into five sections by means of piers and arches on the east-west axis. Each one is covered with barrel vault. The northern window was closed in the Turkish period and turned into a niche. Inner narthex measures 29.5x8 m. This part belongs to the first phase of the building. This narthex is also divided into five sections and covered by barrel vaults (Figure 7).

⁵ Bu malzemelerin bahsedildiği çok az kaynak mevcuttur: D.T.Rice *Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond*, Byzantion V/I, 1930, s. 53; S.Ballance *The Byzantine Churches of Trabzon*, Anatolian Studies X, 1960, s.148; A.Bryer-D.Winfield, s.238.

Mention of these classical pieces is very scarce D. T. Rice, *Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebizond*, Byzantion V/I, 1930 p.53; S. Balance, *The Byzantine Churches of Trabzon*, Anatolian Studies X, 1960 s.148. A.Bryer-D.Winfield, p. 238.

Şekil 7. Nartekslerin içten görünümü.

Figure 7. Narthexes Interior.

Şekil 8. Her iki nartekste de olasılıkla 2. yüzyıla tarihlendirilen devşirme Roma malzemesi kullanılmıştır.

Figure 8. Both narthexes have reused Roman Material probably from the 2nd C.

Şekil 9. Yapının batı cephesinin dış görünüşü.

Figure 9. Western façade of the building from the outside.

Şekil 10. Naos, içten.

Figure 10. Naos, interior.

NAOS

Bir anlamda kentin katedrali olan yapı, 14. yüzyılda bazilkadan kapalı kollu haç planlı kiliseye çevrilirken oluşturulan büyük bir naos (orta nef) alanına sahiptir (Şekil 10). Üç nefli olan bu alan, tarih boyunca imparatorların taç giyme törenleri sırasında kullanılmıştır (Şekil 11). 24x15.5 m ölçülere sahip olan naosun orta nefi 4,5 m, yan nefleri ise yaklaşık 4 m genişliğindedir. Nefler, sütunlarla ayrılmıştır. Orta alanda kare bir alan oluşturulan ve birbirinden farklı dört sütun, kubbenin kemerlerini taşır. Sütunlarda orta alana doğru uzanan konsol elemanlar mevcuttur.

NAOS

As the Cathedral of the city it has a huge naos from the 14 C (Figure 10); alterations involved changing its plan from a basilica to a cross in square church. This naos throughout its entire history was used for the coronation of the emperors. It was divided into three aisles one in the center is the nave (Figure 11). The Naos measures 24x15.5 m. The width of the middle nave is 4.5 m. The width of both aisles is approximately 4 m. The naves are separated by piers. Four piers forming a square space in the middle and carrying the arches of the dome are different from the others. These piers have parts that form a protrusion towards the center.

Şekil 11. Naos.

Figure 11. Naos.

REVAKLAR

14. yüzyıldaki müdahaleler sırasında, kubbenin yanı sıra, ilk kilisenin psikopos yerinin yakınlarına, naosun kuzey ve güney tarafına iki revak da ilave edilmiştir. Bu oluşum, Trabzon kiliseleri için tipik bir özelliktir (Şekil 12) (Ekmekçi: 24-25; Ballance 1960: 151; Bryer/Winfield 1985: 238-239). Muhtemelen Osmanlı Dönemi'nde, ibadet için mihrabın yapılması sırasında güneydeki revak yıkılmıştır (Şekil 13-14) (Figure 13-14) (Baklanov 1929: 380).

Mihrap yönündeki revağın yıkılmasından önce, bu alanda bir üst galeri de bulunmaktaydı. Kuzey tarafındaki galeri hala varlığını sürdürmektedir (Şekil 15).

U şeklindeki üst galeri, kuzey ve güneyde birer mahale ile sonlanmaktadır. Kuzeydeki mahale Mayıs 2017 tarihine kadar girilememektedir (Şekil 16-17). Çalışmalarımız sırasında bu alan girmemiz mümkün olmuştur ve buranın nitelikli döşeme mozaiklerine ulaşılmıştır (*opus tessellatum*) (Şekil 17); ancak ne yazık ki bunları belgeleme söz konusu olamamıştır.

İçerisinin alçak ve karanlık olması nedeniyle, mozaikler zor görünmektedir. Bu erken dönem (7. yy başları) *opus tessellatum* döşeme kaplaması, tarihlenmeyi daha karmaşık hale getirmektedir, bu konunun, Bizans Araştırmaları üzerine çalışan akademisyenlerce değerlendirilmesi yerinde olacaktır⁶. Yapının diğer bir önemli özelliği, bazilika işlevi gördüğü 13. yy. tarihli apsididir. Söz konusu apsis, Trabzon'un ilk imparatoru Aleksios Megas Komnenos tarafından inşa ettirilmiştir (Şekil 18).

PORCHES

Near bema of the former church in the 14C, during the alterations not only a dome but also two porches were added to the south and north of the naos which is typical for the churches in Trabzon (Figure 12) (Ekmekçi: 24-25; Ballance 1960: 151; Bryer/Winfield 1985: 238-239). Of these porches one in the south destroyed probably in the Ottoman era when they made a mihrab for the Muslim Liturgy (Figure 13-14) (Baklanov 1929: 380).

Before the destruction this part for the mihrab there was the southern part of the upper gallery here. The one in the north still survives (Figure 15).

This U shaped upper galley of the building has two chamber ends in the south and in the north, but one in the north was inaccessible until 2017 May (Figure 16-17). We were able to go into it and found there beautiful floor mosaic, which is *opus tessellatum* (Figure 17) but we could not take proper photographs of them.

As it is pitch dark inside, the mosaic can hardly be seen. This pretty much early *opus tessellatum* floor (Early 7th C ?) make things more complicated in terms of dating and this should be discussed at length by the scholars of Byzantine Studies.⁶ Another important feature of the structure is its old apse from the basilical period which means 13th C made by the first emperor of Trabzon Alexios Megas Komnenos (Figure 18).

⁶ S. Ballance, *The Byzantine Churches of Trabzon*, *Anatolian Studies* X, 1960, s.142. Bu çalışmada, yapının bu mahalinin ilk dönem inşa edilen kısma dahil olabileceği öngörülmektedir; bu nedenle söz konusu mozaik kaplama da yapının bu ilk dönemi ile beraber ele alınmalıdır.

(S. Ballance, *The Byzantine Churches of Trabzon*, *Anatolian Studies* X, 1960, s. 142. In this work it is suggested that this part of the building may belong to the oldest phase of the structure therefore, this mosaic floor should be evaluated together with this earlier phase of the building).

Söz konusu apsis, beşgen şeklindedir (Şekil 19). Güneydeki yarım daire şeklinde olan apsis, sonraki müdahaleler sırasında bu formu almıştır. *Prothesis* ve *diakonikon* mekanları, sırasıyla kuzey ve güney neflerin en uç noktalarıdır. Yapının ana apsisinin, muhtemelen özgün Bizans dönemi olan üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Apsisin yonu taşı duvarları mevcuttur ve oldukça büyük bir *bema* (psikopos yeri) barındırır (Şekil 20). Ana apsisin iki yanında iki mekân yer alır. Güneydeki mekân, muhtemelen 14. yy. sonuna tarihli, apsisli bir mekandır. Apsisi olmayan kuzeydeki mekân ise, taç töreni yapılan imparatorların, törenden önce dinlendiği bir *metatorion* mekânı olarak kullanılmıştır (Şekil 21) (Georgiadou: 215).

Yapının metatorion kısmının iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yapının kapalı Yunan haçı planlı forma dönüştürülmesi sırasında inşa edilen ve üst galerilere çıkan merdivenlerdir. Diğerisi ise, bu mekânın hem imparatorlarca kullanılan bir yer olması hem de İmparator Aleksios III (1349-1390), eşi Theodora Kantakuzenos, İmparator Andronikos I Gidon (1222-1235), iki Psikopos Barnabas (1333) ve Basileos'un (1364) burada gömülü olmasıdır (Georgiadou: 201-11; Bryer/Winfield: 240; Eastmond 2004: 49) (Şekil 22).

It is a pentagonal apse (Figure 19) the southern semi-circular one being a modification of a later date—while the prothesis and diakonikon are simply the easternmost bay of the north and south aisle respectively. This main apse of the building has three windows probably original Byzantine with no modification by the Turks. It was made of hewn stone and has a quite large *bema* (Figure 20). On both sides of the main apse are two chambers, the one in the south was made with an apse probably at the end of the 14 C, but the other one in the north (which has no apse) was used as a Metatorion where the crowning emperors used to rest here and changed his clothes before the Mass (Figure 21) (Georgiadou: 215).

The metatorion of the building has two important features. One of them has steps, which were made when the building was changed into a cross in square plan and they lead up to the galleries. Second, this metatorion was a place for the ruling emperors but also a memorial for the Emperor Alexios III (1349-1390) and his wife Theodora Kantakuzenos another emperor buried here was Andronikos I Gidon (1222-1235) and two metropolitans Barnabas (1333) and Basileos (1364) (Georgiadou: 201-11; Bryer/Winfield: 240; Eastmond 2004: 49) (Figure 22).

Şekil 12. Yapının kuzey revağının metotokhion ile birlikte kesiti.

Figure 12. Section of the north porch of the building with the metotokhion.

Şekil 13. Güneydeki, yıkılmış olan revağın bugünkü durumu.

Figure 13. Present situation of the destroyed porch in the south.

Şekil 14. Mihrap yönündeki yıkılmış revak.

Figure 14. Site of the destroyed porch for the mihrab.

Şekil 15. Günümüzde mevcut olan kuzeydeki üst galeri.

Figure 15. Surviving gallery in the north.

Şekil 16. Yeni açılan galeri mahalline ulaşım.

Figure 16. Climb to the newly opened gallery.

Şekil 17. Kuzey galerinin doğu ucundaki mekânın mozaik döşeme kaplaması.

Figure 17. Chamber with mosaic at the east end of the north gallery.

Şekil 18. Apsisin dıştan görünüşü.

Figure 18. Apse of the former church exterior.

Şekil 19. İlk yapıya ait apsinin iç ve dış görünüşü.

Figure 19. Apse of the former church exterior and interior.

Şekil 20. Diakonikon apsinin dış görünüşü.

Figure 20. Apse of Diakonikon, exterior.

Şekil 21. Kuzey revak ve metatorion dış görünüşleri.
Figure 21. North porch and metatorion, exterior.

Şekil 22. Metatorion iç görünüşü ve üst galeriye çıkan merdiven.
Figure 22. Metatorion internal. Stairs leading up to the gallery.

YAPININ SÜSLEME TASARIMI VE OPUS SECTILE DÖŞEME

Yapının bir diğer önemli özelliği, süsleme öğeleridir. Bizim saha ziyaretimiz sırasında restorasyon çalışmaları devam etmekte olduğundan, mozaiklerin çalışılması için çok az zamanımız vardı ve mozaiklerin *in-situ* korunması için üzerlerinin örtülmesi planlanmaktaydı.

Yapıya ait süslemeler, mevcut olanlar ve henüz bilinmeyenler olarak iki grupta ele alınabilir. 19. yy. seyyahları, Meryem Ana'yı temsil eden, mozaik kaplı bir apsisin varlığından bahsederler. Günümüze, bu mozaiklerin tamamı ulaşamamış olsa da harap halde bulunan freskoların, seyyahların bahsettiği mozaikler ile ilgisi olabilir (Şekil 23a).

Yapının en önemli niteliklerinden olan *Opus Sectile* tekniğinde yapılmış göz alıcı döşeme kaplaması, 2016'da gün yüzüne çıkarılmıştır (Şekil 23b). Son restorasyon çalışmalarına kadar varlığı bilinmeyen döşemenin üzerinde, geç dönem Osmanlı kaplaması bulunmaktaydı. Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından böyle bir döşemenin varlığı öngörülmüş ve çalışmalarında bahsedilmiş olsa da üzerinde yer alan ahşap kaplamadan dolayı kesin varlığı tespit edilememiştir (Marengo 1879: 302; Millet: 1895: 458; Talbot Rice 1929: 52; Ballance 1960: 149; Bryer/Winfield 1985: 240).

Bahsedilen *Opus Sectile* kaplama doğu-batı aksında yer almaktadır ve yapının uzun inşa sürecinin ikinci yarısında yerini aldığı düşünülmektedir⁷. Yapının ortasına yerleştirilmiş

DECORATION AND THE OPUS SECTILE PAVEMENT

Another important feature of the building is its decoration. Restoration works were ongoing during our visit there, which is why we had a very limited time to study the mosaics, because they wanted to cover it right away as it was before.

This decoration can be divided into those that already exist and those that are unknown. 19th C visitors mention an apse mosaic which was representing the mother of God. Nothing is remaining to our days from this mosaic, but we have there badly damaged frescoes which may well have been traces of the decoration mentioned by those travelers (Figure 23a).

The beautiful *Opus Sectile* pavement, which one of the most important features of the building, came to light in 2016 (Figure 23b). Before it was uncovered and there was a late Ottoman floor on it. Although it was not known until time of recent restoration work. Some researchers have mentioned its existence ambiguously but none could see the entire floor decoration because of the wooden cover of the floor. They have just mentioned its existence briefly in their works (Marengo 1879: 302; Millet: 1895: 458; Talbot Rice 1929: 52; Ballance 1960: 149; Bryer/Winfield 1985: 240).

This opus sectile pavement, which extends east-west direction, we believe was made during the second phase of its long construction process beginning of the 14th C.⁷ Entire

Şekil 23a. Fresko kalıntıları.

Figure 23a. Remains of a fresco.

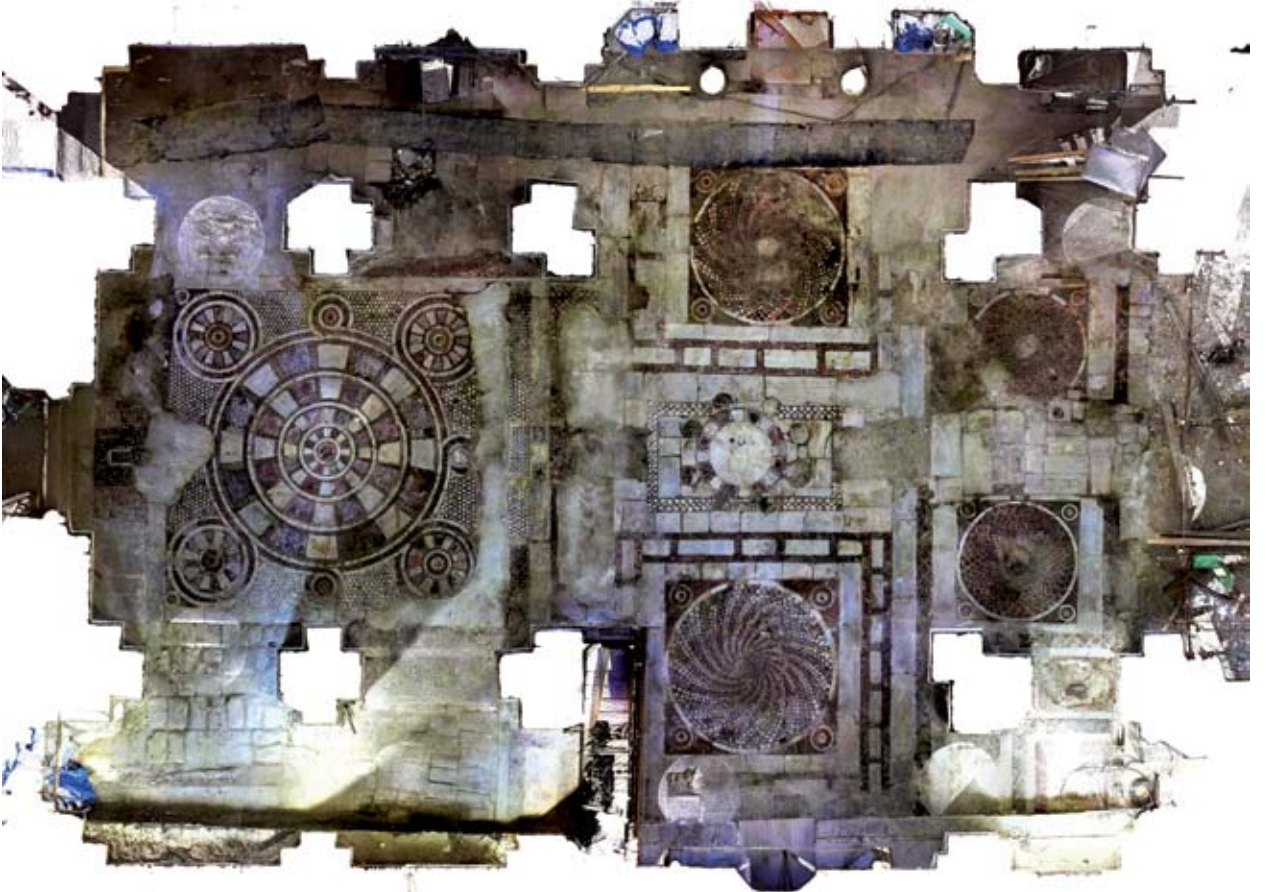
⁷ Opus sectile kaplamalar ile ilgili: S.Eyice, Two Mosaic Pavements from Bithynia, *Dumbarton Oaks Papers* 17, 1963, s.373-83; Panayota Assimakopoulou Atzaka, H τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακοσμήση: συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο Μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα, Thessalonike, 1980; U. Peschlow, Zum byzantinischen opus sectile Boden, *Beiträge zur Altertumskunde Kleiasiens Festschrift für Kurt Bittel* (Ed. R. Bochmer.H. Hauptmann), Mainz, 1983, s. 435-447; Panayota Assimakopoulou Atzaka, *I Mozaici Pavimentali Paleocristiani in Grecia, XXXI Corso di Cultura sulla 'te Ravennate e Byzantina*, Ravenna, 1984; Alessandrs Guiglia Guidobaldi, La decorazione pavimentale byzantine in eta Paleologica, *Larte de Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi Milion*, 1999, s.321-360; Y. Demiriz, Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri, İstanbul, 2002.

For opus sectile pavements, S.Eyice, Two Mosaic Pavements from Bithynia, *Dumbarton Oaks Papers* 17, 1963, pp. 373-83; Panayota Assimakopoulou Atzaka, H τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακοσμήση: συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο Μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα, Thessalonike, 1980; U. Peschlow, Zum byzantinischen opus sectile Boden, *Beiträge zur Altertumskunde Kleiasiens Festschrift für Kurt Bittel* (Ed. R. Bochmer/H. Hauptmann), Mainz, 1983, pp. 435-447; Panayota Assimakopoulou Atzaka, *I Mozaici Pavimentali Paleocristiani in Grecia, XXXI Corso di Cultura sulla 'te Ravennate e Byzantina*, Ravenna, 1984; Y. Demiriz, Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri, İstanbul, 2002.

Şekil 23b. Opus Sectile döşeme görünüşü.

Figure 23b. Opus sectile.

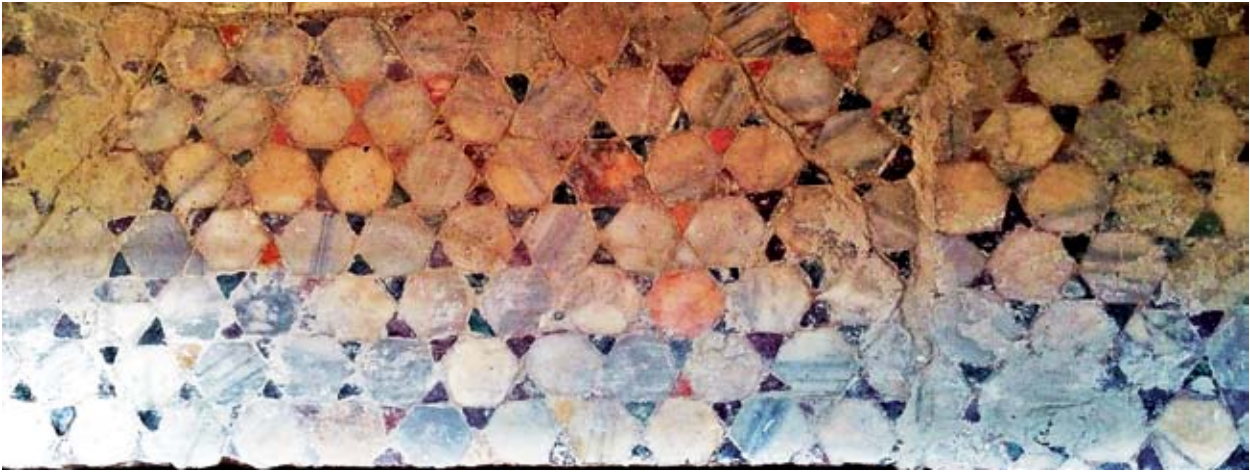

Şekil 24. Döşeme dekorasyonu.

Figure 24. Floor decoration.

Şekil 25a. Döşeme dekorasyonundan detay.
Figure 25a. Floor mosaic decoration, detail.

Şekil 25b. Köşe detayı.
Figure 25 b. Corner detail.

merkezi bir daire ile doğu yönünde yer alan, daha küçük dört daireden oluşan bir desene sahiptir. Küçük dairelerin içinde dilimlenmiş taşlar (çarkıfelek) yer alır.

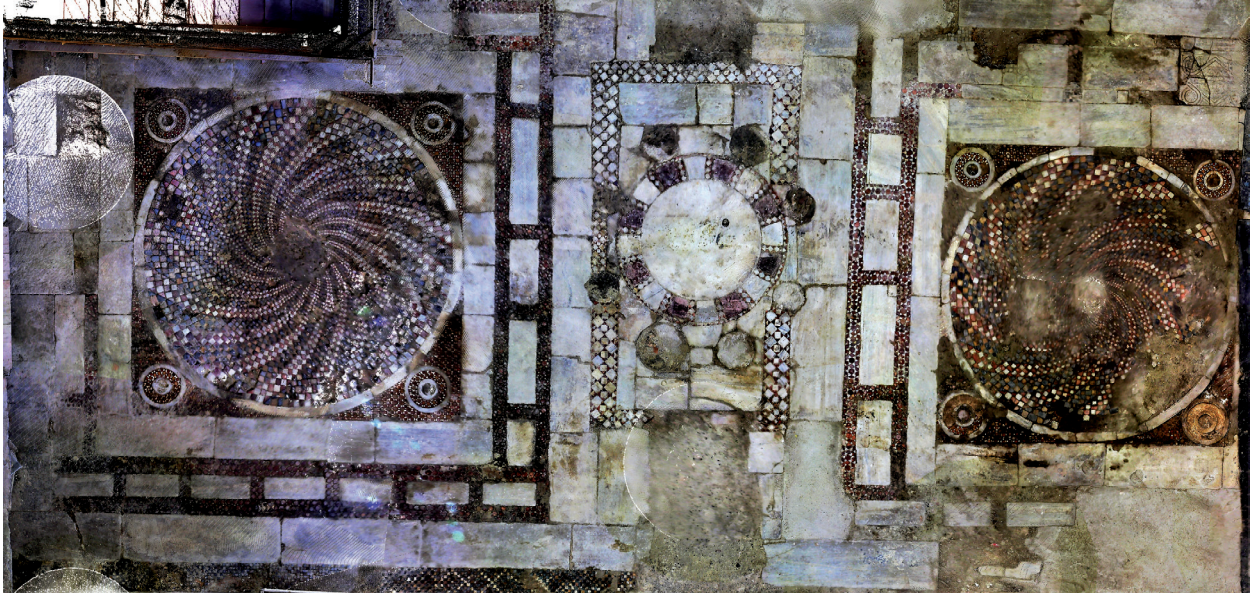
Bölgedeki bazı araştırmacılar tarafından böyle bir döşemenin varlığı öngörülmüş ve çalışmalarında bahsedilmiş olsa da, üzerinde yer alan ahşap kaplamadan dolayı kesin varlığı tespit edilememiştir (Şekil 24).⁸

pavement decoration consisted of one big central circle in the center of the building and in the east FOUR smaller ONES. Those smaller ones have wheels of fortune.

Previous scholars to the region were aware of the opus sectile pavement here, but no one could see the entire floor decoration because of the wooden cover of the floor. They have just mentioned its existence briefly in their works (Figure 24).⁸

⁸ For Similiar ones Panayota Assimakopoulou Atzaka, Η τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακοσμήση: συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο Μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα, Thessalonikē 1980, pp. 45-48).

For Similiar ones Panayota Assimakopoulou Atzaka, Η τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακοσμήση: συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο Μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα, Thessalonikē 1980, pp. 45-48).

Şekil 26. Malatya Ulu Cami döşeme mozaiklerinden detay.

Figure 26. Great Mosque of Malatya.

Opus sectile kaplamanın ana paneli, yapının ortasında yer alır. Kaplamada, Marmara mermeri ve Mısır porfiri kullanılarak işlenmiş dairesel bantlar göze çarpar. Bu bantlar, köşelerde daha küçük dairelerin bantları ile birleşir. Söz konusu küçük daireler ise merkezdeki ana daire ile aynı doğrultudadırlar. Küçük dairelerin ortasında ise, yine merkezdeki ana daire ile aynı doğrultuda olan daha küçük daireler konumlanmıştır. Dört adet olan bu en küçük dairelerden batı tarafındaki kayıptır. Marmara Denizi'ndeki Marmara Adası'ndan çıkan beyaz mermer ve Mısır porfirinin (kırmızı) yanı sıra, desenlerde görülen yeşil taşlar, Yunanistan'ın Lakonya kenti yakınından çıkarılan *Marmor Lacadominium* cinsi mermerdir (Şekil 25a).

Köşelerdeki dairelerin içlerinde, mermer ve porfir ile işlenmiş Davut Yıldızı şekilleri bulunmaktadır (Şekil 25b) ve desen geneliyle, *Cosmatesque Döşemeleri*'ni andırmaktadır⁹.

Bu desenli kaplamanın bir önemi de İmparator Aleksios zamanında resmi taç törenlerinin (sonraları apsis yanında yapılan) bu alanda yapılıyor olmasıydı. Aynı zamanda ilk yapıdaki vaaz kürsüsü de bu alandıydı.

Desenleri farklı olsa da, apsis yakınındaki küçük dairelerin de ortalarında dilimli desenler -çarkıfelek-(yuvarlak bantlar yerine) mevcuttur ve Tunus'taki Chentouf kenti yakınından çıkarılan *Marmor Numidia* isimli sarı kireçtaşı dışındaki tüm malzemeler ana desendeki malzemeler ile aynıdır. Benzer bir tezyinat, tamamen farklı bir yapıda, Türkiye'nin güneydoğusunda, Malatya'daki Ulu Camii'nde farklı bir desende kendini göstermektedir (Şekil 26). Şekil 27'de görülen tezyinat, Trabzon'daki yapı ile aynı döneme ait Malatya Ulu Cami'nin kubbesine aittir. Kubbedeki desen yönü, Trabzon'daki kilisenin döşeme deseni yönünün tersinedir (Şekil 27).

Major panel of the *opus sectile* is in the middle of the building. There are radiating lines of Prokonnesian marble and porphyry from Egypt. Each line meets smaller circles in the corners and those smaller ones interlaced with main circle in the middle. On the four sides of the panel are small knots interlaced again with the main circle in the middle, but one of the knots in its west was lost. The material used here for green pieces is *Marmor Lacadominium* quarried in Greece Lakonia and the red ones are *porphyry* from Egypt, white marble pieces are from *Prokennenos* Island in the Sea of Marmara (Figure 25a).

In the corners of this panel among the circles filled with the Stars of David made of marble and porphyry (Figure 25b) and entire composition resembles the *Cosmatesque Pavements*⁹

This panel may be important for one reason. Its location right in the center occupying the site of former ambo of the Church of Alexius was the official place of coronation in his days and later it (coronation) took place near the apse.

Smaller circles near the apse have also wheels of fortunes in the middle, but their design is different; instead of radiating lines in their center they have wheel of fortunes and their material is the same except yellow ones which are *Marmor Numidia* (Yellows Limestone (Marmor Numidium) Tunisia, Chemtou). Asimilar one may be found in a totally different building for a totally different type of decoration, which is the dome of Great Mosque of Malatya in South Eastern Turkey (Figure 26). This is the dome decoration of the mosque from the same era as our building in Trabzon, but the directions of the turns in Malatya is opposite (Figure 27). In the east of these two panels with wheels, there are smaller ones and those two have wheels but their execution is different. s

⁹ Doroty F.Glass, *Studies on Cosmatesque Pavements BAR International Series*, Oxford, 1982 for S. Ambrogio, Plate 8 for S. Crisogone in Rome, Plate 20 (central Section) for S. Maria in Cosmedin, Plate 35 and S. Maria Maggiore, Plate 38).

Doroty F.Glass, *Studies on Cosmatesque Pavements BAR International Series*, Oxford, 1982 for S. Ambrogio, Plate 8 for S. Crisogone in Rome, Plate 20 (central Section) for S. Maria in Cosmedin, Plate 35 and S. Maria Maggiore, Plate 38).

Şekil 27. Malatya Ulu Camii kubbesi.

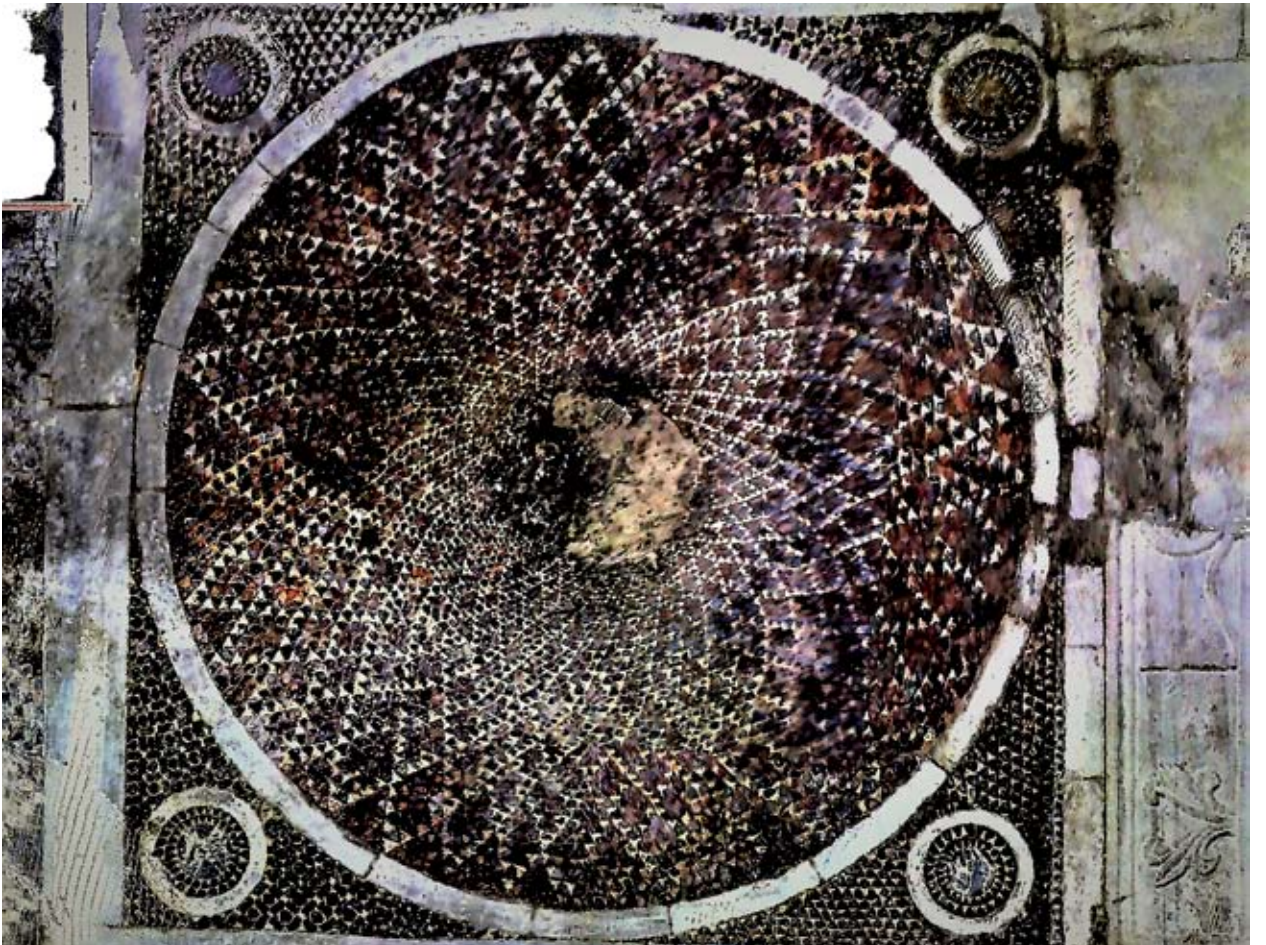
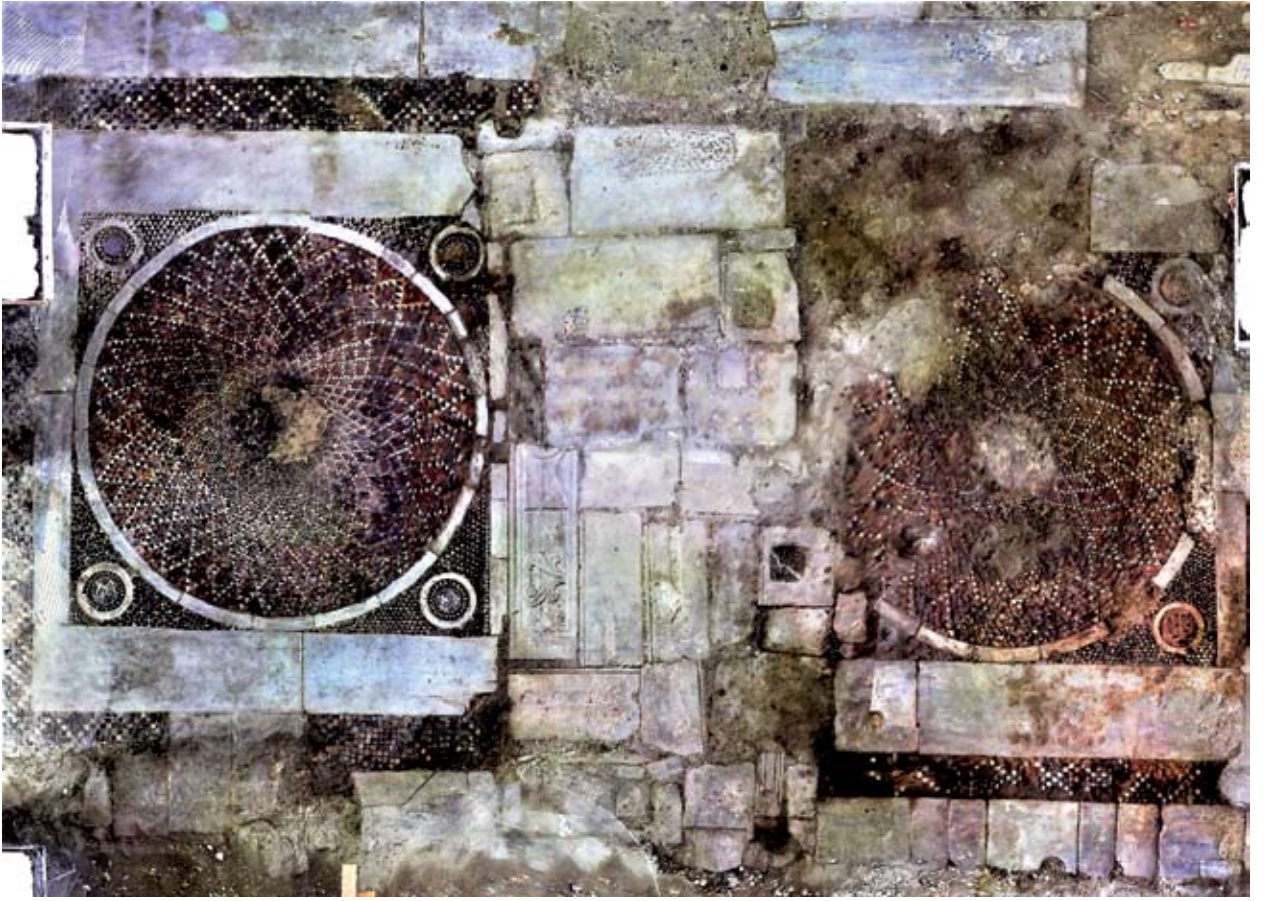
Figure 27. The dome of Great Mosque of Malatya.

Dilim desenlere sahip iki dairesel panelin doğusunda, farklı desende dilimlere sahip, küçük ve farklı iki daire daha yer almaktadır (Şekil 28). Şekil 28'de görülen desende, doğu kültürüne has, muhtemelen İran'a ait, soyut bir kompozisyon oluşturan, birbirine ters yönlerde konumlandırılmış iki çarkifelek yer almaktadır (Şekil 28). Trabzon'daki kilisede yer alan desene benzer bir başka tezyinat da Filistin'deki 8. yy. Emevi Halifeliği saraylarında görülebilir (Şekil 29). Emevi Halifeliği ve Trabzon İmparatorluğu'ndan yıllar sonra bu desen unutulmamış olmalı ki, 16. yy. Osmanlı mezartaşlarında kullanılmıştır (Şekil 30). İncelendiğinde, orta kısmın neredeyse tamamen aynı olduğu bir çiçek motifini andırdığı görülür (Şekil 31).

Tarih boyunca Trabzon İmparatorluğu'na ulaşan bu doğu izleri, O'nu Doğu Roma İmparatorluğu'ndan (Bizans İmparatorluğu) farklı kılmıştır ve makalede adı Trabzon'daki 'Öteki' Roma İmparatorluğu olarak anılmıştır.

These two wheels of fortune spinning against each other, making an abstract composition which is we believe very oriental probably from Persia (Figure 28). Similar to that kind of decoration from our building in Trabzon may be found in another 8thC oriental palace of the Ummayyad Caliphate in Palestine (Figure 29) but this one is much earlier. Years after Umayyads and the Empire of Trabzon, this motif must not have been forgotten, which is why it was still in use in Ottoman Art for the 16th C tombstones (Figure 30). When examined, this motif is reminiscent of a flower, with the central part of it is almost the same (Figure 31).

All these foreign oriental traits were brought to the empire of Trabzon throughout its long history made it different from the Eastern Roman Empire, another term for the Byzantine Empire, and I re named it other Roman Empire of Trabzon.

Şekil 28. Mozaik dekorasyon detayları.

Figure 28. Details for mosaic decorations.

Şekil 29. Hırbet El Mefcar Sarayı'ndaki Opus sectile kaplama.
Figure 29. Opus sectile at Hırbet El Mefcar.

Şekil 30. İstanbul'da bir mezar taşı.
Figure 30. Ottoman tombstone from Istanbul.

Şekil 31. Çiçek detayı.
Figure 31. Detail of flower.

Opus Sectile Mozaikleri İçin Kullanılan Materyallerin Listesi

Dasit porfir (Marmor Lacadaemonium) Yunanistan, Güney Lakonya

Andazitdasit porfir (Maons Porpyrites) Mısır, Gebel Dokhan

Marmara Adası (Marmor Proconnessus)

(Marmor Numidium) Tunus, Chentouf

Tektonik breş (Marmor Sagarium) Bilecik, Vezirhan

Rudistli kireçtaşı (Marmor Triponticum) İzmit (Nicomedia), Gebze (Dakibitzia), Kutluca ya da Tavşanlı

Yeşil ve beyaz serpentine breşi (Marmor Thesallicum), Larissa, Teselya, Yunanistan

Afyon kaplan postu

List of Materials used for Opus Sectile

Dacite Porphyry (Marmor Lacadaemonium) Greece, South Lakonia

Andesite-Dacite Porphyry (Maons Porpyrites) Egypt, Gebel Dohan

Marmor Proconnessus) Marmara Island

Marmor Numidium) Tunisia, Chemtou

Tectonic Breccia (Marmor Sagarium) Bilecik Vezirhan

Limestone with Rudist (Marmor Triponticum) Izmit (Nicomedia) Gebze (Dakibitzia) Kutluca or Tavsanli

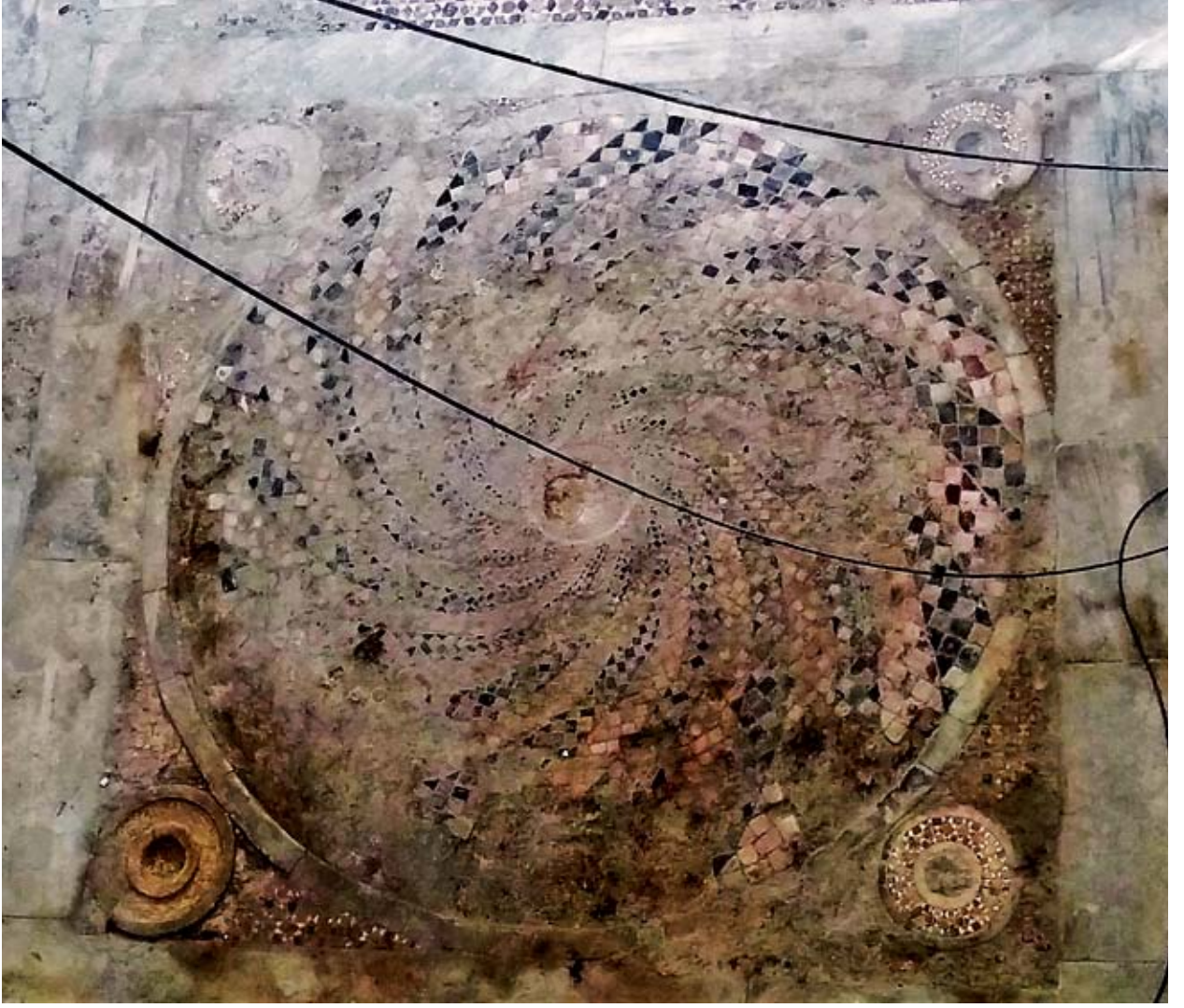
Green and white Serpentine Breccia, (Marmor Thesallicum) Greece, Larisa, Thessaly

Afyon Tiger Hide

OPUS SEKTİLEDEN DETAY FOTOĞRAFLAR DETAILS FROM THE OPUS SECTILE

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Assimakopoulou 1980 Panayota Atzaka Assimakopoulou, *H τεχνική opus sectile στην εντοιχία διακοσμηση: συμβολή στη μελέτη της τεχνικής από τον 1^ο μέχρι τον 7^ο Μ.Χ. αιώνα με βάση τα μνημεία και τα κείμενα*, Thessalonike.
- Assimakopoulou 1984 Panayota Atzaka Assimakopoulou, *I Mozaici Pavimentali Paleocristiani in Grecia, XXXI Corso di Cultura sulla'arte Ravennate e Bizantina*, Ravenna.
- Baklanov 1920 N. Baklanov, Deux Monuments byzantins de Trébizonde, *Byzantinische Zeitschrift* IV, p. 387.
- Ballance 1960 S. Ballance, The Byzantine Churches of Trabzond, *Anatolian Studies* X, s. 148.
- Bryer/Winfield 1985 Anthony Bryer/David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington.
- Demiriz 2002 Y. Ötügen, Örgülü *Bizans Döşeme Mozaikleri*, İstanbul.
- Eastmond 2004 A. Eastmond, *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium: Hagia Sophia and the Empire of Trebizond*, Aldershot.
- Ekmekçi 1968 Zaliha Ekmekçi, *Trabzonda Ortahisar Camii (Panagia Khrisokephalos)*, İstanbul University Faculty of Literature Chair of Byzantine Art Unpublished Undergraduate Thesis (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bizans Sanatı Kürsüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Eyice 1963 S. Eyice, Two Mosaic Pavements from Bithynia, *Dumbarton Oaks Papers* 17, pp.373-83.
- Georgiadou 2015 Sofia Georgiadou, *Architecture and Statehood in Late Byzantium: A Comparative Study of Epiros and Trebizond*, DISSERTATION Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Art History in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign, pp.1-6.
- Glass 1982 Doroty Glass, *Studies on Cosmatesque Pavements BAR International Series*, Oxford.
- Guidobaldi 1999 Alessandrs Guidobaldi Guiglia La decorazione pavimentale byzantine in eta Paleologica L'arte de Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi, *Milione*, pp. 321-360.
- Marengo 1879 C. Marengo, *Trébizonde, Missions Catholiques* 524, 20 Juin 1879, p. 302.
- Millet 1895 M. Millet, Les Monasteres et Les Eglises de Trebizonde, *BCH* 19, pp. 422-423.
- Peschlov 1983 U. Peschlov, *Zum byzantinischen opus sectile Boden Beitrage zur Altertumskunde Kleiasiens Festschrift für Kurt Bittel* (Ed. R. Bochmer/H. Hauptmann), Mainz, pp. 435-447.
- R.E Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
- Rice 1930 D.T. Rice, Notice on Some Religious Buildings in the City and Vilayet of Trebiond, *Byzantion* V/I, p. 53.
- Ruge 1937 W. Ruge, Trapezus, *RE* 6, pp. 2214-2221.
- Wroth 1889 Warwick Wroth, *Catalogue of Greek Coins Pontus Paphlagonia Bythinia and the Kingdom of Bosphorus*, (Ed. R. S. Poole), London.

HATİCE TURHAN VALİDE SULTAN
HAVATİN - CEDİD HAVATİN
TÜRBELERİ'NDE YAPILAN
2012-2018 YILLARI
RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

RESTORATION-CONSERVATION WORKS OF THE
HATICE TURHAN VALIDE SULTAN
HAVATİN - CEDID HAVATİN TOMBS
BETWEEN 2012 AND 2018

Dr. Olcay Aydemir | Y.Mimar, İstanbul Rölöve ve Anıtlar (İRAM) Müdürü
Dr. İffet Billur | Y.Mimar Restorasyon Uzmanı, İstanbul Rölöve ve Anıtlar (İRAM) Müdürlüğü

Bu çalışmada, 01.06.2016 tarih ve 4744 sayılı İstanbul 4 no'lu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (IV.N.K.V.K.B.K.) kararı ile onaylı koruma ve onarım projesi kapsamında Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedid Havatin Türbeleri'nde yürütülen koruma çalışmalarının genel bir değerlendirilmesi ele alınmıştır.

Belgeleme çalışmaları kapsamında Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedid Havatin Türbeleri'nin koruma çalışmalarına ait rölöveler, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış, meydana gelen hasarlarla ilgili saptamalar yapılmıştır.

Onarım ve güçlendirme yöntemleri uygulanan, bezemelerinin restorasyon ve konservasyonu yapılan Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedid Havatin Türbeleri'nin sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mimarisi, türbeler, Hatice Turhan Valide Sultan, restorasyon, konservasyon

In this study, preservation studies of Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedid Havatin Tombs, that carried out under the conservation and restoration project which approved by the decision of İstanbul No.4 Regional Board Directorate for Protection of Cultural Heritage (IV.N.K.V.K.B.K.) dated June 01, 2016 (4744), have been generally evaluated and discussed. Within the scope of the documentation studies; survey, restitution, and restoration projects of the preservation studies of Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedid Havatin Tombs were prepared and damages were determined.

Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedid Havatin Tombs has been brought to future generations by the means of scientific methods of restoration and conservation.

Key Words: Ottoman architecture, tombs, Hatice Turhan Valide Sultan, restoration, conservation

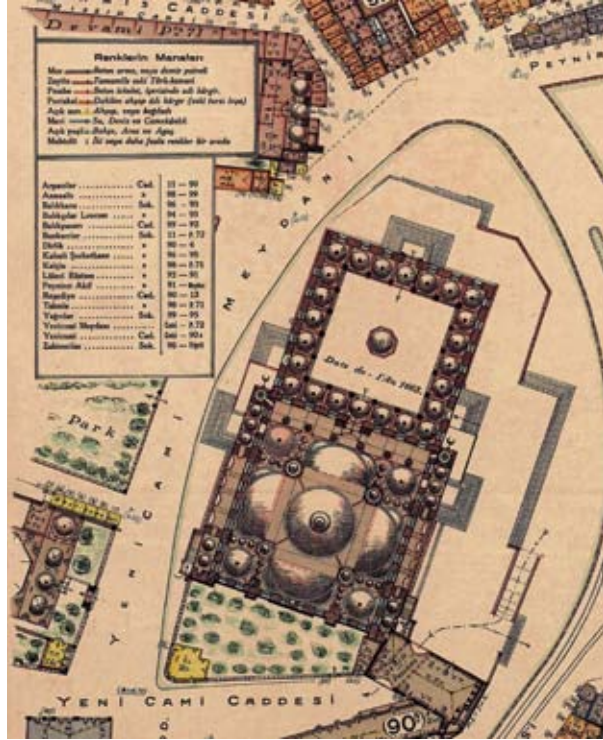
GİRİŞ

Türbeler; tarih, vefa, kültür, sanat, inanç ve toplum hayatımızın önde gelen mekânlarındandır. İstanbul, türbe kültürümüzün simge şehridir. Saray kadınları için yapılan türbeler özellikle 16. yy'da yoğunlaşmaktadır. Kadınların yönetsel ağırlığının arttığı 17.yy'da yapılmış olan bir tek kadın türbesi Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'dir (Tanyeli 1994).

İstanbul Suriçi Eminönü Yeni Camii haziresine 1663 yılında Mimar Mustafa Ağa tarafından caminin güneyinde çarşı ile cami arasında ayrı bir avlu duvarı içinde inşa edilen Hatice Turhan Sultan Türbesi, içinde gömülü 6 padişah ve çok sayıda hanedan mensubu dolayısıyla Osmanlı Sülalesinin en büyük kabristanıdır. Boyut açısından da sultan türbelerinin en büyüğüdür (Kuban 1994).

2012-2018 yılları arasındaki restorasyon sürecini ele aldığımız ve türbeye adını veren Hatice Turhan Valide Sultan, Sultan İbrahim'in eşi, IV. Mehmed'in annesidir.

Turhan Sultan'ın mimarlığı himaye eden ve başkent İstanbul'daki toplumsal- dinsel nitelikli muazzam projesi Yeni Valide Külliyesi'dir. Yeni Valide Camii ile türbe,

Şekil 1. Pervititch Haritası'nda Yeni Camii (SALT Araştırma, Pervititch, 1940).

Şekil 2. Yeni Camii Külliyesi'ne ve Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ne bakış.

Şekil 5. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi iç mekân görünümü (İRAM Arşivi).

Şekil 6. Eminönü Yeni Camii'nin türbeleri (SALT Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi).

Havatin Türbesi Dârülkurrâ-Dârülhadis

17. yy'da Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin batı yönündeki çıkıntılı kısmına eklenen Darülkurra olarak tasarlanmış olan yapı yerleştirildiği yer bakımından Sultan Ahmed Külliyesi'ndeki dârülkurrâ ile aynı düzendedir. Dârülkurrâda ders veren Vanî Mehmed Efendi'nin kızı Muharrem 1088 (Mart 1677) tarihinde ölünce buraya gömülmüş, daha sonra bunu çeşitli gömüler takip etmiş ve yapı aslı fonksiyonunu kaybederek Havâtin (kadınlar) Türbesi

adıyla anılmıştır. Bu türbede on yedi sanduka mevcuttur. Bunlar Sultan Abdülaziz'in kızı Esmâ Sultan'ın oğlu Hasan Bedreddin Efendi ile Sultan II. Abdülmecid'in kızları, şehzadeleri, ikbal ve kadınefendilerine aittir (Çobanoğlu 2013).

Havatin-i Cedit Türbesi: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ne, Havatin Türbesi'nin eklenmesinin de yetersiz kalması nedeniyle Havatin Türbesi'nin kuzeyine 19. yy'da ilave edilen yeni bir bölüm Cedit Havatin Türbesi'dir. Cedit Havâtin Türbesi'nde yirmi bir sanduka mevcuttur.

Bunlar Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in kadınları, kızları ve şehzadeleriyle çok sonra padişah V. Murat gömülmüştür (Çobanoğlu 2013).

III. Ahmet Kütüphanesi: III. Ahmet tarafından 1136-1137 (1724-1725) yıllarında türbenin önündeki revakın sağına bir kütüphane yaptırılmıştır (Erünsal 1991). Türbenin revakı içinden geçilen kütüphane kapısının sekiz kartuşlu sülüs hatlı kitabe ve döneminden kalma kalem işi bezeme yer alır. 18. yy. özellikleri gösteren tuğla örgülü cephesi ve dönemine ait orijinal alçı süslemelere sahiptir. Kubbe ve kapı pencere üstlerinde 18. yy'ın özelliklerini taşıyan kalemişleri görülmektedir.

TÜRBE KOMPLEKSİ MİMARİ-MALZEME VE SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi

Türbe, kare planlı olup kapı önünde ortada kubbe, yanlarda aynalı tonozla örtülü üç birimli bir revaka sahiptir. Üzeri tromplarla geçişi sağlanan, dıştan sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülen yapı Sultan I. Ahmed Türbesi'ndeki gibi kapının karşısında üzeri aynalı tonozla örtülü bir eyvanla batıya doğru genişletilmiştir. Dıştan mermerle kaplı olan yapı altta dikdörtgen açıklıklı, üstte sivri kemerli olarak düzenlenen üç sıra pencerelerden ışık almaktadır (Çobanoğlu 2013).

Hatice Turhan Sultan Türbesi, plan ölçüleri 38.5x25.7 olan yığma kâgir bir yapıdır. Ana mekânın çatısı, çapı 15.00 m. olan tek bir kubbe ile geçilmiştir. Dört cephesinde kalınlığı 1,80 m. olan duvarlara oturtulmuştur. Kubbe ile örtülü yapının alt yapıdan üst örtüyü ayıran ve üst geçişi sağlayan öğeleri tromptur. Sekizgene dönüşen yapının bu kısmında sekizgen bir kasnak yer alır. Bu kasnak üzerinde pandantifler vasıtası ile kubbeye geçilmiştir (Çıllı vd. 2005: Teknik rapor).

Türbenin ön cephesinde 15.00x15.00 m. ölçüsündeki üç bölümlü giriş revaklarının üzeri ortada çapı yaklaşık olarak 50 cm. olan sütunlara mesnetlenen 5.00 m. çapındaki kubbe yanlarda ise aynalı tonozlar bulunur. Türbenin girişindeki revaklı bölüm giriş cephesinde açıklığı 3.00 metre olan bir saçak dövme demir gergilerle ara mesnetler oluşturulmuştur (Çıllı vd. 2005: Teknik rapor).

Bu revak kırmızı ve beyaz taşların alternatifli olarak örülmesinden meydana gelen sivri kemerler ve duvara bitişik payelere dayanmaktadır.

İçeride giriş kapısının üzerinde soldan dar bir merdivenle çıkılan bir balkon bulunur. Batı duvarında girişin tam karşısına gelen eyvan iki pencere ile öndeki tek kubbeli birime açılır. Burası dikdörtgen çıkıntı halindedir, üzeri yarım aynalı tonoz ile örtülüdür. Mekân üç sıralı 47 pencere ile aydınlatılır. Giriş revakları geniş saçakla örtülüdür.

Türbe taş örgülü olup, üzeri mermer kaplıdır. Saçaklar dövme demir çubuklarla desteklenmiştir. Türbede İznik'te üretilen bitkisel ve geometrik ağırlıklı çiniler bulunmaktadır. Revakta ve içte ikinci sıra pencere altlarına kadar çinilerle kaplı yapıda çinilerin üstünde duvar yüzeyleri, tromplar ve kubbe içi kalem işiyle süslenmiştir. Beyaz zeminli dikdörtgen panoların ortalarına kırmızı ve soluk yeşil renkte şemseler yapılmış ve içleri çiçek demetleri ile süslenmiştir. Panoların köşelerinde ise kırmızı renkte dolgu motifleri bulunmaktadır. Kubbede klasik motiflerin yer aldığı yer yer malakari ve kalem işi bezeme mevcut olup, üzeri renkli boyalıdır. 19. yy'da yapıldığı düşünülen aynı üsluptaki kalem işleri, sonradan Havatin Türbesi olarak kullanılan darülcürü da görülür. Renkler gri ve siyah tonlardadır. Kapı ve pencerelerde ahşap işçiliğinin güzel örnekleri ile karşılaşılabilir. Sandukaların etrafı ahşap şebekelerle çevrelenmiştir. Kapı ve şebekeler üzerinde sedef ve fildişi kakmalar yer alır. Ahşap rahleler sedef ve bağa bezemelidir.

Hazire

Türbenin yan cephesi ile çevre duvarları arasında ve giriş yönünde oluşan hazirenin ilk bölümü en az farklı inşaa evresi gösteren Marmara Adası mermeri ile inşa edilmiş bir kemer dizisi ile çevrelenmiştir.

Aks aralıkları, 2.60-3.50 m. arasında değişen kemerler, çapları 22 cm. olan dairesel ve bir kenarı 9 cm. olan sekizgen sütunlara mesnetlendirilmiştir. Sütunlar, başlıklardan dövme demir gergilerle birbirlerine bağlanmışlardır. Sütun başlıkları baklava ve mukarnaslıdır (Çıllı vd. 2005: Teknik rapor).

Havatin Türbesi

Ana türbe mekânına bitişik olan yapı kare planlı ve üzeri sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülüdür. Çift sıra pencerelerle aydınlanan yapıda alt sırada dikdörtgen açıklıklı ikişer pencere, üst sırada türbeye bitişik cephe dışında üçer sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Güneyde kible yönünde cephe ortasında yer alan yuvarlak kemerli kapı açıklığı önünde iki ayağa oturan ahşap bir sakfin eskiden var olduğu anlaşılmaktadır (Çobanoğlu 2013).

Açıldığı eyvana bitişik tek kubbeli, bağımsız girişli türbe ile aynı aks üzerinde bulunan bu yapı mermer kaplama olan ana türbe ile kesme taştan 7.55x7.67 m. ölçüsünde olan bu yapı arasında saçak hattına doğru sonradan tuğla ile doldurulmuş bir bölüm daha vardır. Yapının oranları, malzemesi, yapı detayları da aynı dönemin özelliklerini sergilemektedir (Çıllı vd. 2005: Teknik rapor). Yapının içinde iki farklı dönem kalem işleri bulunmaktadır.

Havatin-i Cedit Türbesi

Darülcürü'nün kuzey duvarına bitişik inşa edilen, kare planlı yapı, kubbe ile örtülüdür. Ana türbe mekânına bitişik olan Havatin ve Cedit Havatin Türbeleri ise çapları

7.20 m. ve 8.60 m. olan kubbelerle geçilmiş, kalınlığı 1.06-1.98 metre arasında değişen ölçüdeki duvarlara mesnetlenmiştir (Çıllı vd. 2005: Teknik rapor). Asıl giriş kapısı batıdadır. Darülkurra'nın kuzey pencerelerinden baştaki iptal edilerek kapıya dönüştürülmüştür.

Türbeye hem batı kenarındaki bir kapıdan hem de Havatin Türbesi'nin kuzeyindeki bir pencereden girilebilmektedir. Mekân, doğu ve batı cephelerinde açılmış alt pencereler ile kuzeye açılmış üst pencereler ile aydınlatılmıştır. Alt pencereler demir şebekelidir.

Dikdörtgen bir alanı kaplayan türbe kabaca yontulmuş moloz taşlarla inşa edilmiştir. Kubbe ve pandantiflerde bitkisel bezemeler yer alır. Pandantifler, kasnak ve kubbe, siyah ve griye çalan mavi renklerin kullanıldığı kalem işleri ile süslenmiştir. Yapının kubbe eteği ve göbeğinde gri siyah renklerle hazırlanmış kalem işleri 19. yy'ın ortasından kalmadır. Duvarlarda aralıklı olarak yapılan mermer sütun taklidi bezemeler de aynı üsluptadır. Doğru duvarının kemer tablasında hayali manzara resmi görülür.

Batı duvarındaki kemer tablasından soldakinde Kâbe ile Mekke manzarası işlenmiştir, sağdaki boştur Türbe duvarlarında Kabe ve manzara resmi yer almaktadır (Teksarı 2005).

Güney doğu köşede yüksek bir platform üzerinde bulunan Sultan V. Murat'ın sandukasının etrafı dökme demir şebeke ile çevrilidir. Demir şebeke, altıgenler, üçgenler ve eşkenar dörtgenler ile oluşturulmuş, içleri altı kollu yıldızlar ve rumiler ile doldurulmuştur.

III. Ahmet Kütüphanesi

İki bölümlü bir mahzen üzerinde yükselen yapı kare planlı olup üzeri pandantiflerle geçişi sağlanan sekizgen kasnaklı basık bir kubbeyle örtülüdür.

Kütüphanenin pandantiflerinde ve kubbesinde devrinden kalan özgün kalem işleri mevcuttur (bk. Yeni Camii Kütüphanesi) (Çobanoğlu 2013).

Yapı taş ve tuğla sıralı almalı duvar örgüsüne sahiptir. Tuğla örgülerde 18. yy. desenli derz mevcuttur. Türbenin revakı içinden geçen kütüphane kapısının sekiz kartuşlu sülüs hatlı kitabe ve döneminden kalma kalem işi bezeme yer alır. Kubbe ve kapı pencere üstlerinde 18. yy'ın özelliklerini taşıyan kalem işleri görülmektedir.

RESTORASYON ÇALIŞMA SÜRECİ

İstanbul İli, Fatih İlçesi, Rüstempaşa Mahallesi, Yeni Cami Meydanı Sokak, 384 ada, 156 parselde bulunan Hatice Turhan Valide Sultan-Havatin-Cedit Havatin Türbeleri, İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 12.07.1995 tarih ve 6848 sayılı kararıyla belirlenen kentsel ve tarihi sit alanı içerisinde kalan ve İstanbul I numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 26.01.2005 tarih ve 405 sayılı genel kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 07.05.2008 tarih ve 2118 sayılı kararıyla koruma grubu I olarak belirlenen Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait Hatice Turhan Valide Sultan-Havatin-Cedit Havatin Türbelerinin Restorasyon Uygulama İşinin 10.10.2012 tarihinde İstanbul İl Özel İdaresi, İmar Yatırım ve İnşaat Daire Başkanlığı ile Özsoy İnş. Tur. Tic. Ve San. A.Ş. arasında sözleşmesi, fiili yer teslimi ise 06.02.2013 tarihinde yapılmıştır. 7.988.707,76 TL sözleşme bedelli işin sözleşmesine göre iş bitim tarihi yer tesliminden itibaren 480 gün (dört yüz seksen) olarak belirlenmiştir.

Koruma çalışmalarının denetimi, T.C. İstanbul Valiliği Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü teknik elemanları Y. Mimar Işıl Dinçer Sezer (2013-2018) İnşaat Mühendisi Emir Sipahioğlu (2014-2017), Y. Mimar Sıdika TUNGA, İnşaat Mühendisi Salih ÖZCİ, Sanat Tarihçi Seda ŞENOL, Makine Mühendisi Doğan GÜNDOĞAN, Elektrik Mühendisi Sevgi GÜLER, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü teknik elemanları Y. Mimar Restorasyon Uzmanı İffet BİLLUR, Y. İnş. Müh. Aydın Taşdemir (2014-2016), Makine Mühendisi Adnan KARA, Elektrik Elektronik Mühendisi Halit TÜRK, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Müdürlüğü uzmanları Restoratör Şenay ONUK ve Restoratör Eftal KİRAZ tarafından yürütülmüştür.

Danışman olarak İnşaat Mühendisi, Prof. Dr. Turgut KOCATÜRK, Sanat Tarihçisi Dr. A. Vefa ÇOBANOĞLU çalışmıştır. Kalemkar M. Emin OZ (2017) edirnekari dış saçaklar raporunu hazırlamıştır.

Sanduka puşidelerinin Onarımı Projelerinde Danışman Raporunu Hülya TEZCAN (2017) hazırlamıştır. Restoratör Raksana HASANOVA, puşide sanduka üzerine yerleştirme aşamalarında danışmanlık yapmıştır.

Şantiye şefliğinde Mimar Gülden ALAKAY, Mimar Burak BAYSAL ile uzman mimar, mühendis, uzman kalfa, usta, restoratör ve konservatörler restorasyon çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Restorasyon, 07.12.2018 tarihinde tamamlanmıştır.

Belgeleme çalışmaları

Hatice Turhan Valide Sultan-Havatin-Cedit Havatin Türbeleri'nin hazırlanan malzeme analizleri ve raporu, dönem analizleri, müdahale kararları ile projeleri I. Numaralı Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu (I.N.K.V.K.B.K.) ve IV. Numaralı Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu (IV.N.K.V.K.B.K.) tarafından onaylanmıştır. 12.7.1995 tarih ve 6848 sayılı I.N.K.V.K.B.K. kentsel ve tarihsel sit alanı içinde kalması, 26.01.2005 tarih ve 405 sayılı I.N.K.V.K.B.K. korunması gerekli kültür varlığı olarak tescili, 07.05.2008 tarih ve 2118 sayılı IV. N.K.V.K.B.K. koruma grubu I olarak belirlenmesi, 22.11.2010 tarih ve 4208 sayılı IV.N.K.V.K.B.K.

Rölövelerin onaylanması, 11.08.2011 tarih ve 4728 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Teklifi düzeltmelerle uygun bulunması, 30.11.2011 tarih ve 205 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. Rölöve hasar analizi, I, II, IV. dönem restitüsyonları dönem analizi, restorasyon ve müdahale paftaları uygun bulunduğu, III. dönem restitüsyonu düzeltmelerle uygun olduğu, 18.01.2012 tarih ve 336 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. Türbenin haziresinin yıkık kısmına ilişkin hasar analizi belge olarak edilmesi 20.08.2015 tarih ve 3786 sayılı kararların yerine getirilmesi, 25.07.2012 tarih ve sayılı IV.N.K.V.K.B.K. 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı uygun bulunması, 12.02.2015 tarih ve 3255 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. koruma grubu I olarak belirlenmesi, hazi-reye ilişkin restorasyon projesi ve müdahale paftasının gönderilmesi, 14.10.2015 tarih ve 3897 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. fil gözü dışlıkların uygun olduğu, 01.06.2016 tarih ve 4744 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. ahşap saçak takviye ve güçlendirme projesi, yağmur suyu drenaj tesisat projesi, revize restorasyon projesinin düzeltmelerle uygun bulunduğu,

23.08.2017 tarih 5798 sayılı çökmenin gerçekleştiği giriş saçağı, 2863 sayılı yasa 10. madde gereği güvenlik önlemi alınması, zemin iyileştirme kısmi restorasyon projesinin uygunluğu, 04.10.2017 tarih ve 5865 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. malakari ve kalem işi rölöve, restitüsyon, restorasyon projelerinin uygun olduğu, 23.11.2017 tarih ve 5942 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. Türbe önündeki saçak ile alakalı iletilen zemin iyileştirmesi içeren restorasyon projesinin uygun olduğu, her türlü kazının ilgili müze denetiminde yapılması hakkında Koruma Kurul Kararları alınarak çalışmalar yürütülmüştür.

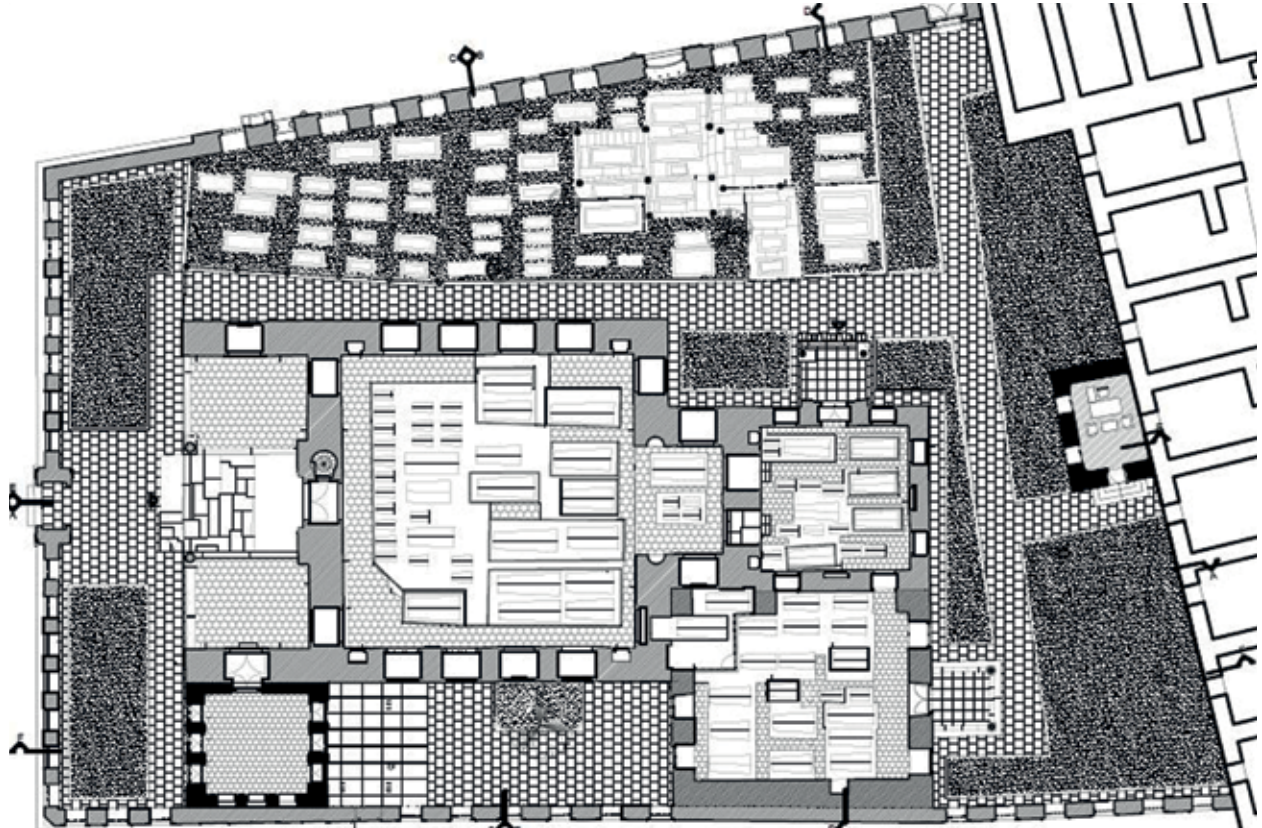
Hasar Tespitleri ve Yapılan Müdahaleler

Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Geçmiş dönem tahribatları ve geçirdiği onarımlar: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi 1665 tarihinde tamamlanmış, yapıldığı tarihten itibaren özellikle kalemleri birçok değişiklik geçirmiş ve ilk dönem bezemeleri günümüze ulaşmamıştır.

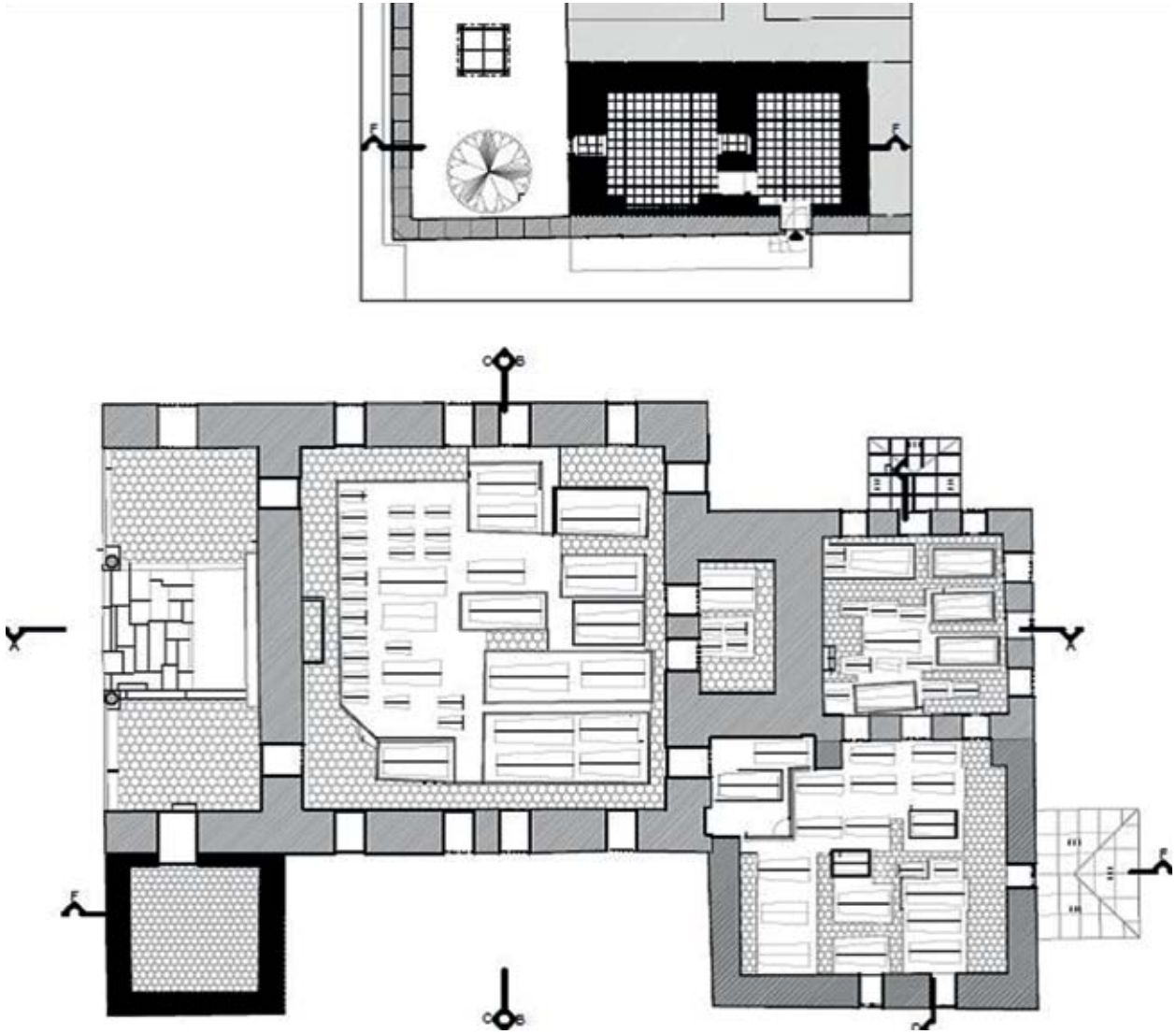
20. Yy.'ın ilk yarısında iç mekânda kalem işi dekorasyonun tamamen yenilendiği ve Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan üslup anlayışına uygun olarak klasik desenlerin benimsendiği bir programı uygulanmıştır. 20. yy.'ın ikinci yarısında yapıya bazı müdahalelerin yapıldığı restorasyon çalışmalarında saptanmıştır. Özellikle bu müdahalelerde yapıdaki bezemelerin yakın tonlarda boyalarla yeniden elden geçirildiği anlaşılmaktadır (Çobanoğlu 2017).

Hasar tespitleri

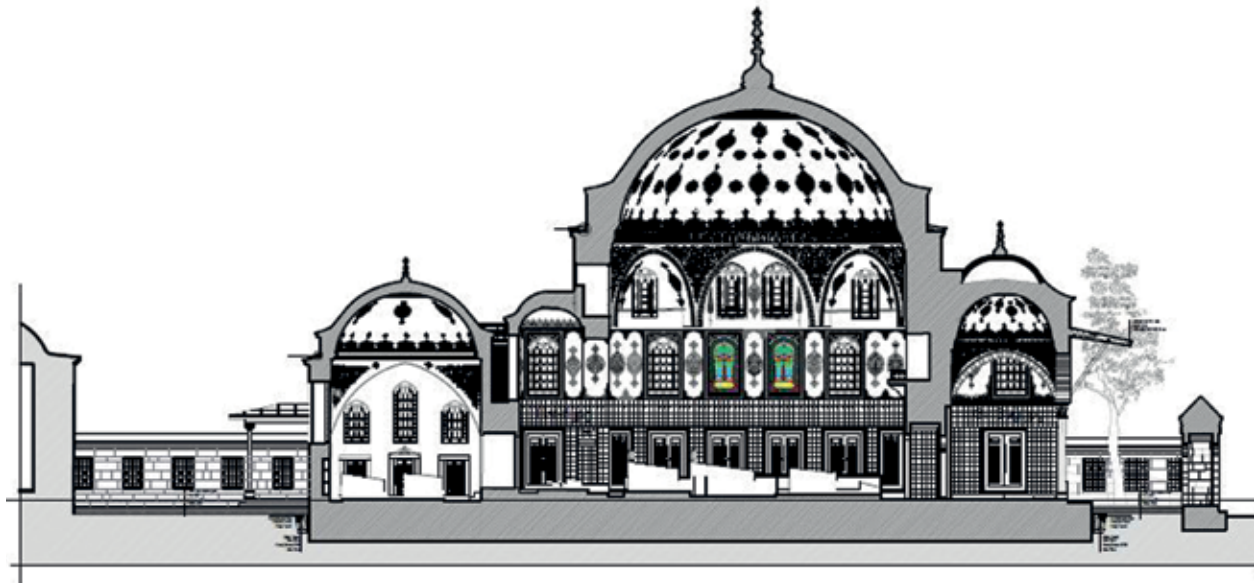
Duvarlar: Türbenin giriş cephesinin bir bölümünde, sol yan cephesinde çimento esaslı sıvalar ve karbonlaşmadan kaynaklanan yüzey kirliliğine bağlı alçıtaşı kabuklar ile türbe iç duvarlarında kılcal çatlaklar ile yerel sıva dökümleri saptanmıştır. Kemerlerde kullanılmış olan pudinglerin bağlayıcıları dış etkenlere bağlı olarak kimyasal ayrışmaya, renk kaybına ve yüzeyden birkaç mm. derinlikte erozyona uğramıştır. Dış cephelerde drenaj bulunmaması nedeniyle zemin sularının 70 cm. yüksekliğe kadar çıkması, yapının alt kısımlarından duvarların nemlenmesine ve taşıdığı tuzların çiçeklenmesiyle yüzeyde erozyona neden olan kapiler nemin, yapının iç yüzeylerinde daha üst kısımlarda kuruyarak çinilerin

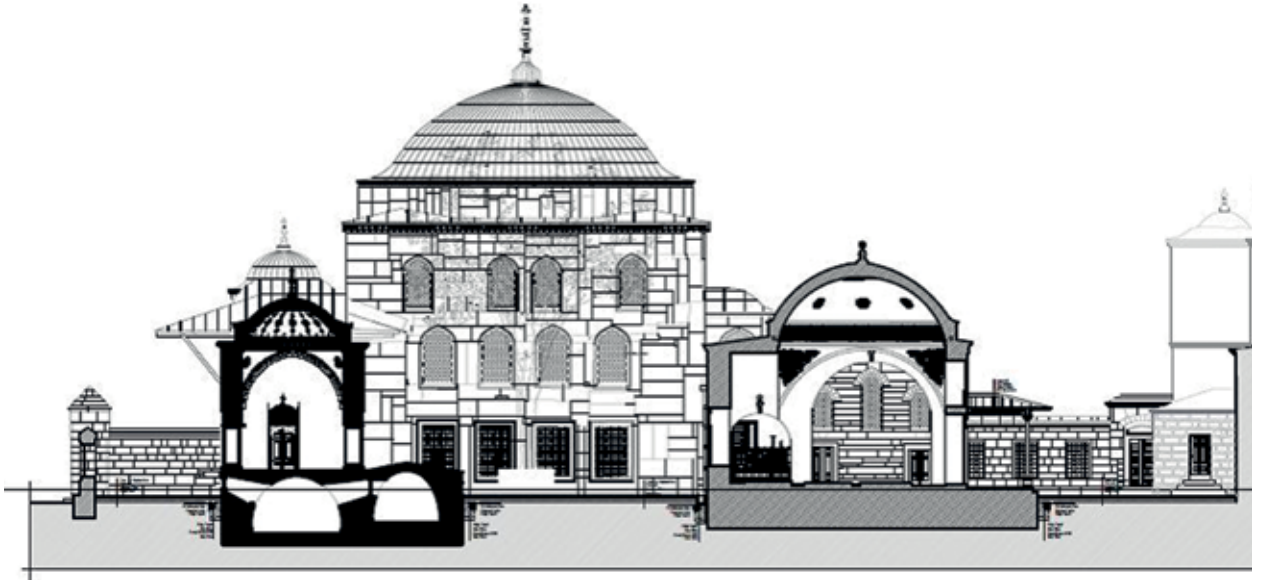
Şekil 7. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi planı restorasyon (İRAM Arşivi, 2016; proje müellifi: S. Emek).

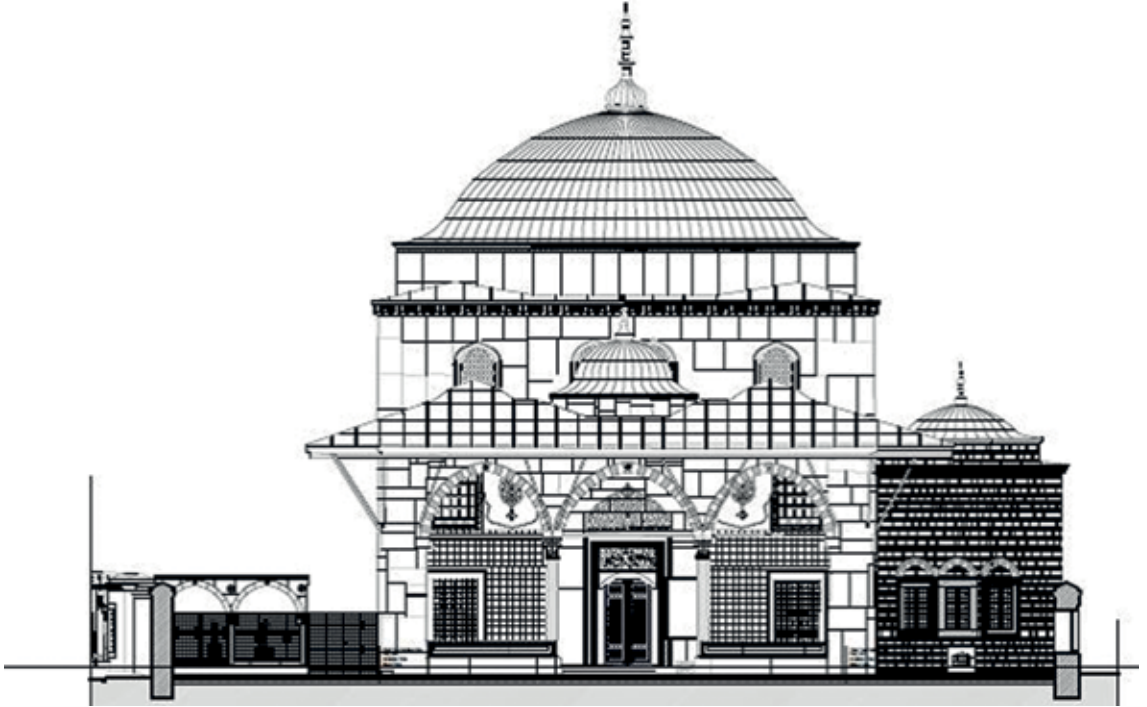
Şekil 8. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi bodrum planı restorasyon (İRAM Arşivi, 2016; proje müellifi: S. Emek).

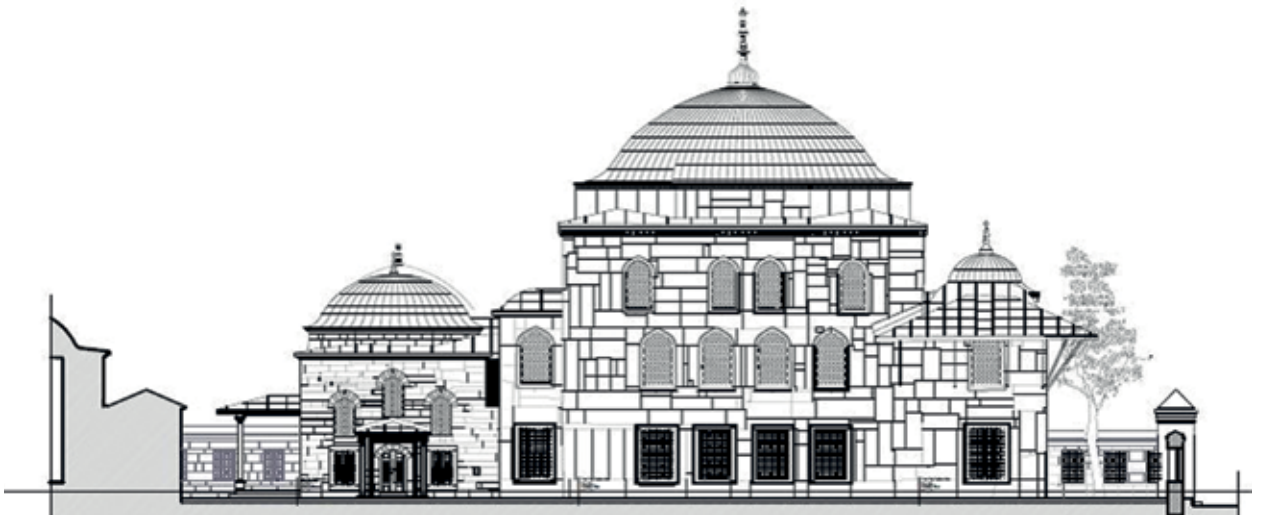
Şekil 9. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi a-a kesit restorasyon (İRAM Arşivi, 2016; proje müellifi: S. Emek).

Şekil 10. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi f-f kesit restorasyon (İRAM Arşivi, 2016; proje müellifi: S. Emek).

Şekil 11. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi kuzey doğu görünüş restorasyon (İRAM Arşivi, 2016; proje müellifi: S. Emek).

Şekil 12. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi güney doğu görünüş restorasyon (İRAM Arşivi, 2016; proje müellifi: S. Emek).

bağlayıcılarının zayıflamasına ve düşmesine, sıvalı pencere içlerinde de sıva dökülmelerine neden olduğu görülmüştür. Önceki onarımlarda kullanılmış olan çimento katkılı harçlar kaynaklı klorür tuzlarının ıslanma ve kuruma döngülerinde, iç ve dış yüzeylerde varlığı saptanmıştır.

Döşemeler: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi, Havatin ve Cedit Havatin Türbesi zeminlerinde özgün olmayan kaplamalar bulunmaktadır.

Üst örtü: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi kubbe örtüsünde yağmur sularına bağlı problemler nedeniyle bozulmalar saptanmıştır. Nitrat tuzlarının çatı üst örtüsündeki kuş gübrelere yağmur suyu ile yapıya sızdıkları anlaşılmıştır.

Çini: Çinilerde yer yer çini ve duvar arasındaki harcın ayrışmasından kaynaklı boşluklar, kısmen kayıplar ve derzlerde ayrışma saptanmıştır. Cepheden emilen su nedeniyle tuz hareketleri, ıslanma ve kuruma döngüleri gibi etkenlerden bu hasarların arttığı görülmüştür. Aynı zamanda bazı derzler üzerinde tuz rekristalizasyon oluşumları çiçeklenme mevcuttur. Türbenin iç yüzeyini kaplayan çini panolarla, girişin sağ ve sol duvarlarında bulunan çini panoların büyük bir kısmının harçları bağlayıcı özelliğini kaybetmiştir. Çiniler duvardan ayrılmış, yer yer dökülmüştür. Giriş kısmındaki panolardaki çinilerde daha ciddi olmak üzere birçok çinide suda çözünen tuzların kabuk altı çiçeklenmesinin yol açtığı sır dökülmeleri saptanmıştır (30.10.2009 tarihli İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkez Raporu).

Şekil 13. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ana kubbe güçlendirme çalışmaları (İ. Billur Arşivi, 2014).

Şekil 14. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi (İ. Billur Arşivi, 2016).

Kalem işi: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ön cephe giriş saçağı alt yüzü ahşap, kalem işi bezemelidir. Edirnekari tezyinat için raporlar ve projeler hazırlanmıştır. Sağlamlaştırma ve müdahale yöntemleri saptanmıştır. Kubbede klasik motiflerin yer aldığı yer yer malakari ve kalem işi bezeme mevcut olup, üzeri renkli boyalıdır. 19. yy'da yapıldığı düşünülen aynı üsluptaki kalem işleri, sonradan Havatin Türbesi olarak kullanılan darülcürre da görülür. Renkler gri ve siyah tonlardadır

Ahşap: Kapı, pencere, doğrama, içlikler, dolap kapaklarında yer yer çürümeler, cila ve boya dökülmeleri bulunmaktadır.

Pencere içlik- dışlık: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nde ikinci ve üçüncü sırada yer alan mevcut dışlıklar betonarme olup eliptik formda camlara sahiptir. Bu türbedeki muhdes betonarme dışlıkların form olarak aynen tekrarlanması yerine birlikte inşa edilmiş oldukları Yeni Camii ve Mısır Çarşısı ile bir bütünü oluşturmaları ve 17. yy'ın dönem özelliği dikkate alınarak dışlıklarının yuvarlak şişe dibi camlı olarak yapılması uygun görülmüştür (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Metal: Türbe girişindeki sütunların bilezikleri korozyona uğramıştır. Üst kurşun örtü ile saçağı taşıyan metal destek elemanlarının güçlendirmesi yapılmıştır.

Yapılan Müdahaleler: Yapı taşıyıcı sisteminde koruma, güçlendirme ile restorasyon ve konservasyon çalışmaları yürütülmüştür. Onaylı projeler doğrultusunda yürütülmekte

Şekil 15. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi mermer yüzey mikro kumlama (İ. Billur Arşivi, 2014).

olan restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan yeni bulgu ve bilgiler doğrultusunda uygulamalarda bazı revizyonların yapılması gerekli görülmüştür (Çobanoğlu).

Duvarlar: Türbenin giriş cephesinin bir bölümünde ve sol yan cephesinde saptanan çimento esaslı sıvalar ve karbonlaşmadan kaynaklanan yüzey kirliliğine bağlı alçıtaşı kabuklar ile türbe iç duvarlarında kılcal çatlaklar ile yerel sıva dökülmelerinin onarımları yapılmıştır.

Döşemeler: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nde yer alan altıgen tuğla taklidi betonarme kaplamalar (21 cm. kenarlı) yerine aynı ölçülerde (kenar uzunluğu 21 cm., kalınlık 4 cm. olacak şekilde altıgen tuğla yapılması uygun görülmüş ve rapor doğrultusunda uygulama yapılmıştır (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Üst örtü: Üst kurşun örtü metal destek elemanlarının güçlendirmesi yapılmıştır. Kurşun örtüleri kaldırılan Hatice Turhan Türbesi'nde açılan muayene çukurlarının kontrolü ve kubbe arasındaki ahşap elemanların durumu ve harç, derz numunelerinin alınması sonrasında türbenin batı cephesindeki pandantifte ve beşik tonozda çatlak oluşumu saptanmış ve kubbe saptanan çatlak onarılmış, kurşun örtü ve ahşap hatıllar yenilenmiştir.

Edirnekâri saçak: Edirnekari tezyinat için raporlar ve projeler hazırlanmıştır (Koz, 2017: Edirnekari Dış Saçaklar Raporu). Sağlamaştırma ve müdahale yöntemlerinin kararlaştırılması çalışmaları yürütülmüştür.

Çini: İznik'te üretilen bitkisel ve geometrik ağırlıklı çinilerde hasar ve ayrışma tespitleri yapılarak paftalara işlenmiş,

Şekil 16. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi sağ yan cephe restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 3.10.2018).

Şekil 17. Kuzeydoğu cephesi saçakta karkas ve merteklerin değiştirilmesi (İ. Billur Arşivi, 2017).

Şekil 18. Kuzeydoğu cephesi saçakta kurşun döşenmesi (İ. Billur Arşivi, 2017).

Şekil 19. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi saçak edirnekari çalışmaları (İ. Billur Arşivi, 2017).

İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvar Müdürlüğü'nün değerlendirmeleri doğrultusunda çinilerde konservasyon ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Koruma onarım çalışmaları kapsamında yapılan uygulamalar sırasıyla; çini sökme, duvardan sökülen çinilerin koruma onarımı, çinilerin yeniden montajı, mekanik ve kimyasal temizlik, mevcut çinilerin yerinde sağlamlaştırma, derz imalat, eksik kısımların harç ile tümelenmesi ve tamamlanması, tümelenen eksik kısımlarda desen tamamlama ve renklendirilmesi işlemleridir (İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkez Raporu, 2009: Konservasyon Raporu).

İç kısımda düşme olasılığı olan çiniler sökülerek güvenli altına alınmış, arkasındaki harçların temizliği mekanik olarak ve içeriklerinde bulunan tuzların temizliği suda bekletilerek yapılmış, daha sonra yerlerine takılmıştır. İç onarımlar tamamlandıktan sonra yüzeyinde harç kalan çiniler non-iyonik deterjanla nemlendirilmiş pamuklu bezle silinerek temizlenmiş, düşme tehlikesi olan çiniler enjeksiyon harcı ile sağlamlaştırılmıştır. Sırda bozulma ve dökülmelerin bulunduğu alanlarda düşük derişimli akrilik reçine çözeltisi emdirilmiştir. Bu işlem sırasında sırdaki bozulmanın durumuna göre enjektör veya kıl fırça ile uygulama gerçekleştirilmiştir. Düşme tehlikesi bulunduğu halde yerinden alınamayan ve arkasında boşluk bulunan

çiniler enjeksiyon yöntemiyle yerinde sağlamlaştırılmıştır. Çinilerdeki parça kayıplarının bulunduğu alanlarda, eksik kısımlar oranları İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvar Müdürlüğü tarafından belirlenen kireç bağlayıcı harç ile form olarak tamamlanmış ve dolgu çalışmaları yapılmıştır. Dolgu çalışması esnasında yapılan dolgu harcının çini yüzeyinde kalmayacak şekilde tamamlanmasına özen gösterilmiştir. Yine çinilerin tümünde mukavemetsiz derz harçları yüzeyden basit mekanik el aletleri ile temizlenerek onarım harcı ile yeni derz yapılmıştır. Yapılan derzin çini yüzeyinden yaklaşık 1 mm. derinlikte olmasına özen gösterilmiştir. Çini derzlerinin tamamlanması sonrasında, her çininin boyut ve şekline göre, cetvel ile çizilerek eksik çini kısımların konturları ortaya çıkartılmıştır. Cetvel çekilen derzler ve çinilerdeki eksik alanlara yapılmış olan dolgular üzerinde ise, bütünlüğün oluşturulması için desen tamamlama uygulamasına geçilmiştir. Motif kontürlerinin ortaya çıkartılması sonrasında, bu kısımlarda soğuk seramik boyası ile çini deseninin orijinal renklerine uygun olarak bir ton açık renkte boyanarak kozmetik motif tamamlama ve zemin tonlama uygulamaları yapılmış, renklendirilen motiflerde ince uçlu fırçalar ile tahrir uygulaması yapılmıştır (İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkez Raporu, 2009: Konservasyon Raporu).

Şekil 20. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi çalışmaları çini sağlamlaştırma ve konservasyon işlemleri (İ. Billur Arşivi, 2016).

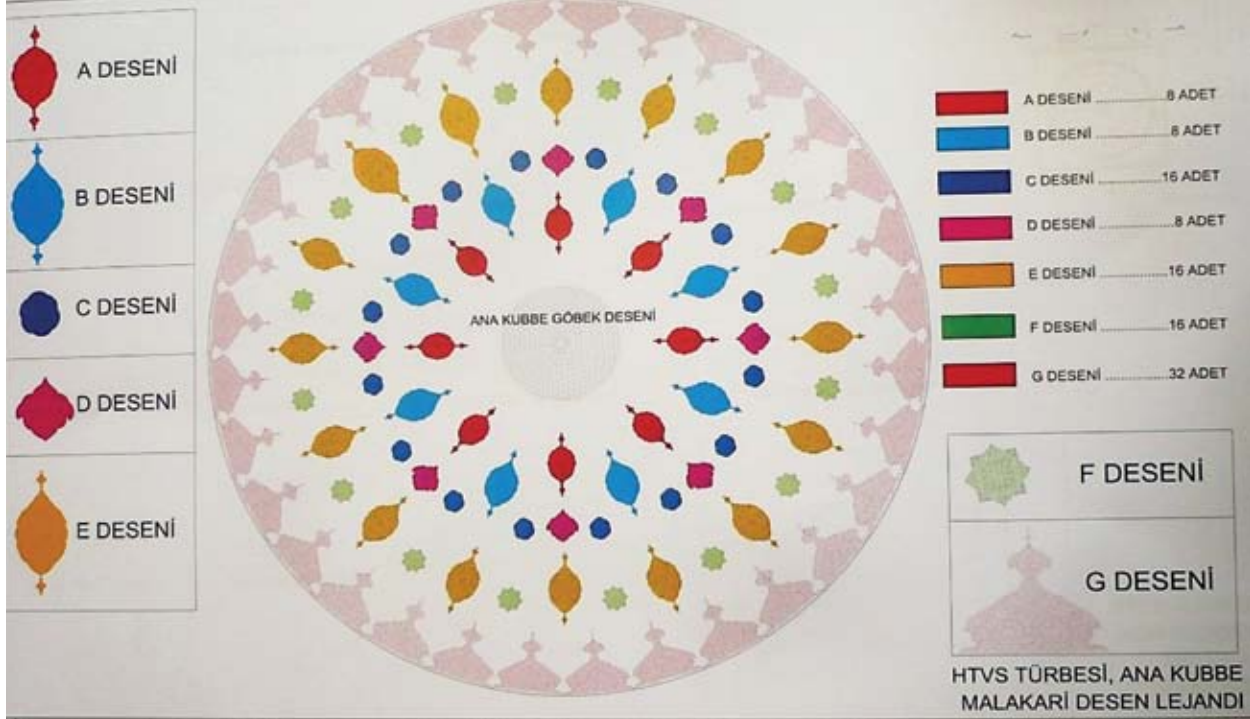
Şekil 21. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi çini sağlamlaştırma ve konservasyon işlemleri restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

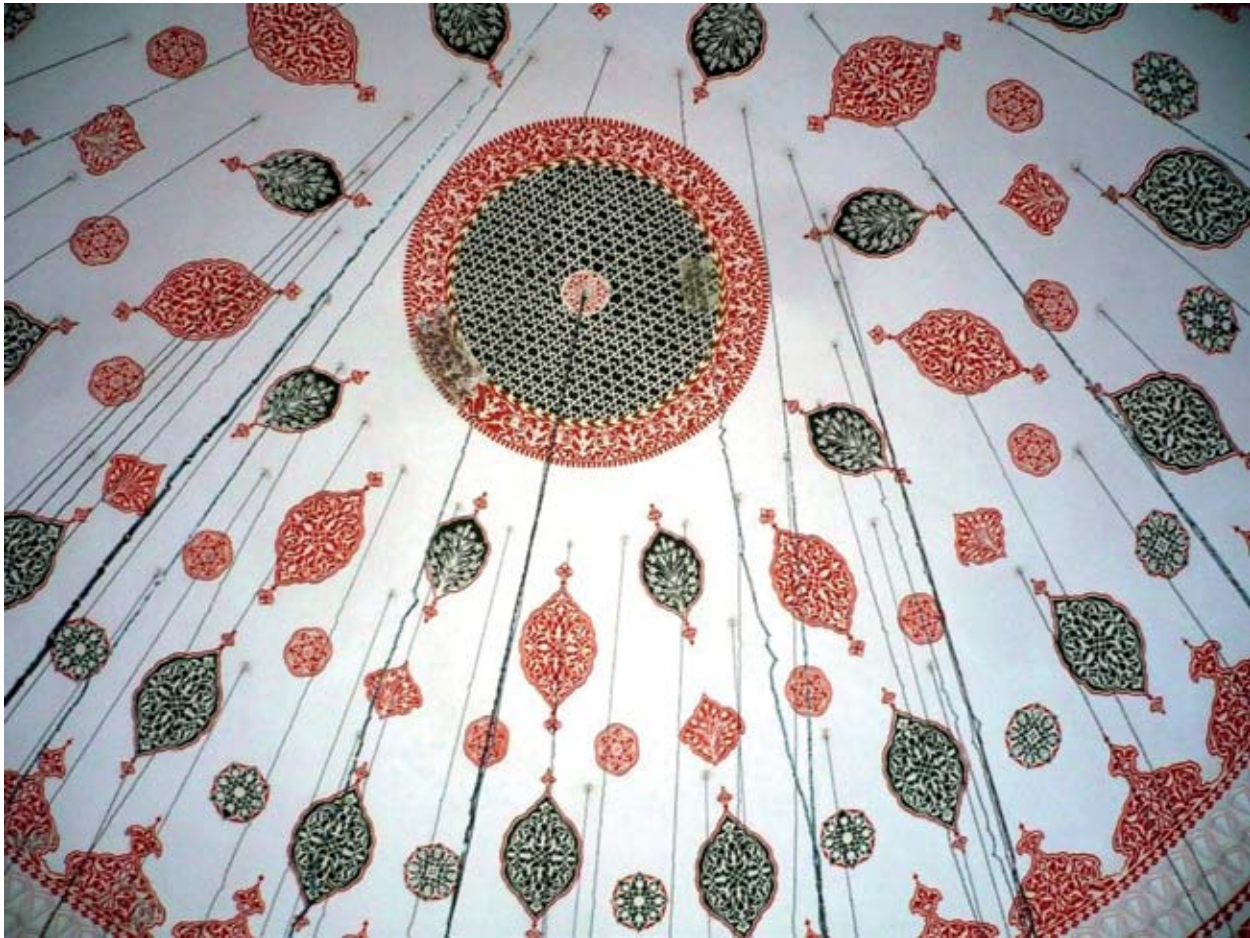
Şekil 22. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Malakari ve kalem işi: *Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi* ön cephe giriş saçağı alt yüzü ahşap, Edirnekârî tezyinat için raporlar ve projeler hazırlanmıştır. Sağlamlaştırma ve müdahale yöntemleri saptanmıştır. Kubbede klasik motiflerin yer aldığı yer yer malakari ve kalem işi bezemelerde rötuşlar ve konservasyon çalışmaları yürütülmüştür. Restorasyon

çalışmalarındaki raspa uygulamalarında ortaya çıkan verilere göre hazırlanan malakari (bıçak izleri) projesi, sıva-harç ve renk numune analizleri sonuçlarına göre malakari ve kalem işi desenlerinin eksikleri özgün sıva ve harçlarla tamamlanarak, özgün renk tonlarıyla ihya edilmiştir. Malakari süslemeler üzerinde mevcut olan geçmiş dönem onarımlarında

Şekil 23. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Ana Kubbe Malakari Desen restorasyon (İRAM Arşivi, 2016).

Şekil 24. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi kubbe malakari ve kalem işi restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2018).

Şekil 25. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi malakari kalem işi restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 26. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi kubbe pandantif malakari ve kalem işi restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

kullanılan malzemeler ve bunların degrade olması sebebiyle, zaman içinde kalın ve temizlenmesi sorunlu bir kimyasal yapı tabakası oluşmuştur.

Bu tabakanın temizliği için çeşitli çözücü kimyasal malzemeler ile yapılan spot testler sonuç vermemiş, mekanik temizlik yöntemleri tercih edilmiştir. Oldukça sert olan bu katmanın temizliği için bisturi vb. basit mekanik el aletleri ile yapılan deneme sonuç vermeyince laboratuvar tipi mikro kumlama cihazı alüminyum oksit, kimi alanlarda ise mekanik olarak temizleme çalışması yapılmıştır. Yer yer uzaklaştırılmak istenen tabaka alt kısmındaki süslemelere zarar vermeden yüzeyden alınmış, katmanın alınması sonrasında ayrışmalar, çatlaklı yapı, malzeme kayıpları ve

önceki dönem muhdes onarımları da ortaya çıkartılmış, sıva yüzeylerinden uzaklaştırılmış, motiflerdeki eksik kısımlar ve hasarlar ise yerinde malakari tekniği ile işlenerek tamamlanmıştır. Onarımların tamamlanması sonrasında, elde edilen veriler ışığında bu kısımlarda kalem işi ve altın varak uygulanmıştır.

Pencere içlik-dışlık: Sanat tarihi ek rapor doğrultusunda Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'nin pencerelerindeki dışlıklar yuvarlak şişe dibi camlı olarak, içlik ve dışlıklar restorasyonda tatlı kireç ile yeniden yapılmıştır. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ndeki kapının tam karşısında eyvan içinde ikinci sırada yer alan iki içlik etrafındaki malakari süslemelerin muhafaza edilebilmesi için sökülmemiştir.

Şekil 27. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi İçlik Pencereler (İ. Billur Arşivi, 19.9.2018)

Şekil 28. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ahşap sedef şebeke künde-kari restorasyon ve konservasyon çalışmaları (İ. Billur Arşivi, 2016).

Şekil 29. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ahşap sedef şebeke künde-kari restorasyon ve konservasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019)

Şekil 30. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ahşap sedef şebeke detay restorasyon ve konservasyonu (İ. Billur Arşivi, 2019).

Güney ve kuzey duvarında ikinci sırada yer alan ve giriş yönünde güneyde soldan, kuzeyde sağdan ikinci ve üçüncü içlikler fevkalade müzeyyen oldukları için yerinde muhafaza edilmiş, bakım ve onarımları yerlerinde yapılmıştır. Özgün olmayan ve iççilik açısından niteliksiz olan yapıdaki diğer içlikler sökülerek projedeki şekli ile revize edilerek yeniden yapılması uygun görülmüştür (*Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu*).

Ahşap ve sedef: Kapı, pencere, doğrama, içlikler, dolap kapaklarındaki çatlamış, kırılmış, düşerek eksilmiş olan parçaların onarımı ve konservasyonu orijinal teknik bağlayıcı ile yapılmıştır Böceklenme, çürüme, mantar tahribatının yoğun olduğu ve malzemenin sağlamlığını yitirdiği yerlerde aynı cins malzeme ile onarım yapılmıştır. Böcek tahribatının yoğun, yapısı sağlam olan ahşap elemanlar emprenye edildikten sonra deliklerinin doldurulması ve yerinde korunmaları sağlanmıştır.

Su bazlı emprenye maddesi püskürtme ve fırçayla sürme yöntemi ile ilaçlanmıştır. Sandukalar ve diğer ahşap elemanlar fümügasyon yöntemi ile uygulama yapılarak biyolojik mücadeleler gerçekleştirilmiştir. Eksik ahşaplar özgün malzemesi ile tümlenmiştir. Büyük bir kısım sanduka yenilenmiştir.

Metal: Üst kurşun örtü ile saçağı taşıyan metal destek elemanlarının güçlendirmesi yapılmıştır. Türbelerin lokma demir parmaklıkları pencere şebekelerinin yüzeyindeki boyalar ve korozyonlar kimyasal boya sökücü ve mekanik

(bisturi, dişçi çarkı gibi el aletleri) yöntemler ile temizlenmiş, temizlenen öğeler önce pas inhibitörü, sonra antipas uygulaması ile koruma altına alınmıştır. Sütunlardaki korozyona uğramış bronz bilezikler ile gergiler mekanik olarak patina tabakasına zarar verilmeden temizlenmiştir.

Havatin Türbesi

Geçmiş dönem tahribatları ve geçirdiği onarımlar:

Dârülkurrâ XIX. yy'da tamir edilmiş ve geç devrin kalem işleriyle süslenmiştir. Son yıllardaki restorasyonda sıva altından türbedeki desenlere benzer kalem işlerinin izleri ortaya çıkarılmıştır (*Çobanoğlu 2013*). Bu yapının 17. yy'da türbe ile aynı zamanda tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Hasar tespitleri

Duvarlar: Türbenin arka ve sağ yan giriş cephesinde çimento esaslı sıvalar ve karbonlaşmadan kaynaklanan yüzey kirliliğine bağlı alçıtaşı kabuklar ile türbe iç duvarlarında kılcal çatlaklar ile yerel sıva dökülmeleri saptanmıştır.

Döşeme: Havatin Türbesi ve Cedid Havatin Türbesi'nde betonarme kare tuğla taklidi kaplama mevcuttur.

Üst örtü: Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ne bitişik olan Havatin kubbe örtüsünde yağmur sularına bağlı problemler nedeniyle bozulmalar saptanmıştır.

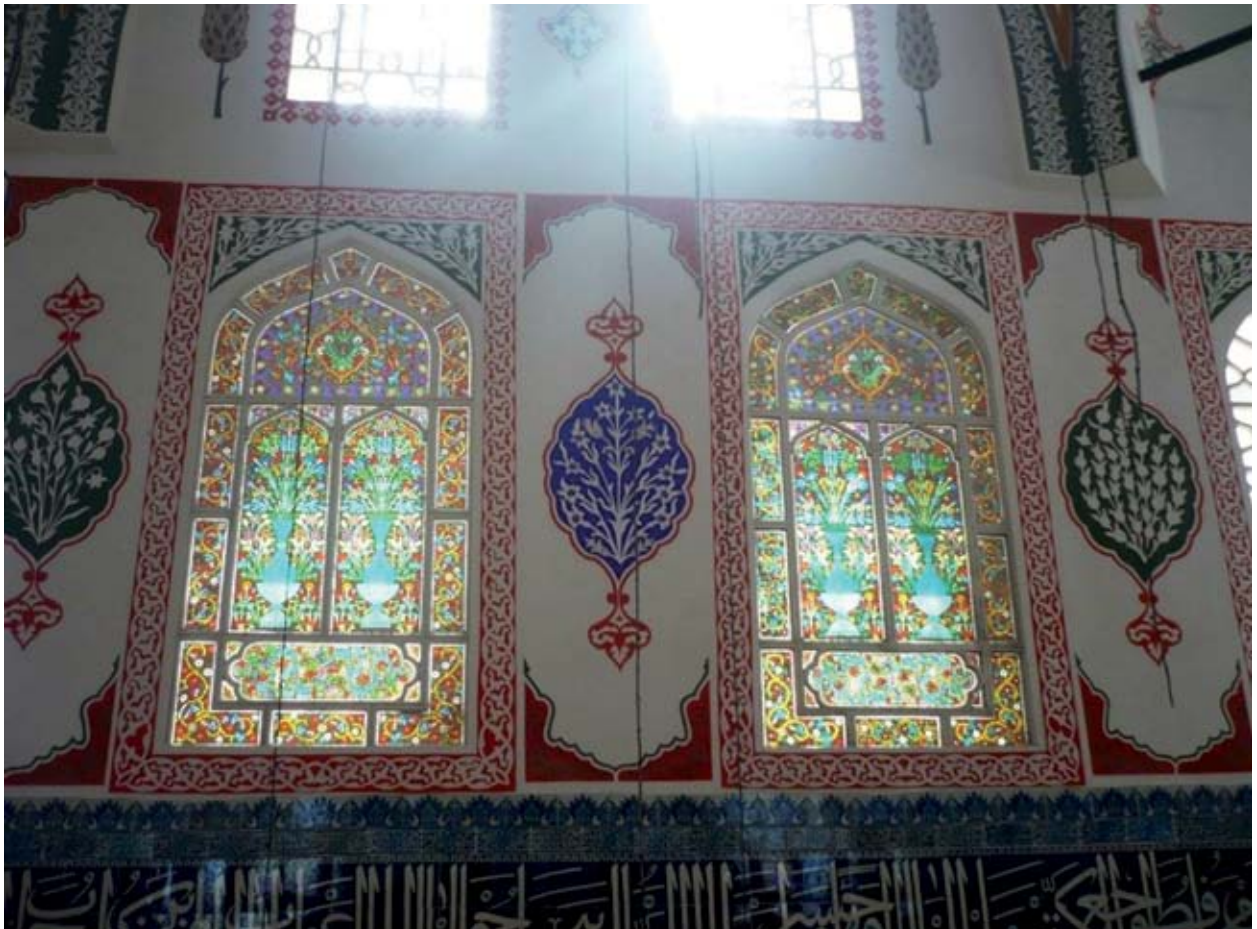
Kalem işi: Havatin Türbesi (Darülkurra) kalem işlerinde eksik kısımlar olduğu saptanmıştır.

Şekil 31. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi kuzey doğu görünüş restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 32. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2018).

Şekil 33. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2018).

Ahşap: Kapı, pencere, doğrama, içlikler, dolap kapaklarında yer yer çürümeler, cila ve boya dökülmeleri bulunmaktadır.

Metal: Türbe arka girişindeki sütunların bilezikleri korozyona uğramıştır.

Yapılan Müdahaleler

Duvarlar: Dış cephe taş duvar yüzeylerinde zaman içinde yapılmış olan çimento katkı içeren taş tümlemeler uzaklaştırılmış, raspa işleminden sonra ortaya çıkan 5 cm'ye kadar olan boşluklar çürütülerek aynı sertlik ve özellikteki taş kullanılarak kaplanmış, plastik onarımlardan kaçınılmıştır. Dış cephedeki sütun ve giriş zeminindeki mermerler ile kemerde kullanılan pudinglerin fırça ile kuru temizlikleri yapılmıştır. Alçı taşı kabuk bulunan yüzeyler ise kâğıt hamuru üzerinden kimyasal olarak, kalın olan kabuklar ise mekanik mikro kumlama yöntemi ile temizlenmiştir. Yüzeylere paraloit uygulaması sonrasında su itici ile sağlamlaştırma ve koruma işlemi gerçekleştirilmiştir. Dış cephe dış duvarlarında, örtü sisteminde ve hazirede bulunan biyolojik oluşumlar mekanik olarak temizlenmiş, otsu oluşumlar ilaçlanmıştır.

Döşeme: Havatin Türbesi ve Cedit Havatin Türbesi'nin onaylı projesinde mevcut olan betonarme kare tuğla taklidi kaplama önerilmiş ancak bunun yerine yapım tarihi kimliği ve mekân boyutları dikkate alınarak zeminlerin Sultan III. Ahmed Kütüphanesi'ndeki özgün tuğla kaplamalar gibi

(kenar uzunluğu 17 cm. kalınlık 3 cm. olacak şekilde altıgen tuğlalarla kaplanmasının uygun olacağı önerilmiş, rapor doğrultusunda uygulama gerçekleştirilmiştir (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Havatin Türbesi ve Cedit Havatin Türbesi girişleri önünde onaylı uygulama projesinde kare tuğla kaplama önerilmiş olmasına rağmen özgününde bu kısımlarda kesme taş kaplamalar saptandığından mevcutların korunarak eksiklerinin tamamlanması önerilmiştir (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Üst örtü: İşlevini yitirmiş olan kurşun üst örtünün yenilenmesi gerekmiştir. Kurşun örtüleri kaldırılan Havatin ve Cedit Havatin türbelerinde açılan muayene çukurlarının kontrolü ve kubbe arasındaki ahşap elemanların durumu incelenmiş, harç ve derz numuneleri alınmış, türbenin batı cephesindeki pendentif ve beşik tonozda çatlak oluşumu saptanmıştır. Kurşunları kaldırılan, kurşun altı toprağı ve kubbe sıvaları raspa edildikten sonra araştırmalar sonrasında kubbede saptanan çatlak güçlendirilmesi yapılarak onarılmıştır.

Kubbe horasan sıva ile sıvanmış, çamurla kaplanarak geleneksel yöntemlerle özgün kurşun birleşim detayları ve özgün kurşun kalınlığı ile tamamlanarak, ahşap hatılları yenilenmiştir. Bakır alemlerin konservasyon çalışmaları tamamlanmış, altın varak uygulanarak son haline getirilmiş ve yerine yerleştirilmiştir.

Şekil 34. Havatin Türbesi arka cephe restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2018).

Şekil 35. Havatin Türbesi sol yan cephe giriş sakıf restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 01.08.2018).

Kalem işi: Havatin Türbesi'nde (Darülkurra) saptanarak sergilenen Barok dönem kalem işlerinin izleri korunarak eksik kısımları tamamlanmıştır.

20. yy.'ın ilk yarısında iç mekânda kalem işi dekorasyonun tamamen yenilendiği ve Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan üslup anlayışına uygun olarak klasik desenlerin benimsendiği bir programı uygulanmıştır. 20. yy.'ın ikinci yarısında yapıya bazı müdahalelerin yapıldığı restorasyon çalışmalarında saptanmıştır. Özellikle bu müdahalelerde yapıdaki bezemelerin yakın tonlarda boya ile yeniden elden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Ahşap: Kapı, pencere, doğrama, içlikler, dolap kapaklarındaki çatlamış, kırılmış, düşerek eksilmiş olan parçaların onarımı ve konservasyonu orijinal teknik bağlayıcı ile yapılmıştır. Böceklenme, çürüme, mantar tahribatının yoğun olduğu ve malzemenin sağlamlığını yitirdiği yerlerde aynı cins malzeme ile onarım yapılmıştır.

Böcek tahribatının yoğun, yapısı sağlam olan ahşap elemanlar empenye edildikten sonra deliklerinin doldurulması ve yerinde korunmaları sağlanmıştır. Sandukalar ve diğer ahşap elemanlar fümügasyon yöntemi ile uygulama yapılarak biyolojik mücadeleler gerçekleştirilmiştir. Eksik ahşaplar özgün malzemesi ile tümlenmiştir. Büyük bir kısım sanduka yenilenmiştir.

Pencere içlik-dışlık: Havatin Türbesi'nde ikinci sırada yer alan mevcut dışlıklar betonarme olup eliptik formda camlara sahiptir. Bu türbedeki muhdes betonarme dışlıkların form olarak aynen tekrarlanması yerine birlikte inşa edilmiş oldukları Yeni Camii ve Mısır Çarşısı ile bir bütünü oluşturmaları ve 17. yy.'ın dönem özelliği dikkate alınarak dışlıklarının yuvarlak şişe dibi camlı olarak yapılması uygun görülmüştür. Sanat tarihi ek rapor doğrultusunda Havatin Türbesi'nin pencerelerindeki dışlıklar yuvarlak şişe dibi camlı olarak yapılmıştır. Türbede yer alan düz camlı ahşap çerçeveli içliklerin 20. yy. üretimi niteliksiz ve muhdes ürünler olması nedeniyle yerlerine yapının dönemi ve Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi ile uyumlu olacak şekilde alçı içlikler yapılması uygun görülmüş restorasyonda tatlı kireç ile yeniden yapılmıştır (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Cedid Havatin Türbesi

Geçmiş dönem tahribatları ve geçirdiği onarımlar: Türbenin sağ tarafına 1725'te III. Ahmet tarafından bir kütüphane eklenmiştir. 18. yy. özellikleri gösteren tuğla örgülü cephesi ve dönemine ait orijinal alçı süslemelere sahiptir. 19. yy'da yapı tamamen Barok üslupta yeniden bezenmiştir. Ancak yapılan restorasyon çalışmalarında türbelerde bu döneme ait hiçbir iz bulunamamıştır.

Şekil 36. Cedit Havatin Türbesi Barok kalem işi bezeme (İ. Billur Arşivi, 2019).

Sadece 19. yy. tarihli Cedit Havatin Türbesi, dönemine ait Barok üslupta kalem işleri günümüze kadar korunmuştur. 20. yy'ın ilk yarısında iç mekânda kalem işi dekorasyonun tamamen yenilediği ve Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan üslup anlayışına uygun olarak klasik desenlerin benimsendiği bir programı uygulanmıştır. 20. yy'ın ikinci yarısında yapıya bazı müdahalelerin yapıldığı restorasyon çalışmalarında saptanmıştır. Özellikle bu müdahalelerde yapıdaki bezemelerin yakın tonlarda boylarla yeniden elden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Hasar tespitleri

Duvarlar: Türbenin giriş arka cephesi ve sol yan cephesinde çimento esaslı sıvalar ve karbonlaşmadan kaynaklanan yüzey kirliliğine bağlı alçıtaşı kabuklar ile türbe iç duvarlarında kılcal çatlaklar ile yerel sıva dökülmeleri saptanmıştır.

Döşeme: Havatin Türbesi ve Cedit Havatin Türbesi girişleri önünde onaylı uygulama projesinde kare tuğla kaplama önerilmiş olmasına rağmen özgününde bu kısımlarda kesme taş kaplamalar saptandığından mevcutların korunarak eksiklerinin tamamlanması önerilmiştir (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Üst örtü: Cedit Havatin türbesinin kubbe örtüsünde yağmur sularına bağlı problemler nedeniyle bozulmalar saptanmıştır.

Kalem işi: 19. yy. tarihli Cedit Havatin Türbesi dönemine ait Barok üslupta kalemişleri günümüze kadar korunmuştur.

Yapılan Müdahaleler

Duvarlar: Türbenin arka ve sağ yan giriş cephesinde çimento esaslı sıvalar ve karbonlaşmadan kaynaklanan yüzey kirliliğine bağlı alçıtaşı kabuklar ile türbe iç duvarlarında saptanan kılcal çatlaklar ile yerel sıva dökülmeleri onarılmıştır.

Üst örtü: İşlevini yitirmiş olan kurşun üst örtünün yenilenmesi gerekmiştir. Kurşun örtüsü kaldırılan Cedit Havatin türbesinde açılan muayene çukurlarının kontrolü ve kubbe arasındaki ahşap elemanların durumu incelenmiş, harç ve derz numuneleri alınmıştır. Kurşunları kaldırılan, kurşun altı toprağı ve kubbe sıvaları raspa edildikten sonra araştırmalar sonrasında kubbe horasan sıva ile sıvanmış, çamurla kaplanarak geleneksel yöntemlerle özgün kurşun birleşim detayları ve özgün kurşun kalınlığı ile tamamlanarak, ahşap hatılları yenilenmiştir. Bakır alemlerin konservasyon çalışmaları tamamlanmış, altın varak uygulanarak son haline getirilmiş ve yerine yerleştirilmiştir.

Pencere içlik-dışlık: Havatin Türbesi'nin Cedit Havatin Türbesi içine bakan kuzey cephesinde çimento raspa sırasında Havatin Türbesi'nin düzgün kesme taş kaplı özgün cephesi ortaya çıkarılmıştır. Bu kısımda üstte yer alan üç

pencere 20. yy'da yapılmış düz camlı ahşap çerçevelidir. Özgününde düz camlı çerçeveler yerinde Havatin Türbesi'nin dışlıkları olduğu göz önüne alınarak bunların diğer dışlıklar gibi yuvarlak şişe dibi camlı olarak düzenlenmesi iki farklı dönem yapısının farklılıklarıyla algılanması açısından uygun görülmüştür (Çobanoğlu, Ek Sanat Tarihi Raporu).

Şekil 37. Havatin Türbesi ile Cedit Havatin geçiş iç duvar ve dışlıklar restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 01.08.2018).

Kalem işi-malakari-bezeme: 19. yy. tarihli Cedit Havatin Türbesi, dönemine ait günümüze kadar korunan Barok üslupta kalem işleri ihya edilmiştir.

Metal: Türbelerin lokma demir parmaklıkları pencere şebekelerinin yüzeyindeki boyalar ve korozyonlar kimyasal boya sökücü ve mekanik (bisturi, dişçi çarkı gibi el aletleri) yöntemler ile temizlenmiş, temizlenen öğeler önce pas inhibitörü, sonra antipas uygulaması ile koruma altına alınmıştır. Sütunlardaki korozyona uğramış bronz bilezikler ile gergiler mekanik olarak patina tabakasına zarar verilmeden temizlenmiştir.

III. Ahmet Kütüphanesi

III. Ahmed tarafından 1136-1137 (1724-1725) yıllarında türbenin önündeki revakın sağına bir kütüphane yaptırılmıştır. Taş-tuğla almalı örgülü duvarlara sahip yapı kare planlı olup üzeri pandantiflerle geçişi sağlanan sekizgen kasnaklı basık bir kubbeyle örtülüdür. Kütüphanenin pandantiflerinde ve kubbesinde devrinden kalan özgün kalem işleri mevcuttur (Çobanoğlu 2013).

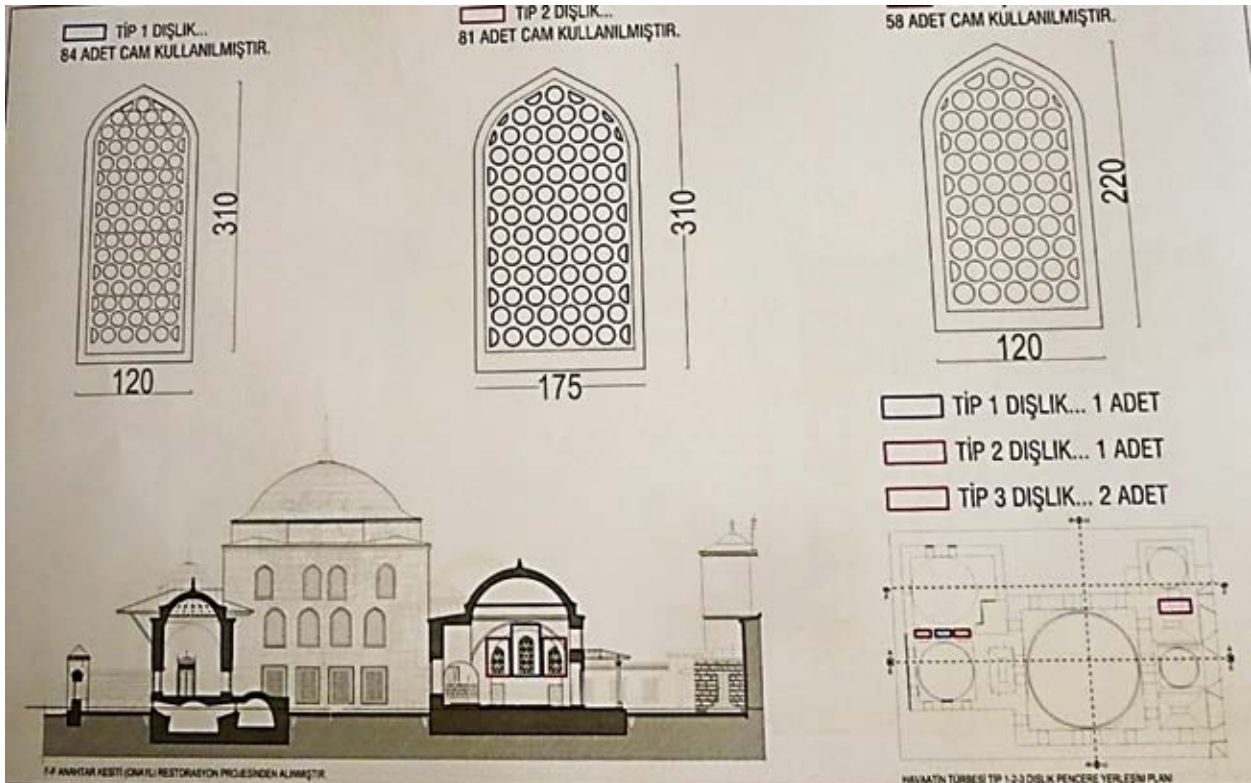
Geçmiş dönem tahribatları ve geçirdiği onarımlar

19. yy'da yapı tamamen Barok üslupta yeniden bezenmiştir. Ancak yapılan restorasyon çalışmalarında türbeler de bu döneme ait hiçbir iz bulunamamıştır.

Hasar tespitleri

Duvarlar: Taş-tuğla almalı örgülü duvarlarda derzlerde bozulmalar ve kirlilik saptanmıştır.

Üst örtü: kubbe örtüsünde yağmur sularına bağlı problemler nedeniyle bozulmalar saptanmıştır.

Şekil 38. Havatin Türbesi ile Cedit Havatin, geçiş iç duvar ve dışlıklar (İ. Billur Arşivi, 2018).

Şekil 39. Cedit Havatin Türbesi kalem işi bezeme, restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Kalem işi ve malakari: Özgün bezemelerde bozulmalar tespit edilmiştir. Ahşap: Pencere kepenkleri ve kapılarda bozulmalar saptanmıştır.

Yapılan müdahaleler

19. yy'da yapı tamamen Barok üslupta yeniden bezenmiştir. Ancak yapılan restorasyon çalışmalarında türbelerde bu döneme ait hiçbir iz bulunamamıştır.

Duvarlar: Taş-tuğla almasıık örgülü duvarlarda derzler yenilenmiş ve kirlilik temizlenmiştir.

Üst örtü: Kubbe kurşun örtüsü yenilenmiştir.

Kalem işi ve malakari: Özgün bezemelerdeki bozulmalar ihya edilmiştir.

Kütüphane giriş kapısı üzerinde bulunan hat ihya edilmiş, altın varak yapılmıştır.

Ahşap: Pencere kepenkleri ve kapılar ihya edilmiştir.

Çeşmeler ve Hazire

Türbenin kible yönünde avlu içinde zamanla bir hazire

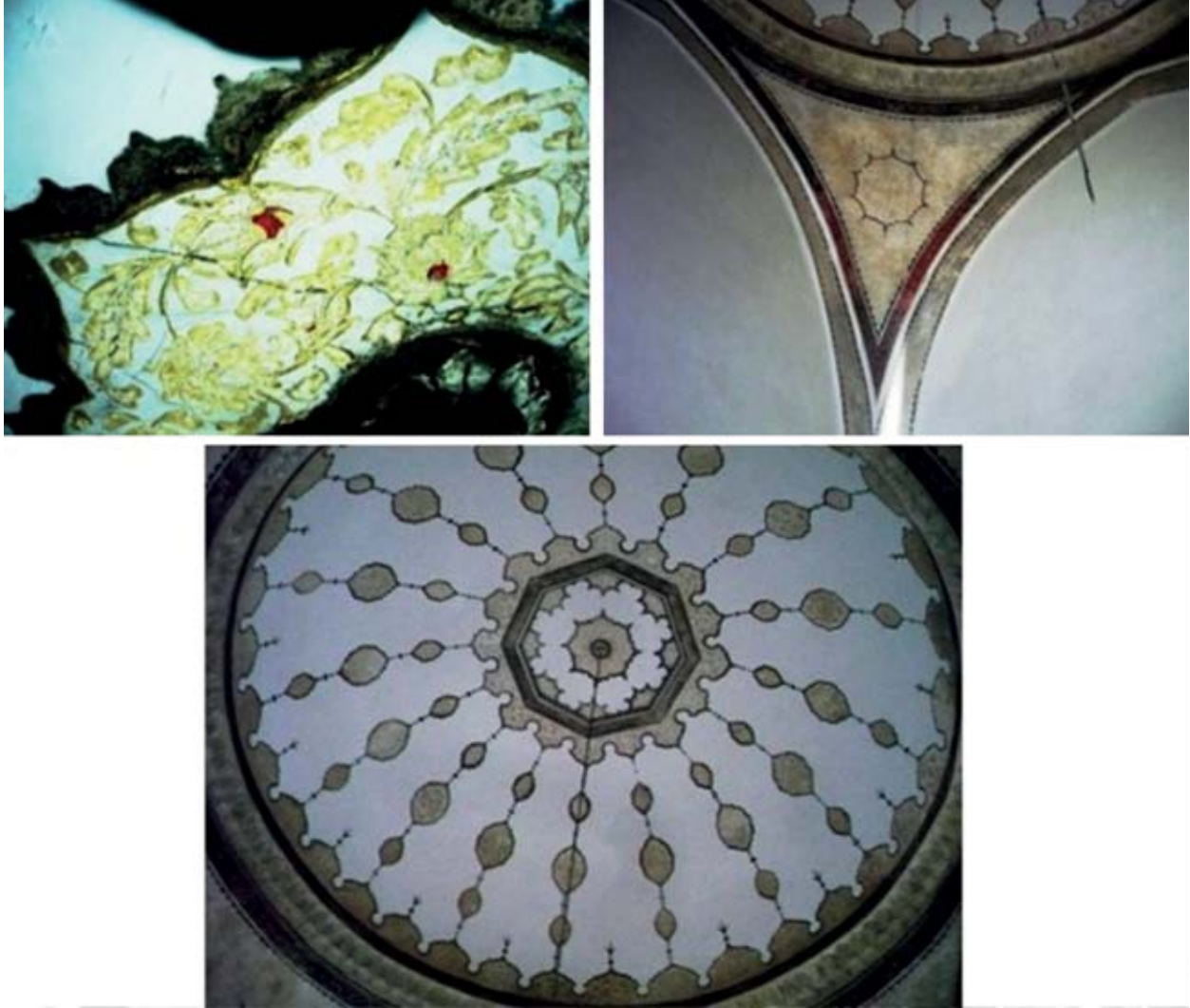
Şekil 40. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi, restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

teşekkül etmiş, bu sebeple avlu duvarı üzerinde de çeşmeler ve hâcet pencereleri yapılmıştır. Bir hâcet penceresiyle yanındaki çeşme üzerinde mevcut kitâbelerde 1151 (1738) tarihi okunmaktadır. Büyük boyutlu diğer hâcet penceresi XIX. yy'da Barok üslûpta ele alınmış olup iki yanında birer çeşme yer almaktadır (Çobanoğlu 2013).

Hasar tespitleri: Avlu duvarı üzerindeki Barok üslûptaki iki yanında birer çeşme yer hâcet pencerelerinde kirlenme saptanmıştır.

Hazire'nin sütun başlarında kılcal ve orta genişlikte çatlaklar ile bazı sütun başlarında kırılmalar saptanmıştır. Gerçiler korozyon nedeniyle kesitlerinin büyük bir bölümünü kaybettiğinden taşıyıcı özelliği yok olmuştur.

Barok üslûpta iki yanında birer çeşme yer alır. Hâcet pencerelerindeki koruma çalışmaları ile belgeleme ve proje çalışmaları tamamlanmış olan hazire alanındaki restorasyon ve konservasyon ödenek temini ile gerçekleşmesi planlanmıştır.

Şekil 41. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Kütüphanesi malakari ve kalem işi bezeme, restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 42. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Kütüphanesi malakari ve kalem işi bezemesi, restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 43. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi, Sebil-Çeşme,
<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/eminonu-hatice-turhan-sultan-turbesi-2/> (Erişim Tarihi: 26.08.2020).

Şekil 44. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Haziresi (İ. Billur Arşivi, 18.4.2019).

Şekil 45. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Haziresi (İ. Billur Arşivi, 17.10.2018).

Şekil 46. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi, restorasyon öncesi ve sonrası (İ. Billur Arşivi, 2012).

Şekil 47. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi girişinde Edirnekâri saçak restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 48. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi giriş saçağı, restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 49. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi girişi, restorasyon sonrası (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 50. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi puşide konservasyon işlemleri (İ. Billur Arşivi, 2018).

Şekil 51. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi puşidesi konservasyon çalışmaları (İ. Billur Arşivi, 2019).

Şekil 52. Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi puşidesi konservasyon çalışmaları (İ. Billur Arşivi, 2018).

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi'ne, Havatin Türbesi özgün yapı elemanları, bezemeleriyle Osmanlı mimarisini anıtsal türbe yapıları içinde önemli bir yeri olan yapılar topluluğudur.

Yapılan koruma çalışmalarında;

İstanbul Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü ve Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün ve İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü uzmanlarının denetiminde yürütülen restorasyon ve konservasyon uygulamalarında en az müdahale genel ilke olarak benimsenmiştir.

Çalışmalarda 40'ın üzerinde uygulamacı ve sanatkârla, çeşitli atölyelerde (sedef, ahşap, püside konservasyon vb.) çalışılmıştır. Ağırıklık olarak konservatif yöntemler uygulanmıştır.

Yapının cephelerinde tam güvenli ahşap iskele ve kubbesinde koruyucu çelik çatı kurulmuştur. Türbenin iç mekânlarında kubbe, tonoz ve tüm ulaşılması gerekli yüzeylerde rahat bir çalışma sağlayacak ahşap iskele ve platform sistemi oluşturulmuştur.

Koruma çalışmalarına ait rölöveler, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış meydana gelen hasarlarla ilgili çalışmalar ile statik durumu incelenen yapıların güçlendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Yapı malzemeleri ve elemanlarına yönelik sorunlar ele alınmış, bu sorunların güncel bilimsel yöntemler ile çözümü konusunda çeşitli disiplinlerin eklendiği bir çalışma ekibi oluşturulmuştur.

Ahşap mimari elemanların fümügasyonu yapılmış, künde-kari kapı ve ahşap kepenkler sağlamlaştırılmıştır.

Metal parmaklık ve mimari elemanların korozyonu engellenmiştir.

Restorasyon çalışmalarında mevcut durum detaylı olarak belgelenmiştir. Mimari elemanların koruma altına alınması sonrasında sıva analizleri yapılmış, araştırma rasparları ile alt dönemler saptanmıştır.

Türbelerin restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan yeni bulgular yanında ilk iki yapının külliyei oluşturan diğer yapılarla birlikte inşa edilmeleri ve bu yapıların bir bütünün parçaları olduğunu ve dönem mimarisinin de özellikleri dikkate alınarak uygulamalar sanat tarihi açısından verilen raporlar doğrultusunda gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Zaman içinde yapılmış nitelsiz çimento harçlı onarımların uzaklaştırılması, özgün yapı elemanlarının korunmasını sağlamıştır.

Yapılan rölöveler, projelendirme, restorasyon ve konservasyon çalışmaları ile yapının iyileştirilmesi sağlanmıştır.

Sanduka üzerindeki puşidelerin konservasyonu, tekstil koruma da uzman konservatörler tarafından gerçekleştirilmiştir. Puşidelerin konservasyon yöntemleri ile ilgili çalışmalar İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvar Müdürlüğü denetiminde yürütülmüştür Bu tekstiller üzerindeki metal nitelikli işlemler analiz edildiğinde bire bir oranında gümüş ve altın karışımından oluştukları anlaşılmıştır.

Onarım ve güçlendirme yöntemleri uygulanan *Hatice Turhan Valide Sultan Havatin Cedit Havatin Türbeleri*'nin sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmıştır.

Teşekkür

2013-2018 yılları arasında gerçekleşen restorasyon çalışmaları kapsamında verdikleri destekler dolayısı ile İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü Müdürü Ekrem AYTAZ ve türbe uzmanlarına, Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akıncı 2020 Turan Akıncı, “Eminönü Hatice Turhan Sultan Türbesi”,
<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/eminonu-hatice-turhan-sultan-turbesi-2/> (Erişim Tarihi: 26.08.2020).
- Çılı vd. 2005 Ferudun Çılı vd. (Aralık 2005), *Taşıyıcı Sistemin Mevcut Durumu, Onarım ve Güçlendirme Önerileri Hk. Teknik Rapor*, İstanbul: İTÜ.
- Çobanoğlu 2013 Ahmet Vefa Çobanoğlu, Yeni Cami Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 439-442.
- Çobanoğlu 2017 Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi Havatin Türbesi (Darülcürra) Cedid Havatin Türbesi ve Sultan III. Ahmet Kütüphanesi Restorasyonu*, Ek Sanat Tarihi Raporu.
- Emek, Semra. 22.11.2010 tarih ve 4208 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. karar ile onaylı Rölöve, 30.11.2011 tarih ve 205 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. kararlar onaylı Rölöve hasar analizi, I, II, IV. dönem restitüsyonları dönem analizi, restorasyon ve müdahale paftaları, III. dönem restitüsyonu, 01.06.2016 tarih ve 4744 sayılı IV.N.K.V.K.B.K. kararlar onaylı, revize restorasyon projesi, Restorasyon Raporu, Proje Müellifi.
- Erünsal 1991 İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 81.
- Hasanova Raksana Hasanova, Puşide Sanduka Üzerine Yerleştirme Aşamaları.
 İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkezi (30.10.2009), *Konservasyon Raporu*, İstanbul.
- İzgi Billur 2019 İffet İzgi Billur, Koruma, Güçlendirme ve Konservasyon Çalışması: Hatice Turhan Valide Sultan, Havatin ve Cedid Havatin Türbeleri, *RAD Rölöve Anıtlar Dergisi*: 1: 142-149.
- Koz 2017 M. Emin Koz, Edirnekari Dış Saçaklar Raporu.
- Kuban 1994 Doğan Kuban, Yeni Cami Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tanyeli 1994 Gülsün Tanyeli, Türbeler, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Teksarı 2005 Serhat Teksarı, Cedid Havatin Türbesi (Yeni Kadınlar Türbesi), *Büyük İstanbul Türbeleri*, Ege Basım, 44-46, 86-92, 95-97.
- Tezcan 2017 Hülya Tezcan, Sanduka Puşidelerinin Onarımı Projelerinde Danışman Raporu.
- Thys-Şenocak 2009 Lucienne M. Thys Şenocak, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, Çev: Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi. 216.
- Arşiv Kaynakları
 İffet Billur Arşivi
 İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (İRAM) Arşivi
 SALT Araştırma Arşivi

BALKAN SAVAŞLARINDA BULGARİSTAN'A GÖTÜRÜLEN ESERLER

Hasan Karakaya | Sanat Tarihçisi

تغیبات و اخبار و منظره
ایران و مسعود و فقه کتب

کتاب

کتاب

معجم و انتقا
کتاب و اخبار و منظره

معجم و انتقا
کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

کتاب و اخبار و منظره

Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalan Balkanlar'da 19. yy'dan itibaren etnik kökene dayalı ayrılıkçı hareketler görülmeye başlanmıştır. Kaynağını Fransa'dan alan milliyetçilik hareketleri Balkanlarda da yayılım alanı bulmuş; ilk olarak kültürel alanlarda baş gösteren hareket, kısa sürede politik vurgulara dönüşmüş ve isyan hareketlerini de beraberinde getirmiştir (Hall 2003: 2). 1804 yılında Sırp, 1821 yılında ise Yunanlılar Osmanlı İmparatorluğu'na isyan etmiş, nihayetinde 1830 yılı itibarıyla ortaya Yunanistan ve otonom bir Sırbistan'ın çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki hâkimiyet zaafiyetinin ilk göstergeleri olmuştur. Özellikle 1870 yılında İtalyanların, 1871 yılında da Almanların milli devletlerini kurarak güçlü bir şekilde Avrupa sahnesine çıkması, Balkan milletleri için bir ilham kaynağı olmuş (Birbudak 2008: 2), 1900'lü yılların başlarından itibaren de I. Dünya Savaşı'na giden yolda İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi güçlü ülkelerin çıkar savaşlarının merkezinde bulunan Balkanlar'da Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan arasında ittifak oluşturulmuş, bu ittifak 1912 yılı itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir.

Balkan Savaşlarında, I. ve II. Bulgar imparatorluklarının sınırlarına tekrar hâkim olma düşünceleriyle hareket eden Bulgarlara (Hall 2003: 2) karşı verilen mücadelede savaşın cereyan ettiği en önemli kentlerden biri şüphesiz Edirne olmuştur. Savaşın başladığı 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren 5 ay gibi uzun bir süre Şükrü Paşa komutasındaki Türk birlikleri Bulgar askerlerine karşı destansı bir direniş göstermesine rağmen 26 Mart 1913 tarihinde Edirne teslim alınmış ve şehrin işgal günleri başlamıştır.

Bulgaristan, yukarıda sözünü ettiğimiz Büyük Bulgaristan düşüncesinin yanı sıra ele geçirmeyi planladığı coğrafyanın kültür ve sanat mirasıyla da yakından ilgilenir. Bunun için Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı 7 Ekim 1912 tarihli yazı ile arkeoloji ve etnografya açısından önem teşkil eden eski eserleri araştırmak, tasnif etmek ve derlemek amacıyla Makedonya ve Trakya'da Bogdan Filov ile Filov'la aynı kurumda görev yapan Rafael Popov ise sadece Edirne için görevlendirilmiştir (Mevsim 2014: 26).

Trak arkeolojisi ve eski Bulgar sanatı alanlarında uzman olan Bogdan Filov görevlendirildiği bölgede bilimsel geziler yapmış, yaptığı geziler sonucunda Filov, bölgenin Ortaçağ mimari ve sanatı açısından son derece

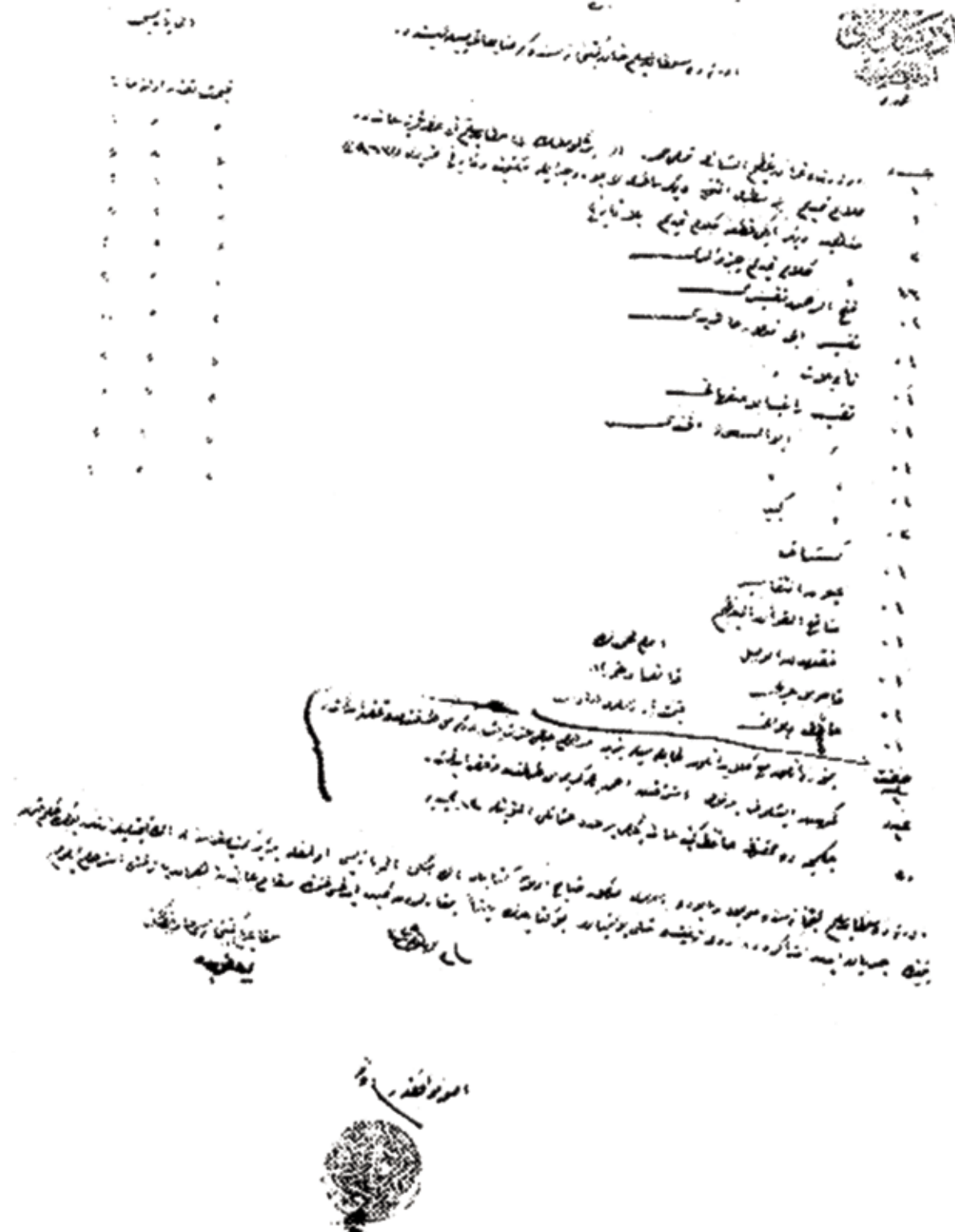
Edirne Selimiye Camii.

önemli eserler içerdiği sonucuna ulaşmıştır. Bu geziler, Bulgaristan Ulusal Arkeoloji Müzesi'nin koleksiyonlarının zenginleştirilmesi ve çeşitlendirilmesi için bir araç olarak görülmüş, bu bağlamda toplamda 1918 yılına kadar sürdürülen gezilerle binlerce eser Ulusal Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür (Mevsim 2013: XI).

Ulusal Arkeoloji Müzesi Müdürü sıfatıyla katıldığı bu gezilerde Filov'un titizlikle tuttuğu not ve günlükler, Prof. Dr. Hüseyin Mevsim tarafından Türkçe'ye çevril-

miştir. Bu günlüklerden, Ulusal Arkeoloji Müzesi'ne götürülen eserler arasında Edirne'den derlenip götürülen eserlerin de olduğu anlaşılmaktadır:

4 Nisan Perşembe. Edirne. Bu sabah, burada buluştuğumuz Kostov ve Pançev ile beraber Üç Şerefeli veya Burmalı Cami'ye gittik. Devasa bir Kuran-ı Kerim ve süslemeli başka bir tane daha vardı. İkisini de almaya karar verdik. Cami 849 yılında Sultan 2. Mehmet tarafından yaptırılmış. Sonra 972-982 yılları arasında yaptırılan Seli-

Selimiye Camii kütüphanesinden çalınan eserlerin listesi, 1913.

Bulgar işgali, cami önünde Bulgar Askeri.

miye Camisine gittik yeniden. Kütüphaneyi inceledik. Kitapların çoğu yırtılmıştı, ama yine de güzel süslemeli epeyce kitap topladık. Öğleden sonra 893 yılında 2. Bayezid Veli tarafından yaptırılan Bayezid Camisindeydik. Burada birkaç tane eski ve küçük, ama güzel halı ve biri 1490 tarihli iki Kuran-ı Kerim vardı. Daha sonra aynı adı taşıyan köprüünün yanında bulunan küçük Gazi Mihal Camisini de gördük. Yakın bir tarihte yenilenmiş olmasına karşın, iç düzeni açısından, özellikle güneye çıkıntılı kısmı itibarıyla kiliseyi andırıyor. Kent Konseyi avlusunda 846 yılından, Horasanlı kahraman ve Edirne'nin fatihlerinden biri olan İshak Baba'nın mezarı bulunuyor. Müze için eskiliklerin toplanması ve korunması konusunda Stollovu yükümlü kıldık, bunun için validen bir karar çıkartıldı.

5 Nisan Cuma. Edirne. Bu sabah kütüphaneyi ve halıların listesini yapmak için Selimiye'ye gidecektik, ama Binbaşı Mitov yine gelmedi. Bir fayton alarak Bayezid Camisine gittik ve karşılığında belge düzenleyerek buradan küçük halıların dördünü ve iki eski Kuran-ı Kerim'i aldık. Türkler hiç itiraz etmedi. Hatta biri, büyük Kuran-ı Kerim'i faytona kadar taşıdığından dolayı bahşiş bile koparttı. Akşam da Stoilov herhangi bir olay çıkmadan, anahtarları kendisinde bulunan Eski Camiden güzel Kuran-ı Kerim'i almış. Öğleden sonra Selimiye'nin kütüphanesinden 44 adet süslemeli el yazması seçtik, bunların listesini yaptık ve hemen bizim depomuza taşıdık. Halılar da listelendi ve bunların korunması için Kostov ile Pançev görevlendirildi.

Prof. Dr. Hüseyin Mevsim'in 2014 yılında yayınlanan "Balkan Savaşları Günlüğü-Bogdan Filov" isimli kitabında da konuya ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Adı geçen kitapta; 16 Aralık 1912 - 26 Nisan 1913 tarihleri arasında Edirne ve çevresinde Bogdan Filov ve Rafael Popov tarafından kapsamlı incelemelerde bulunulduğu, eserlerin tespit ve tasnif edildiği ve Bulgaristan müzelerine götürülmek üzere derlendiği yazmaktadır. Ayrıca kitapta, Türklerin çekildiği yerlerde değerli ne varsa toplamakla görevli Filov'un taşınmaz eserler dışında, özellikle halıları, yazma eserleri, eski silahları ve yazıtları incelediği, Bayezid Camii'nde belge düzenleyerek küçük halıların dördünü, iki eski Kuran-ı Kerim'i, Eski Camii'nden güzel Kuran-ı Kerim'i, Selimiye Kütüphanesi'nden 44 adet süslemeli el yazmasının alındığı, listesinin yapılarak depoya taşındığı, halıların da listelendiği, halıların sorunsuz bir

Eski Camii (M.Sav).

Üç Şerefeli Camii (M.Sav).

şekilde Sofya'ya taşındığı bilgilerine yer verilmektedir (Mevsim 2014: 26).

Edirne Müzesi'nde bulunan Vize Sunağı'nın da bu dönemde Filov tarafından Vize'de yerinde fotoğrafla belgendiği anlaşılmaktadır. Bu sunak daha sonraki Edirne Müzesi'ne nakledilmiştir.

KAYNAKÇA

Birbudak 2008	Togay Seçkin Birbudak, <i>Balkan Savaşlarında Edirne</i> , Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Hall 2003	Richard C. Hall, <i>Balkan Savaşları, 1912-1913 I. Dünya Savaşının Provası</i> , Çev: Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi.
Karakaya 2016	Hasan Karakaya, <i>Edirne Müzesi Tarihi ve Edirne Kültür Hayatındaki Yeri</i> , Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Mevsim 2008	Hüseyin Mevsim, Bulgar Bilim ve Siyaset Adamı Bogdan Filov'un Balkan Savaşlarında Tuttuğu Trakya Günlükleri, <i>Toplumsal Tarih</i> , S. 180, s. 26-32, Aralık, 2008.
Mevsim 2013	Hüseyin Mevsim, <i>Bogdan Filov'un Balkan Savaşları Fotoğrafları</i> , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 5.
Mevsim 2014	Hüseyin Mevsim, <i>Balkan Savaşları Günlüğü Bogdan Filov</i> , İstanbul: Timaş Yayınları.
Onur 2006	Oral Onur, <i>VXI'dan XX. Yüzyıla Belgelerle Edirne</i> , İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Balkan Savaşları esnasında kültür varlıklarının Sofya'ya nakledildiğine dair yukarıdaki bilgilerin yanı sıra eserlerin götürüldüğünü doğrular nitelikte farklı yazılı kaynaklar da mevcuttur. Oral Onur'un "XVI'dan XX. Yüzyıla Belgelerle Edirne" kitabında, Edirne Vilayeti Evkaf Müdüriyeti tarafından hazırlanan 3 Eylül 1913 tarihli Edirne'den kaçırılan eserlerin listelendiği tutanak, tıpkıbasım olarak yayınlanmış (Onur 2006:166) ve konuyla ilgili bazı resmi yazışmaların yapıldığı da aynı kitapta belgelenmiştir. Kaçırılan eserlerle ilgili olarak Nezaret-i Evkaf Humayun Tahrirat Kalemi tarafından hazırlanan resmi yazıyla dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Bey bilgilendirilmiş ve eserlerin geri getirilmesi Talat Bey'in emirlerine sunulmuştur (Onur 2006: 164). Adı geçen kitapta yayınlanan ve üzerinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi damgası bulunan bir diğer belgede ise Bab-ı Ali Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi tarafından Fransa Konsolosluğu'na durumun bir mektupla bildirildiği ve kaçırılan eserlerin geri alınması için yardım istendiği yazmaktadır (Onur 2016: 165).

Balkan Savaşları esnasında meydana gelen ve çok üzerinde durulmayan bölgenin Bulgar arkeolog ve araştırmacılar tarafından taranması ve kültür varlıklarının toplanmasına ilişkin ileride yapılacak çalışmalarla daha fazla bilgi ve ayrıntı elde etmek mümkün olacaktır. Bu dönem ve öncesindeki işgal günlerindeki yağma, Edirnelilerin dikkatini çekmiş olmalı ki, Kurtuluş Savaşı günlerinde, 25 Kasım 1922 tarihinde müze tesis edilmesine karar verilmiş, kısa bir zaman diliminde 95 parça eser toplanarak, 1 Ocak 1924 tarihinde eserinin az olmasına rağmen Edirne'nin ilk müzesi kurulmuştur (Karakaya 2016: 21).

İTALYA RESTORASYON HAFTASI 2000 ETKİNLİKLERİ ÜZERİNE NOTLAR SOME NOTES ON RESTORATION WEEK 2000 ITALY

Muradiye Şimşek | Y.Mimar, Vakıflar Genel Müdürlüğü

21-25 Eylül 2000 tarihlerinde, İtalyan Ticaret Ajansı (ITA) ve İtalyan Restorasyon Mimarlık Sanat ve Şehircilik Derneği Assorestauro'nun ortak çalışmasıyla düzenlenen çevrimiçi Restorasyon Haftası etkinlikleri, çağdaş koruma vizyonunun örneklerinden sunulmasına dair oldukça tatmin edici içerikte idi. Etkinlikler Arnavutluk, Arjantin, Ermenistan, Hırvatistan, Küba, Mısır, Almanya, Guatemala, İran, Irak, İsrail, Lübnan, Kuzey Makedonya, Meksika, Polonya, Romanya, Rusya, Suudi Arabistan, Slovenya, Suriye, Sudan, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD olmak üzere 24 farklı ülkeden, günlük ortalama 300 katılımcı tarafından takip edildi.

Etkinlik, dört farklı şehirden canlı bağlantılarla gerçekleştirildi. Amatrice, Santa Stefano di Sessanio, L'aquila ve Roma'dan yapılan sunumlarda seçilmiş şantiyelerdeki uygulamalar paylaşıldı. Modern İtalyan restorasyon yaklaşımları ile teknolojilerinin tanıtımı ve geliştirilen/geliştirilecek uluslararası projelerle bu yaklaşım ve teknolojilerin diğer ülkelere transferi, sunumların ve etkinliğin temel amacıydı.

Restorasyon Haftası 2000'de İtalyan kültürel miras koruma anlayışının en dikkat çeken yönü, 2000'li yıllardan itibaren somuttan soyuta derinleşen ve kaliteyi daha fazla önemseyen yaklaşımda örnekler vermesidir. 2019 yılından itibaren uluslararası platformda "Made in Italy Restoration" mottosunu kullanmaya başlamaları da, kalite konusundaki özgüvenlerinin göstergesi olarak okunmaktadır. Koruma eyleminin sadece uzmanların meselesi olarak görülmemesi, geliştirilen işbirliği projeleriyle topluma mal edilmesi bir diğer önemli koruma hassasiyeti olarak fark edilmektedir. Bilhassa afet sonrası kentsel rehabilitasyon konusu İtalyanlar tarafından oldukça sistemli ve bilimsel biçimde ele alınmaktadır. Turizm, sosyo-kültürel gelişim, istihdam, finans ve eğitim boyutlarıyla ele alınan kentsel ölçekte koruma eylemi, çağdaş yaşamın sürdürülmesinde kimlik ve kültürün korunması ile birlikte değerlendirilmektedir. Çünkü "kültürel mirasın halka ait olduğu ve koruma çalışmalarının bu mirası asıl sahibi olan halka iade etmek üzere yapıldığı" bilinci İtalya'da yerleşmiş gözükmemektedir.

Restorasyon Haftası 2000'in beşinci gününde düzenlenen konferansın moderatörü gazeteci Paolo Giannantonio'nun "Mirasımız geleceğimizdir, geleceğimiz mirasımızdır" sloganı, kültürel miras farkındalığının toplumun her kesimi açısından ve her dönemde önemli ve gerekli olduğunun özeti idi.

Anahtar Kelimeler: Restorasyo, konservasyon, restorasyon haftası 2000, kültürel miras koruma, HBIM

Restoration Week 2000 events held with the collaboration of Italian Trade Agency (ITA) and Italian Restoration Architecture, Art and Urbanism Association (Assorestauro) between 21-25 September 2020 were satisfactory to present the contemporary vision of conservation. Events were followed by 300 participants daily from 24 different countries, including Albania, Argentina, Armenia, Croatia, Cuba, Egypt, Germany, Guatemala, Iran, Iraq, Israel, Lebanon, Northern Macedonia, Mexico, Poland, Romania, Russia, Saudi Arabia, Slovenia, Syria, Sudan, Turkey, United Kingdom and the USA.

The events were held with live connections from four different cities. In the presentations made from Amatrice, Santa Stefano di Sessanio, L'Aquila and Rome, applications in selected conservation sites were shared. The introduction of modern Italian restoration approaches and technologies and the transfer of those to other countries through international projects developed / to be developed was the main purpose of the presentations and events.

The most striking aspect of the Italian cultural heritage conservation understanding in the Restoration Week 2000 is that it gives examples in an approach that deepens from tangible to intangible and cares more about quality since the 2000s. The fact that they started to use the "Made in Italy Restoration" motto in the international platform since 2019 is also read as an indicator of their self-confidence in quality. Another important protection sensitivity is that the act of protection is not seen only as a matter of experts, but is attributed to the society through cooperation projects developed. Especially the issue of post-disaster urban rehabilitation is handled by Italians in a very systematic and scientific manner. The urban scale conservation action, which is handled in the terms of tourism, socio-cultural development, employment, finance and education, is evaluated together with the protection of identity and culture in the continuation of contemporary life. Because the consciousness that "the cultural heritage belongs to the people and the conservation works are carried out to consign this heritage to the people who own it" seems to be settled in Italy.

The slogan of the journalist Paolo Giannantonio, who was the moderator of the conference held on the fifth day of the Restoration Week 2000, "Our heritage is our future, our future is our heritage" was the summary of the fact that the awareness of cultural heritage is important and necessary for all segments of society and in all periods.

Keywords: restoration, conservation, restoration week 2000, cultural heritage conservation, HBIM

GİRİŞ

Restorasyon kelimesi, bilinen terim anlamının ötesinde, İtalya'da daha özel bir anlam ve öneme sahiptir. İtalyanca'da "asıl sahibine iade etmek", "geri vermek" anlamına gelen "restituire"den türeyen "restorasyon" ifadesi, İtalya'da tarihi yapıların aslına uygun onarılarak asıl sahibi olan halka tevdi edilmesi anlamını da içermektedir. Bu anlam derinliğinin kişiler üzerindeki etkisi koruma uzmanlarının çalışmalarının ulaştığı aşamada görüldüğü kadar halkın kültürel mirasa sahip çıkma konusundaki bilinç düzeyini de etkilemektedir.

Çağdaş İtalyan miras koruma yaklaşımında, tarihi yapıların ve mekanların toplumsal kimlik oluşumuna katkısının önemine yoğunlaşılmaktadır. Görünen yüzeyler kadar yüzeylerin arkasının araştırılmasının da bireylerin geçmiş-gelecek bağlarını kurmaları açısından çok önemli

bir bilgi kaynağı olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle günümüz İtalya'sında koruma alanındaki araştırmalar **"en görünür eserlerden en sürprizli yerlerde saklı kalmış yapılara yayılan çerçevede ve yüzeylerin arkasında saklı hikayeleri-bilgileri araştırmaya yönelik"** derinleşmektedir. Geleneksel yapım tekniklerinin bilinmesinin gerekliliği yanı sıra teknolojinin katkı sunduğu daha etkin koruma yöntemlerinin araştırılması da önemsenmektedir.

KORUMA ALANINDA MARKALAŞMADA ÖNEMLİ BİR ADIM: "MADE IN ITALY RESTORATION"

Yaratıcılık ve işçilikte mükemmeliyet vurgusu yapan "Made in Italy Restoration" mottosu kapsamına 2019'dan itibaren, ITA'nın önerisiyle restorasyon başlığı da dahil edildi.

Şekil 1. Restorasyon Haftası etkinlikleri organizasyon ekibinden Assorestauro başkanı Alessandro Bozzetti, Assorestauro Teknik Müdürü Andrea Griletto ve en sağda ITA Roma merkez ofisinde proje geliştirme ve koordinasyon sorumlusu Franca Innamorati.

Şekil 2. 2016 depremi sonrasında Amatrice tarihi kent merkezi genel görünümü.

Bu motto altında İtalyan restorasyon teknolojilerinin dış pazarlarda tanıtımı ve yayılması hedeflenmektedir. Bu amaçla farklı ülkelerle geliştirilen işbirliği projelerine bakanlık tarafından fon desteği sağlanmaktadır. Halihazırda Mısır, Arnavutluk ve Özbekistan ile işbirliği projeleri yürütülmekte, projelere ayrıca teknoloji geliştiren ve fon temin eden diğer ülke kurum ve kuruluşları ile uluslararası kuruluşlardan da katkı temin edilmektedir. ABD’de uluslararası faaliyet gösteren bir STK olan Koruma Teknolojileri Derneği APT (Association for Preservation Technologies), UNESCO ve Dünya Bankası, “Made in Italy Restoration” mottosuyla gerçekleştirilen projelere katkı sunan kuruluşlardan bazılarıdır.

AMATRİCE’NİN DEPREM SONRASINDA YAPILI ÇEVRE, KİMLİK VE EKONOMİ AÇISINDAN REHABİLİTASYONU

Gerek depremlerde yaşanan kentsel ölçekte büyük yıkımlar ve gerekse yüksek öneme sahip tekil düzeyde anıtsal yapıların restorasyonlarında kamu-sivil işbirliği örnekleri oldukça fazladır. Böylece kültür, turizm, ekonomi ve sosyoloji açılarından farklı boyutlarda ele alınan koruma eylemi, farklı kesimlerin katılımıyla daha güçlü bir sinerji oluşturmaktadır.

24 Ağustos 2016 tarihinde meydana gelen depremde yaklaşık 18.000 m2’lik bir alanda ağır hasar gören tarihi yapılarla dolu Amatrice şehrinde sosyal hayata hızla dönülebilmesi için yapılan oldukça kapsamlı çalışmanın stratejik boyutu restorasyon haftasının ilk gününde aktarılmıştır. Yapılan plana göre, sosyal hayatın bir an evvel normalleşmesi için ilk olarak yetimhane binası onarılmış, ikinci olarak yetimhanenin yanındaki imaret ve sonrasında belediye hizmetleri için kullanılacak binanın onarılması kararlaştırılmıştır. Onarımda temel prensip yapının özgün halinin aynen yeniden inşa edilmesi değil, çağdaş yaşamın ihtiyaçlarına cevap verecek donatılarla desteklenmesidir; çünkü bu tür sosyal ve anıtsal yapılar ilk yapıldık-

larında da sadece o dönem yaşayan insanlar için değil, gelecek kuşakların da kullanması amacıyla yapılmıştır.

Bu nedenle Amatrice’in deprem sonrası mevcut durumu için yapılacaklar üç kelime ile özetlenmiştir; rebuilt, recreate, regenerate. Birincisi, “*rebuilt*”, (Tr. Yeniden yapım); tümüyle yıkılmış alanın hangi kısmının nasıl yeniden yapılacağı meselesi. İkincisi “*recreate the identity*” (Tr. Kimliğin yeniden oluşturulması); tümüyle dağılmış yapıları oluşturan taş, tuğla vb. malzemeleri kullanarak yeniden kentin kimliğinin oluşturulması. Üçüncüsü “*regenerate the economy*” (Tr. ekonominin yeniden canlandırılması); istihdam, turizm gibi başlıkları ele alarak kentin geleceğinin yeniden planlanması meselesi.

Şekil 3. San Francesco Kilisesi, 2016 Amatrice Depremi öncesi.

Şekil 4. San Francesco Kilisesi, 2016 depremi ve artçı depremler sonrası.

Amatrice, Roma Dönemi'nden kalan, etrafı surlarla çevrili çok eski bir sınır kentidir. Kentteki en eski yapı 13. yy'a ait çan kulesidir. Şehir, surları ve çok sayıda kilisesi olmasıyla meşhurdur. Bu nedenle kentin kimliğinin yeniden oluşturulmasında yapı çevre kadar somut olmayan değerlerden çan seslerinin hayata döndürülmesi de önemsenmektedir. Yapılı çevrenin rehabilitasyonunda çok değerli elemanlar (objeler, freskler gibi atmosfer şartlarından korunması ve çok kısa sürede onarılarak sahiplerine iade edilmesi gereken parçalar), restore edilecek yapılar ve kültür molozu olarak tabir edilecek malzemenin ayrıştırılması için takip edilmesi gerekli bir dizi prosedüre ihtiyaç duyulmuştur. Kültür Bakanlığınca depremin akabinde 2016 yılında oluşturulan özel bir komisyon, ilgili paydaşlarla işbirliği yaparak çalışmalara başlamıştır. Bölgede, değerli parçaların

restorasyon süresince korunacağı ve müdahalelerin yapılacağı özel depolar ve laboratuvarlar inşa edilmiştir.

Tarihi kent merkezinde bulunan 130 kiliseden 20'si depremde tamamen yıkılmıştır. Bu kiliselerden biri de San Francesco Kilisesi'dir. Depremde kilisenin çatısı ve apsisin sol tarafındaki duvar tamamen çökmüş, diğer duvarları ve taşıyıcı unsurları ağır hasar almıştır. İç mekânın tamamına yakını fresk ile kaplı iken parçalanmış freskler, çatı ve diğer yıkıntılarla beraber zeminde 1,5 m yükseklikte moloz yığını oluşmuştur. Bu kültür molozu dikkatli bir çalışmayla ayrıştırıldıktan sonra fresk parçaları bir puzzle gibi tekrar birleştirilerek iç mekân aslına uygun olarak tamamlanmaktadır. Çalışma, alanda kurulan laboratuvarla yürütülmekte, tüm müdahaleler Roma'daki koruma kurulu ile iletişim halinde gerçekleştirilmektedir.

Şekil 5. Santa Maria Assunta Kilisesi inşa edildiği dönemdeki görünümü.

Şekil 6. Santa Maria Assunta Kilisesi deprem sonrası fotogrametrik belgelemede ön ve arka cephelerin hasar durumu.

Şekil 7. Santa Maria Assunta Kilisesi restorasyon projesi ve yenilenen ön cephesi.

Şekil 8. Santa Maria Assunta Kilisesi restorasyon sonrası apsis kısmı ve tasarlanan aydınlatma sistemi.

Tarihi Amatrice kent merkezinin hemen dışında yer alan bir diğer ağır hasarlı kilise, 1930'larda inşa edilen Santa Maria Assunta'dır. Yapım tekniği açısından da farklı olan kilisede geleneksel malzeme ve teknikler yanında takviyeli beton da kullanılmıştır. Tamamında yapısal çatlaklar bulunan ve giriş cephesi tümüyle yıkılmış olan yapının koruma çalışması yapısal ve estetik açıdan bir bütün olarak ele alınmıştır. Ancak bazı veri eksiklikleri nedeniyle tarihi analiz çalışması tamamlanamamış olduğundan, farklı ve karmaşık dönemsel müdahaleler bulunduğu ve buna ilaveten hasarın da kapsamlı olduğundan dolayı adım adım ilerleyen proje süreci halen devam etmektedir. Çok büyük ve ağır mermer kaplamaların bulunduğu ön cephenin tamamlanması ayrı zorluklar barındırmaktadır. Çünkü her biri yaklaşık 140 cm yükseklikte 36 adet hasarlı mermer kaplamanın sökülmesi dahi güçlükle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle yapının koruma sürecinde ilginç fakat daha farklı bir yaklaşım izlenmiştir. Özgün cephenin yeniden inşasındaki teknik zorluklar nedeniyle metal ve cam kullanılarak modern ve şeffaf bir tasarımla giriş cephesi tamamlanmıştır. İç mekân aydınlatması da yapının karakteristik özelliklerini vurgulayacak biçimde ele alınmıştır.

ÇEVRE ÖLÇEĞİNDE FARKLI BİR YENİDEN İŞLEVLENDİRME ÖRNEĞİ; SANTA STEFANO Dİ SESSANIO

Santa Stefano di Sessanio, İtalya'nın batısında bir ortaçağ dağ köyüdür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm ülkelerdeki gibi İtalya'da da yayılan yeni bina yapma eğilimi nedeniyle 20. yy'ın ikinci yarısını büyük ölçüde terk edilmiş olarak geçirmiştir.

Santa Stefano di Sessanio örneği, sürdürülebilir turizm için bir vizyon ve bir fikirdir. 1999 yılında alanı ziyaret eden koruma uzmanı mimar Albergo Diffuzo tarafından geliştirilen proje, sadece koruma değil, ekono mi boyutu da düşünülerek ele alınmıştır. Fakat yalnızca daha çok turist çekmek amaç edilmemiş, farklı bir yaklaşımla kullanıcılara özel bir deneyim sunulmak istenmiştir. Alandaki tarihi geleneksel yaşam, yapılar çevre ve mekanlar, malzeme ve doku azami korunarak modern servis gereksinimleri ile desteklenmiş biçimde yeniden hayat bulmuştur. Geleneksel lezzetler ve diğer kültürel unsurlar da bu koruma yaklaşımının bir parçası olmuştur. Santa Stefano di Sessanio örneği, anıtsal yapılar gibi yüksek öneme sahip olmayan sıradan kültürel miras alanlarının da farklı biçimde yeniden işlevlendirilmesine alternatif olabilecek bir model olarak görülmesi ve tecrübe edilmesi gereken yerlerden biri sayılabilir.

Şekil 9. Santa Stefano di Sessanio.

Şekil 10. Santa Stefano di Sessanio havadan görünüşü.

Şekil 11. Santa Stefano di Sessanio. Regenerasyon sonrası geleneksel sokak dokusunun görünümü.

Şekil 12. Santa Stefano di Sessanio. Restoran olarak işlevlendirilen mekân.

Şekil 13. Santa Stefano di Sessanio. Konaklama amaçlı işlevlendirilerek restore edilen bir evin üst katı.

Şekil 14. Santa Stefano di Sessanio. Konaklama amaçlı işlevlendirilen bir oda ve arkada ıslak hacim olarak tasarlanan çağdaş ek.

Şekil 15. Santa Stefano di Sessanio. Konaklama amaçlı işlevlendirilerek korunan bir evin giriş katı.

L'AQUILA DEPREMİNİN ARDINDAN

2009 yılında meydana gelen L'Aquila depremi tüm kenti afet alanına dönüştürmüş ve İtalya'da koruma alanında yeni bir dönem başlatmıştır. Tüm şehir tamamı sosyal fonlarla desteklenen projelerle yeniden korunarak geleceğe hazırlanmıştır. Sadece teknik değil, sosyal, kültürel ve ekonomik yönden de kentin koruma çalışmaları eş zamanlı sürdürülmüştür. Halkın bir an önce yaşam alanlarına geri dönmelerini hedefleyen bu kapsamlı çalışmada kent meydanı, kilise ve çeşmeler gibi sosyal hayatın en temel unsurları ilk önce rehabilite edilmeye başlanmıştır. Dükkanlar birer birer açılarak ticari hayatın canlanması öncelenmiştir. Yoğun çalışmayla 2012 yılında sakinler kente dönmeye başlamıştır. Laquila'da 2009 yılında yaşanan afet sonrası yapılarda yenileme mücadelesi çok çeşitli düzlemlerde verilmiştir; kimlik ve anı, gelenek ve yenileme, koruma ve yaşayan miras. Bu kapsamda rekonstrüksiyonu yapılan önemli ve sembol yapılardan biri, bir 13. yy. yapısı olan Santa Maria di Collemagio Kilisesi'dir. İtalya'nın en önemli enerji firmalarından birinin sponsorluğunda belediye tarafından yapılan rekonstrüksiyon, koruma kurulu tarafından koordine edilmiş, projeler Roma, Laquila ve Milano üniversiteleri tarafından hazırlanmıştır. 2012 yılında başlayan proje çalışmaları 2015 yılında tamamlanmış, 2016 başında başlayan rekonstrüksiyon ise 2017 Aralık ayında finalize edilmiştir. Projelendirme safhası 3 yıl, uygulama safhası yaklaşık iki yıl süren çalışma, 2020 yılında "en iyi restorasyon" dalında Europa Nostra ödülü kazanmıştır.

SİLVESTRİ RİVALDİ SARAYI RENOVASYON ÇALIŞMASI

Proje Yaklaşımları ve İşbirliği

Roma'nın merkezinde yer alan bir 16. Yüzyıl Rönesans sarayı olan Silvestri Rivaldi Sarayı (Palazzo Silvestri Rivaldi), 17. Yüzyılda el değiştirerek yoksul ve bekar kadınlar için yurt ve eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. 20. Yüzyıl başlarında

çevrede yapılan arkeolojik kazılar nedeniyle kısmen yok edilmiş olan yapı son 40 yıldır kaderine terk edilmiş ve son yıllarda metro çalışmaları nedeniyle etrafı çevrelenerek tümüyle çevreden izole edilmiştir. İtalyan Kültür Bakanlığı tarafından 2018 yılında başlatılan kapsamlı bir çalışma ve işbirliği ile renovasyonu yapılmaktadır. 103 Milyon Avro proje bütçesinin 35 Milyon Avro'luk kısmı Kültür Bakanlığı tarafından, kalanı bölgeden temin edilen fonlarla sağlanmıştır.

Proje, Roma'daki koruma kurulu (superintendence), Kültür Bakanlığı'na bağlı Eğitim ve Araştırma Genel Müdürlüğü, La Sapienza Roma ve Roma Tre Üniversitesi işbirliği ile yürütülmektedir. Mayıs 2018'da başlanan projede Eylül 2020'ye kadar geçen yaklaşık iki buçuk yıllık süre, araştırma, inceleme ve belgeleme çalışmalarına ayrılmıştır. Bu süreçte yapı ayrıca pilot proje olarak üniversiteler, enstitüler ve araştırma kuruluşlarına, eğitimde yararlanmaları amacıyla açılmıştır. Bu kapsamda yılda yüzden fazla öğrenci sahada gerçekleşen inceleme ve eğitimlere katılmıştır. Bu çalışmaların temel amacı, sarayın gelecekteki olası işlevlerinin analiz edilmesi, belirlenmesidir. Çalışmalarda ayrıca anıtın restorasyonunda kullanılacak malzeme ve teknikler uygulamalı olarak tartışılmıştır.

Çalışmalarda yapının kent planına entegrasyonu da yapılmış, böylece Colloseum'un hemen yanında olmasına rağmen gözlerden uzak kalan yapının halk tarafından fark edilmesi sağlanmış, ulaşım konusu çözümlenmiştir. Yapılan araştırma, inceleme ve değerlendirmeler neticesinde saray kompleksi müze, eğitim ve yönetim amaçlı kullanımlar için organize edilmiştir. Sergileme alanları, obje sergileme ve sarayın kendisinin sergileneceği alanlar olarak iki kategoride çalışılmıştır. 7000 metrekare toplam parsel alanı, 4000 metrekare kapalı alana sahip komplekste yatay ve dikey sirkülasyon konuları detaylı biçimde etüt edilmiştir. Ayrıca 3D fotogrametrik belgeleme, topografik etüt ve ileri düzey in-situ incelemelerle kompleksi oluşturan yapıların strüktürel analizi yapılmıştır.

Şekil 16. Laquila'nın sembolik değeri çok yüksek yapılarından biri olan Santa Maria di Collemagio Kilisesi, restorasyon sonrası.

Şekil 17. Roma'da Colloseum yakınında bulunan Silvestri Rivaldi Sarayı. Genel yerleşim ve parsel sınırı.

Şekil 189. Silvestri Rivaldi Sarayı. Plan üzerinde farklı dönemlere ait önemli unsurları gözetenek yapılmış işlevsel analiz. Solda ikinci avlu, sağda ilk avlu ve avluları çevreleyen yapılar.

Şekil 19. Silvestri Rivaldi Sarayı. Güneydoğudan görünüm.

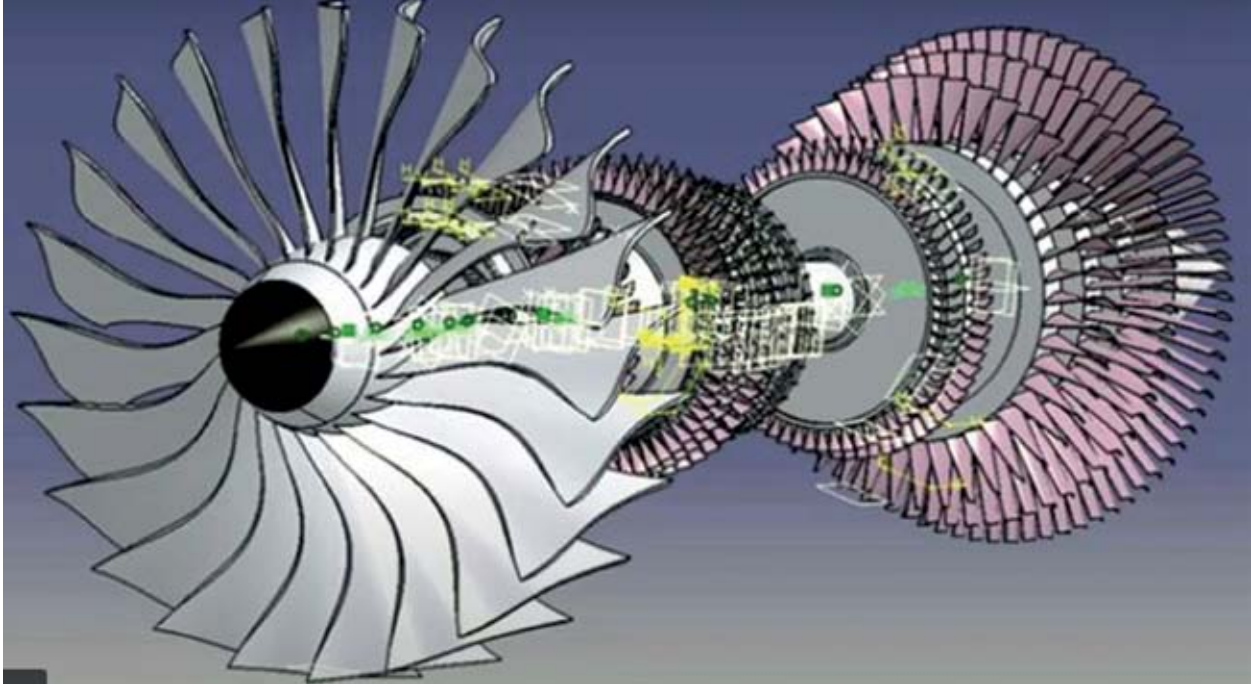

Şekil 20. Silvestri Rivaldi Sarayı avludan kısmı görünüm.

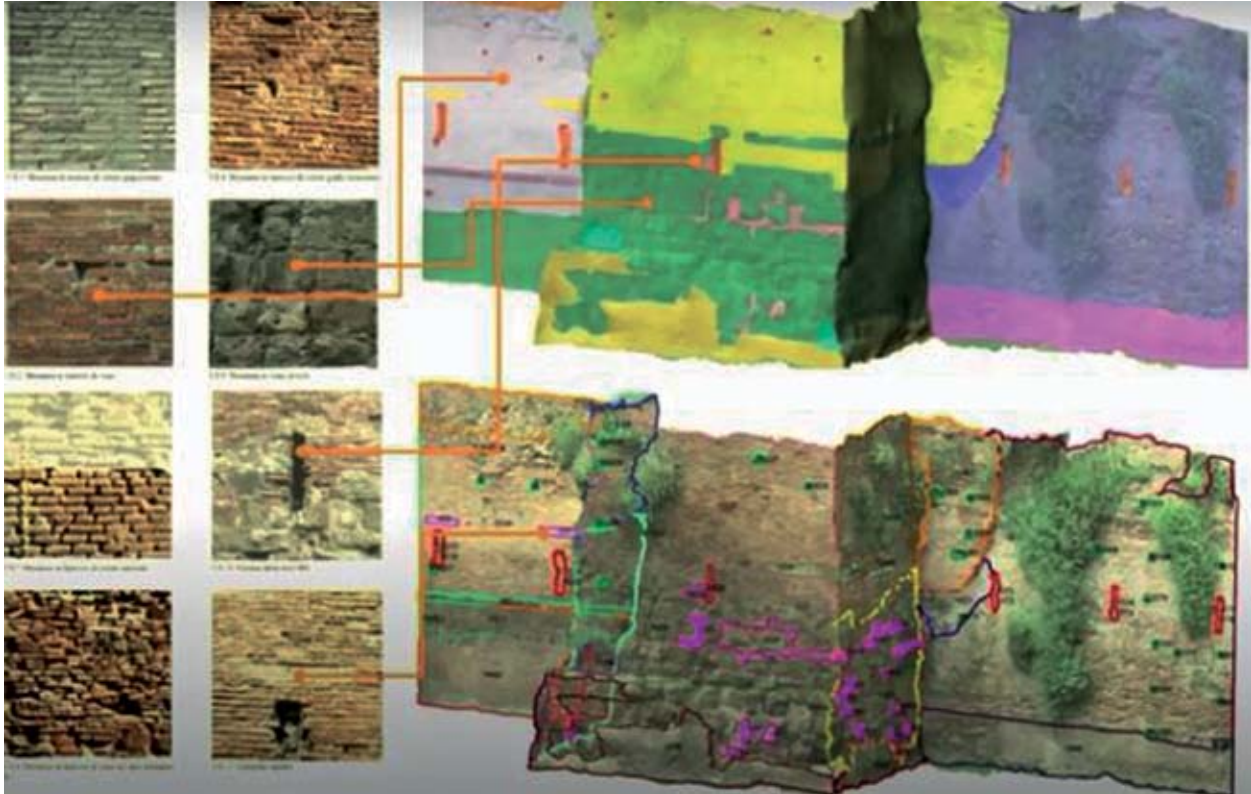
Silvestri Rivaldi Sarayı'nda HBIM Teknolojisi Kullanımı

BIM teknolojisi, yapı sektörünün geleceğidir. Söz konusu "restorasyon" olunca, bu teknolojinin kullanımı çok daha komplike bir hal almaktadır. Çünkü tarihi yapıda BIM teknolojisi kullanımında sadece form veya malzeme değildir. Deforme olmuş formlar ve katmanlı malzemeler söz konusu olmaktadır. Bu çalışmada BIM teknolojisinin uygulanması, Kültür Bakanlığı ve Autodesk yazılım firmasının bağışlarıyla gerçekleştirilmiştir. BIM teknolojisi alışılmış

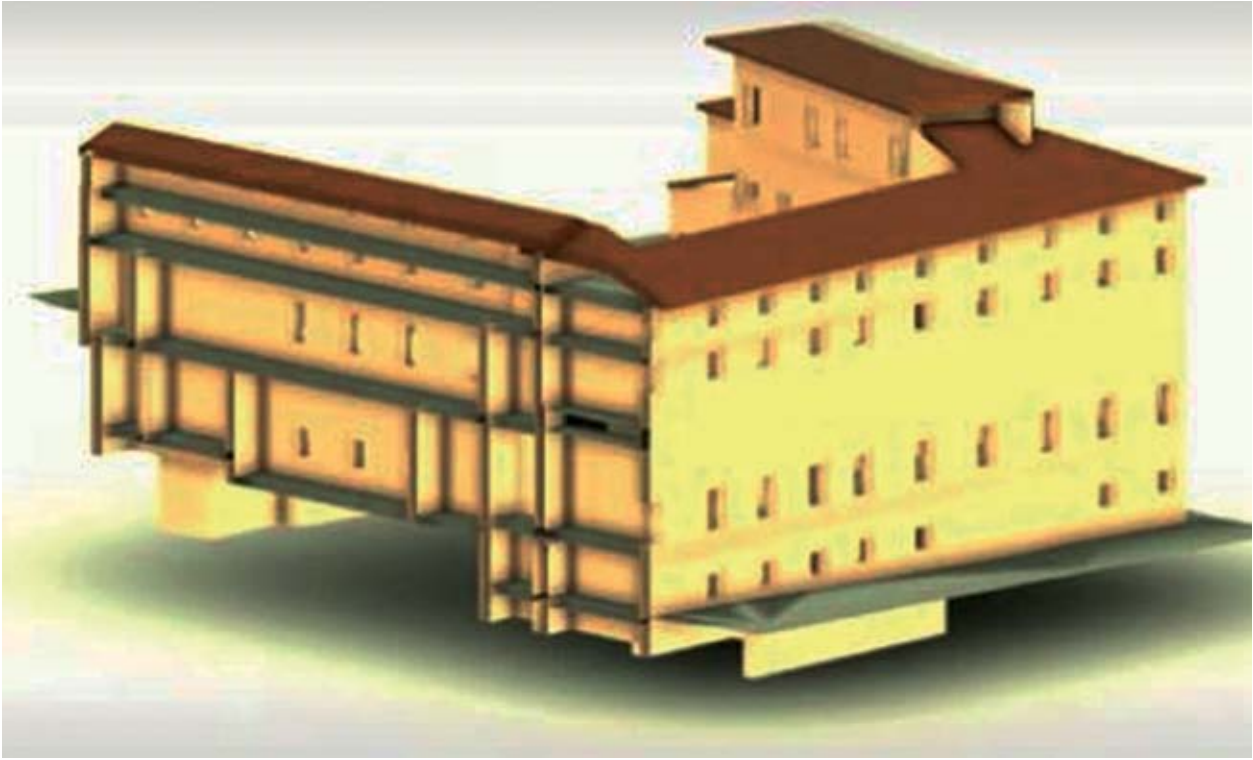
belgelemelerin tamamen dışında bir yaklaşımdır; parametrik tasarım alanına girmektedir. Çalışma alanı alışılmışın çok ötesindedir; bu nedenle insanlar bu teknolojiye henüz şüphe ile yaklaşmaktadır. BIM teknolojisi ile yapılan model kabaca, yapının tamamen aynısı olan üç boyutlu sanal bir ikizinin üretilmesi olarak tanımlanabilir. Çok sayıda haritalama sensörü ile yapıdaki tüm bilgiler, yaşam ve zaman, eşzamanlı olarak taşın içine yüklenmektedir. Burada önemli olan husus zamandır. Çünkü farklı zamanlara ait bilgilerin tümü aynı anda aynı yerde toplanmaktadır. Çalışmada

Şekil 21. HBIM teknolojisinin çalışma prensibini açıklayan mekanik ve sanal tribün modeli.

Şekil 22. Rivaldi Sarayı'nda farklı dönemlere ait bilgilerin HBIM teknolojisi kullanılarak 3D modelde entegre edilmesi.

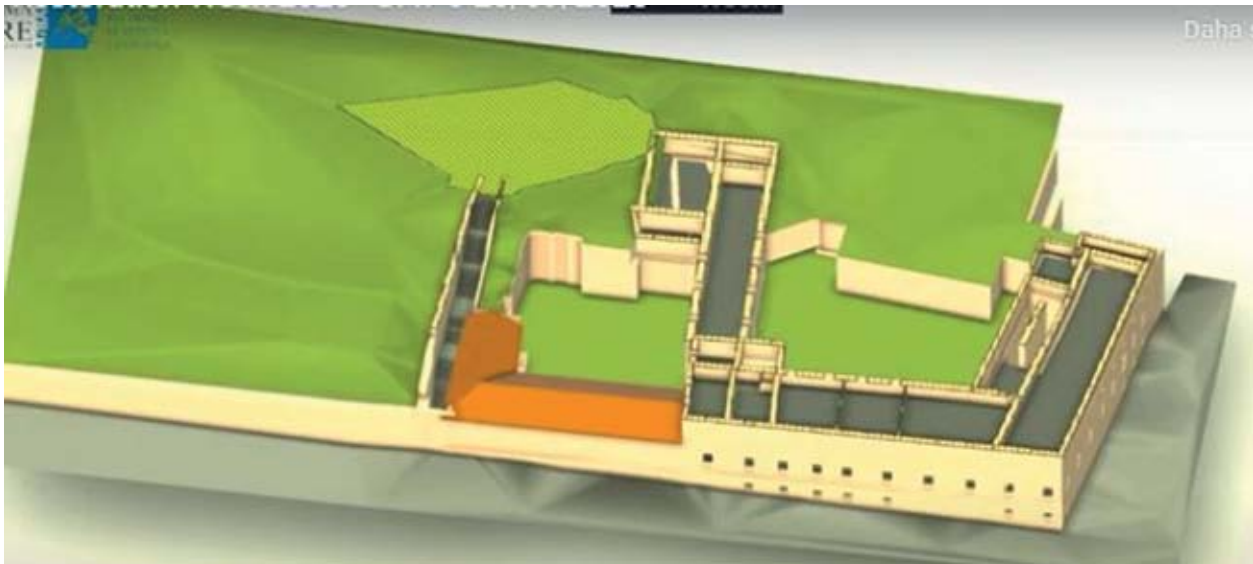
Şekil 23. Silvestri Rivaldi Sarayı. 3D model.

kullanılan elemanlar, dijital ikizler denilen biri sanal, diğeri mekanik iki tribündür. Mekanik tribün tarafından toplanan veriler sanal tribüne iletilmektedir. Bu iletimde bir yaşam söz konusudur; çünkü bu işlemin yapıldığı anda ve sonrasında o yapıda aktif kullanıcılar vardır ve yaşam devam etmektedir. Modellemede bu devinim hususu halen araştırma konusu olup sistemin hızlanması ve geliştirilmesi üzerine çalışmalar devam etmektedir. BIM teknolojisinin restorasyonda nasıl kullanılacağı konusu bu alandaki sorulardan sadece bir tanesidir. Tarihi yapılar söz konusu olunca, toplanan verilerin, farklı zamanlarda oluşmuş işaretlerin ve izlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bütünleşik modeldeki ilgili yerlere atanması meselesi, karmaşık bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, bütünleşmiş model-

deki objelerin ayrıştırılması karmaşık bir sorundur; mekanik bir parça, bir tribün gibi kolayca ayrıştırılamamaktadır. Bu nedenle modelin üretiminde bilginin dikkatli biçimde sadeleştirilmesi gerekmektedir.

Rivaldi Sarayı için BIM teknolojisi ile yapılan çalışmada elde edilen ürün böylece bir bilgi çerçevesi (framework of information) olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapının, zaman skalasındaki belirli bir dilimde alınan modeli “Htwin”, yani “eylemin tarihi ikizi” (historical twin of the activity) olarak tanımlanmaktadır.

Avludaki çeşme yapıları ve diğer strüktürlerin rekonstrüksiyon ve restorasyonu, mühendislik doktora dersi olarak, ileri düzey BIM dijitalizasyon teknikleriyle Profesör Mancini ve öğrencileri tarafından çalışılmıştır.

Şekil 24. Silvestri Rivaldi Sarayı. 3D model.

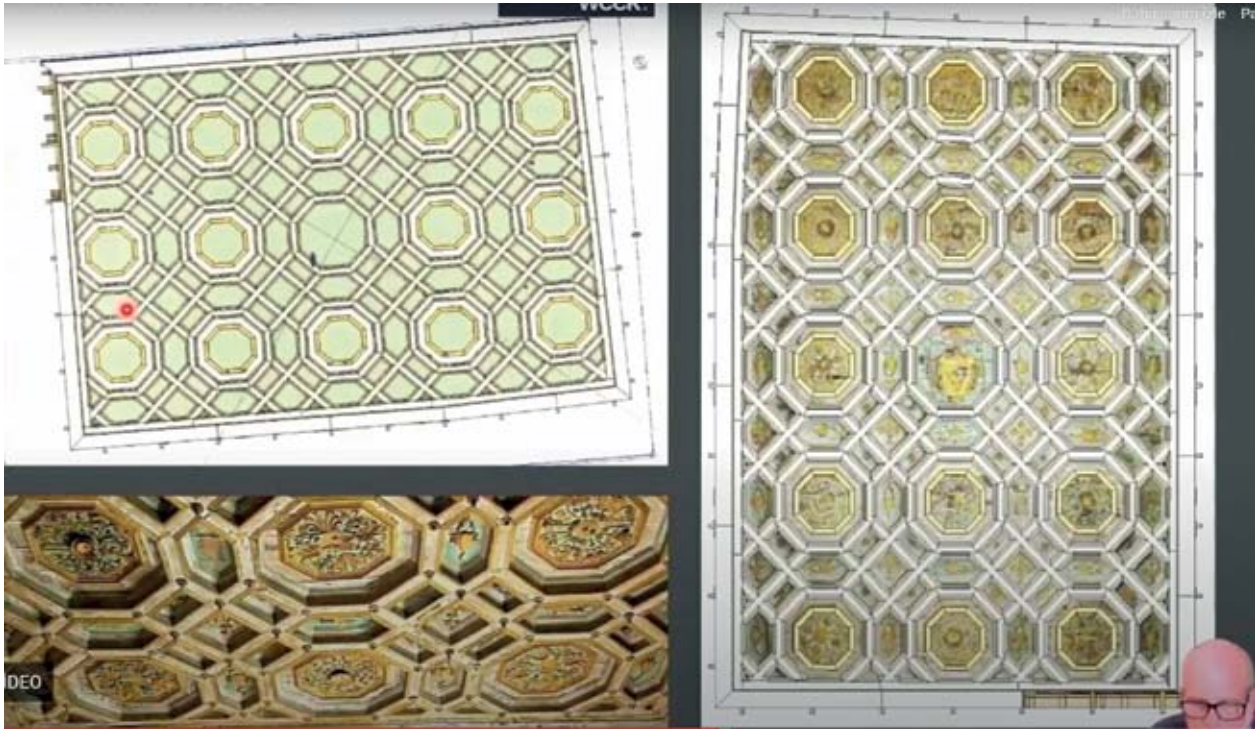

Şekil 25. Silvestri Rivaldi Sarayı. 3D model üzerinde HBIM teknolojisi ile işlenmiş bilginin kullanımı.

Dekoratif Ahşap Tavanların Strüktürel Koruma Projelendirmesinde İleri Teknoloji Kullanımı

Sarayın dekoratif ahşap tavanlarının mevcut durumu Autocad ve Revit programları ile modellenmiştir. Yapılan 3D modelde tavanın, üstündeki ahşap döşemeye nasıl asıldığı tüm detaylarıyla tanımlanmıştır. Ayrıca tavanı oluşturan her bir ahşap eleman ve bağlantı biçimi ayrı ayrı tanımlanmıştır. Her parçanın adı, konumu, boyutları, malzeme bilgisi, rengi, korunmuşluk durumu, bozulma durumu gibi veriler yüklenmiştir. Döküm halinde alınabilen bu bilgiler gerek bütün olarak ahşap tavan için ve gerekse tavanı oluşturan her bir parça için yapılacak her türlü değerlendirmede kullanılabilir.

3D modellemenin ardından tavanın bağlı olduğu ahşap döşemenin strüktürel analizi yapılmış ve yük taşıma kapasitesinin 100 kg/m² olduğu tespit edilmiştir. Oysa gerekli deprem güvenliği de dikkate alınarak, düşünülen müze fonksiyonu için gerekli yük taşıma kapasitesi 400kg/m²'dir. Böylece strüktürel güçlendirme yapılması gerektiğine karar verilmiştir. Bu kapsamda tavanın geçmiş müdahaleleri dikkatlice incelenmiştir. En korumacı yaklaşımın en az müdahale ile yapılan olduğu ilkesinden hareketle, yapılan incelemede tavana sonradan eklendiği anlaşılan dikdörtgen kesitli taşıyıcı ahşap kirişlerin çelik profil takviyeli T kesitli yeni ahşap kirişlerle değiştirilmesi yoluyla strüktürel güçlendirme sağlanmıştır. Ayrıca özgün ahşap kirişlerin üstünde, döşeme kaplaması ile kiriş arasındaki boşluklar

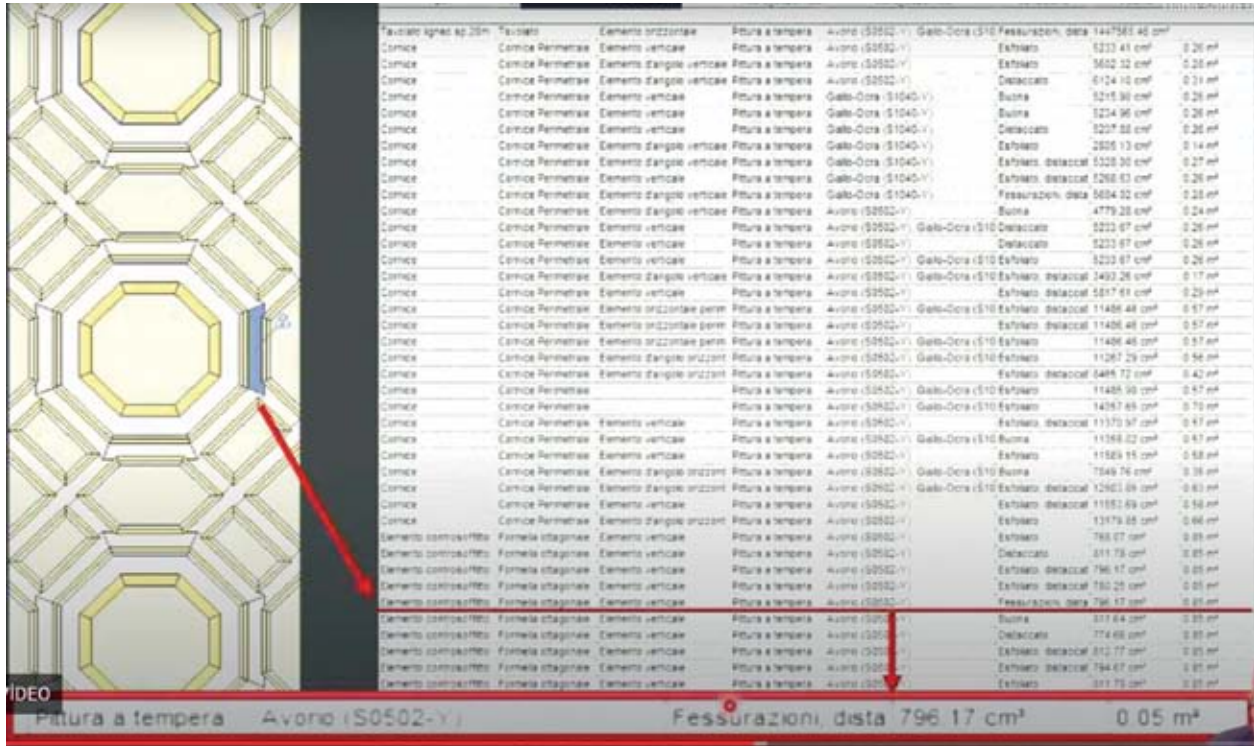

Şekil 26. Silvestri Rivaldi Sarayı. Bezemeli ahşap tavanlardan birine ait 3D model, aksonometrik perspektif ve fotoğraf.

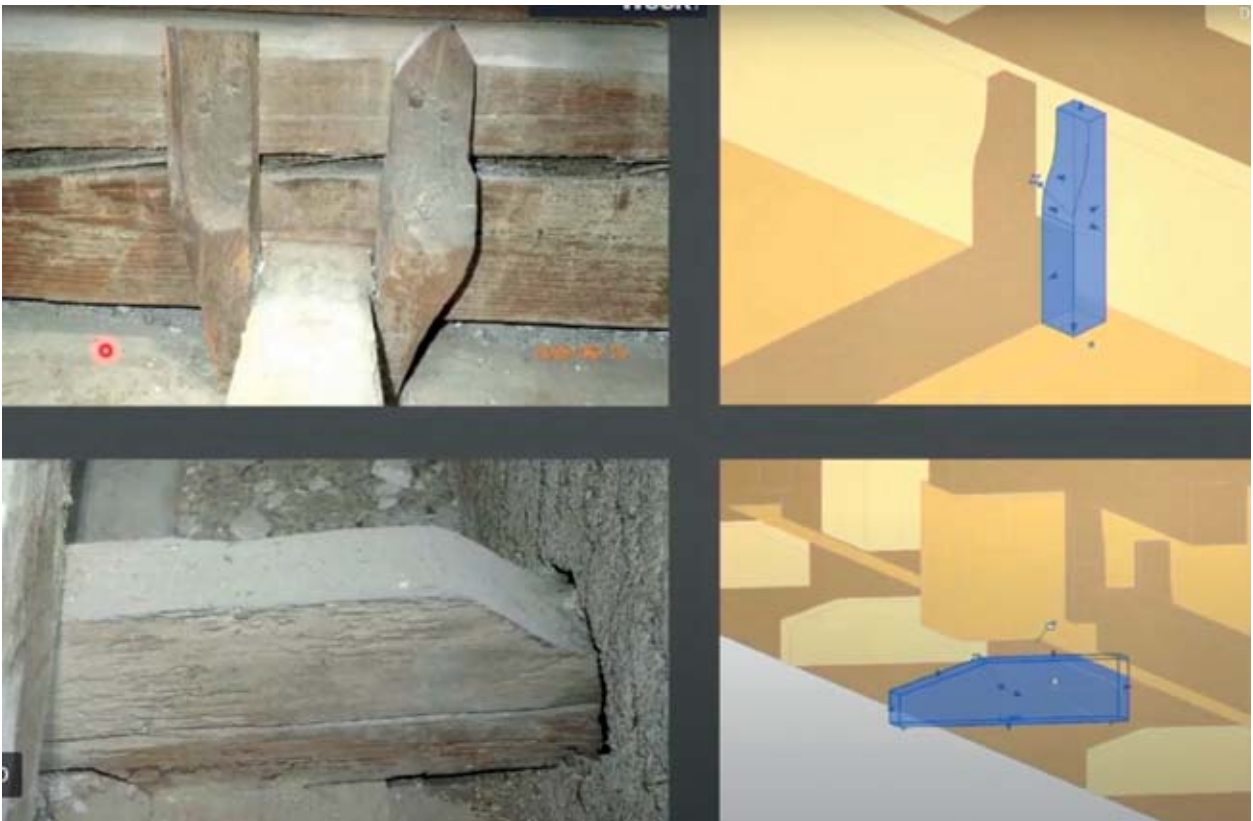
da uygun kesitte ahşap takviye ile doldurulup uzun çivilerle tespit edilerek döşeme-kiriş bütünlüğü sağlanmış ve bir yapısal diyafram elde edilmiştir. Bu yolla hem 400 kg/m² yük taşıma kapasitesine ulaşılırken aynı zamanda duvarlara tespit edilen yatay diyafram sayesinde deprem güvenliği de temin edilmiştir.

Palazzo Rivaldi Duvar Bezemelerinin Korunmasında Yaklaşımlar ve Teknikler

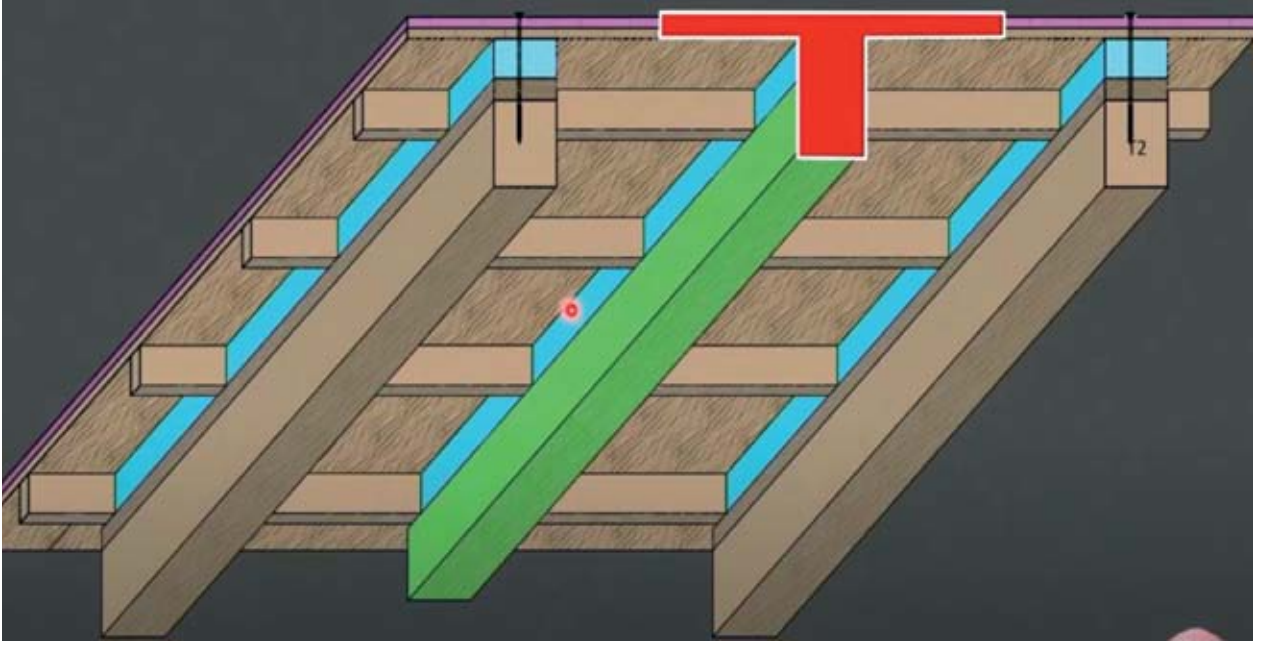
Sarayın yaklaşık %70’inde duvarlar fresk ve boyamalarla bezeli idi. Özgün bezemelerin üzerine 18. ve 19. yy.’larda yeni bezeme tabakaları eklenmişti. Eklenen tabakaların bazıları monokrom bezemeler, bazıları mermer taklidi idi ve

Şekil 27. Silvestri Rivaldi Sarayı. Bezemeli ahşap tavana ait 3D model üzerinde dekoratif ahşap parçaların her biri için HBIM teknolojisi ile işlenmiş bilginin kullanımı.

Şekil 28. Silvestri Rivaldi Sarayı. Bezemeli ahşap tavana ait 3D model üzerinde tavanın taşıyıcı parçaları için HBIM teknolojisi ile işlenmiş bilginin kullanımı.

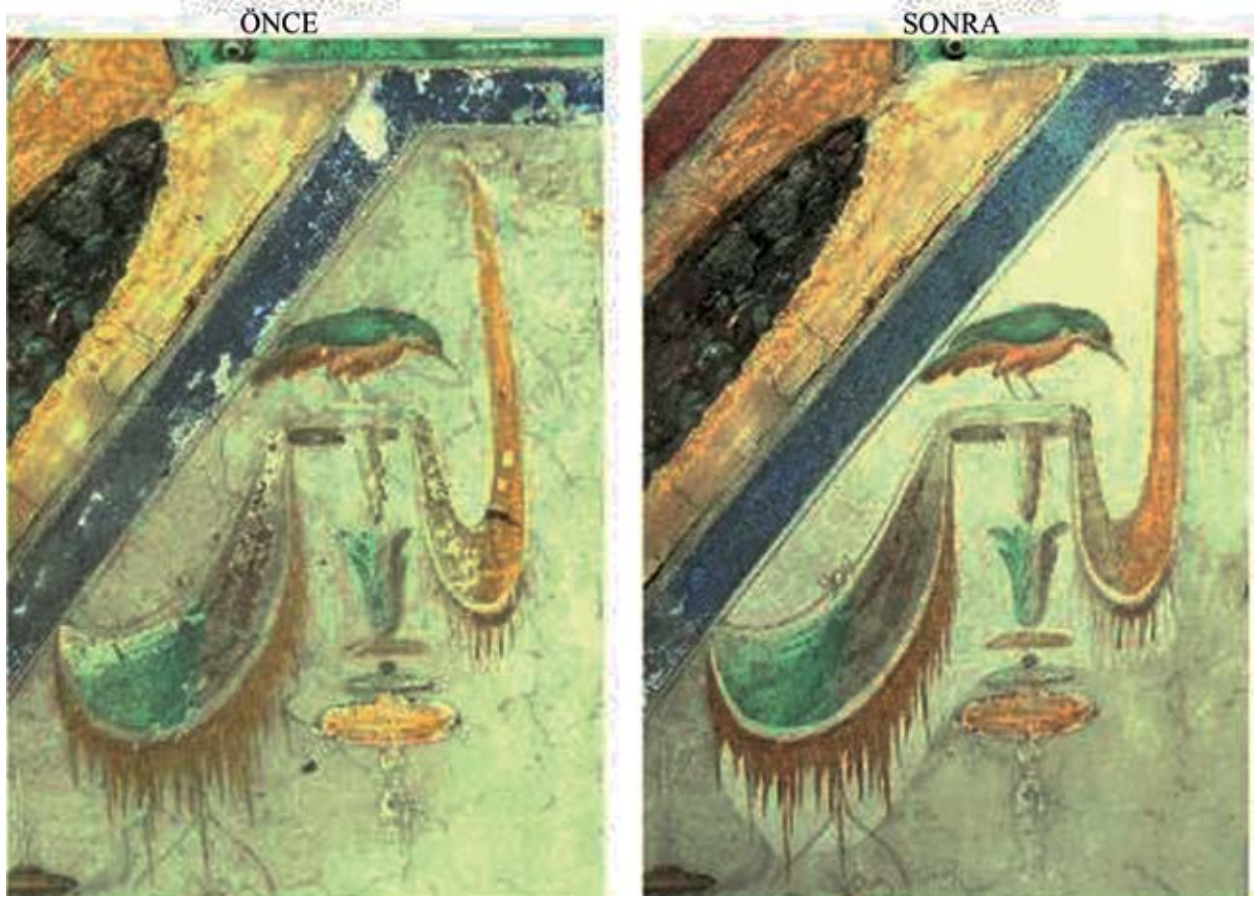
Şekil 29. Silvestri Rivaldi Sarayı. 3D model üzerinde, ahşap döşemeye ait özgün ve güçlendirme amaçlı takviye parçaların analizi.

Fotoğraf 30. Silvestri Rivaldi Sarayı. Giriş holündeki duvar bezemesinde farklı dönemler; raspa öncesi.

Şekil 31. Silvestri Rivaldi Sarayı. Duvardaki fresklerden bir detay üzerinde koruma amaçlı tamamlama çalışması; solda öncesi, sağda sonrası.

Şekil 32. Silvestri Rivaldi Sarayı. Duvar bezemelerinden bir detay üzerinde koruma amaçlı tamamlama çalışması.

bunlar alt tabakadaki çok sayıda tanrı figürü, imparator betimlemeleri ile mitolojik sahnelerden oluşan zengin dekorasyonu kapatmaktaydı. Bisturi ile dikkatli biçimde üstteki tabakalar kaldırıldıktan sonra jel formunda nano malzeme ile özgün tabaka üzerinde kalan kireç artıkları da temizlenerek özgün bezeme yüzeyleri açığa çıkarıldı.

Bezemelelerin nasıl korunacağına, birçok temizleme ve sağlamlaştırma tekniği pilot olarak denendikten sonra karar verildi. Bu çalışmaların bazıları, üniversite öğrencileri tarafından bitirme tezi olarak yapıldı, bazıları Kültür Bakanlığı Eğitim ve Araştırma Genel Müdürlüğü ve Horizon 2020 programı tarafından desteklenerek gerçekleştirildi.

Duvar dekorasyonu çok hassaslaşmış olduğundan, yüzeylerin korunmasında kullanılacak yöntemlerin tespiti genel koruma yaklaşımını göstermesi açısından son derece önemli idi. Figürlerin tümüyle tamamlanması değil, gerekli sağlamlaştırma ve sıva kayıplarını doldurma sonrasında boş yüzeylere uygulanan hafif tonlamalarla görsel bütünlüğü sağlamak ilke edinildi. Özgün bezemeler ise yüzeylerindeki kir ve kireç artıklarının temizlenmesiyle yetinildi.

Sürdürülebilir Tarihi Yapı Sertifikalandırma Sistemi

GBC İtalya (İtalya Yeşil Bina Konseyi), 2020 yılında bir yenilik olarak USGBC (Amerikan Yeşil Bina Konseyi) ile tarihi yapılar için sürdürülebilirlik protokolü imzaladı. Bu

sayede yeni binalar için geliştirilen yeşil bina piyasasında çevre dostu enerji sistemleri bakımından enerji verimliliği, çevresel sürdürülebilirlik ve kültürel miras koruma arasında bir bağ kuruldu. Buradaki en kritik husus sürdürülebilirlik konusu olmaktadır. Çünkü gelecek nesiller kültürel mirasa bugün atfedilen kültürel ve çevresel değerleri gelecekte de korumaya devam ederlerse kültürel miras korumada sürdürülebilirlikten bahsedilebilir.

GBC tarihi bina protokolü açısından “tarihi bina” demek, “endüstri öncesi (geleneksel) mimari” demektir. Bu başlık, “endüstri öncesi inşaa süreci”, “endüstri öncesi malzeme ve teknik” ile “endüstri öncesi yapı elemanları” alt başlıklarını da içerir. Protokolün alt başlıkları; tarihi değer, sürdürülebilir alanlar, su verimliliği, enerji ve atmosfer, malzeme ve kaynaklar, iç mekân kalitesi, tasarımda yenilikçilik ve bölgesel öncelik şeklinde sıralanmaktadır. Alt başlıklarla ilgili tanımlanan gerekliliklerin ve yeterliliklerin yerine getirilmesi oranında toplanan puanlar, alınacak sertifikanın seviyesini belirlemektedir. Sertifika seviyeleri “temel”, “gümüş”, “altın” ve “platin” olarak derecelenmektedir.

GBC Tarihi Yeşil Bina Protokolü’nün uygulandığı ilk örnek, İtalya’da Cascina Green Goo projesidir. İlk tarihi yeşil bina sertifikası alan yapı ise Perugia’da bulunan Rocca di Sen Apollinare Ahırları’dır; Altın LEED sertifikası almıştır. Bunların dışında Ferrara’da okul olarak işlevlendirilen Gulinelli Sarayı da LEED sertifikası alan

Şekil 33. 30 Ağustos 2018'de meydana gelen deprem esnasında (solda) ve öncesinde (sağda) San Giuseppe Dei Falegnami Kilisesi.

bir diğer çevreci restorasyon uygulaması örneğidir. Bu kapsamda sertifikalandırma süreci başlatılan birçok yeni restorasyon uygulaması da bulunmaktadır. Bunlardan en önemli bazıları Ferrarâ'da Estenze Kalesi, Modenâ'da Eski San Agostino Hastanesi ve Torino'da Santander Sarayı olarak sıralanabilir. LEED sertifikası almış ilginç bir diğer örnek, mülkiyeti Kültür Bakanlığı'na bağlı MEIS Müzesi (İtalyan Museviliği ve Shoah Müzesi)'dir. Bakanlık ile GBC İtalya arasında imzalanan protokol ile restore edilen Ferrarâ'daki müze, Altın LEED sertifikası almıştır. Roma'da restorasyonu süren Palazzo Silvestri Rivaldi de sürdürülebilir tarihi yapı sertifikası için başvuru yapılmış önemli yapılarıdır. Dünyada sürdürülebilir tarihi yapı sertifikası başvurusu yapılan ilk kilise ise Roma'da San

Giuseppe Dei Falegnami Kilisesi olarak çok ilginç bir örnektir. 30 Ağustos 2018'de meydana gelen depremde kısmi hasar gören yapıda titiz ve yavaş bir restorasyon çalışması halen sürmektedir. Restorasyon halkın ve sponsorların finansal bağışlarına açılmış, bu suretle toplumun koruma sürecine etkin katılımı sağlanmıştır.

İtalya GBC topluluğu bu uygulamanın tüm dünyaya örnek olması ve yayılması konusunda çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda Küba ile bir işbirliği projesi geliştirilmiş ve tamamlanmıştır. Ayrıca Assorestauro ve MIBACT ile imzaladığı üçlü çerçeve protokol vasıtasıyla çevreci enerji decelendirme sürdürülebilirlik kriterleri (LEED-GBC standartları gibi..) ile restorasyon alanındaki bilgi birikimini entegre etme konusunda çalışmalara devam etmektedir.

Şekil 34. San Giuseppe Dei Falegnami Kilisesi'nin depremde hasar gören dekoratif elemanlarının konservasyonu.

Değerlendirme ve Sonuç

Kültürel miras koruma alanında yüz yıldan uzun süredir gerek teorik ve gerekse uygulamaya dönük yenilikçi çalışmalar yürüten İtalya, 2000’li yıllardan itibaren somuttan soyuta derinleşen ve kaliteyi daha fazla önemseyen yaklaşımlarla koruma örnekleri vermektedir. Bu yaklaşımlar; yapının görünen yüzeylerinden görünmeyenine, yani hikayesine doğru genişleme; halkı mirasın asıl sahibi görerek restore edilen yapı ya da çevreye bir an evvel dönmesini sağlayacak stratejiler geliştirme; restorasyonu ekonomi, sosyoloji ve turizm boyutlarını da katarak daha geniş çerçevede ele alma; koruma yaklaşımları, malzeme ve teknolojilerini geliştirerek belli kalite standardında markalaşarak uluslararası sahada daha etkin olma; büyük ölçekli ve halka mal olan yapı ya da yapı gruplarının restorasyonlarını kamu-özel-üniversite işbirliğini kapsayan çok paydaşlı projelere dönüştürerek daha geniş düzlemde benimsenmesini sağlama olarak özetlenebilir.

Tarihi yapılarda depremle mücadele konusunda da İtalya, 2009’da L’aquila ile başlayan tecrübesini 2016’da Amatrice’de giderek sistemleştirmekte, kentsel ölçekte afet sonrası rehabilitasyon konusunda çok yönlü politikaları

başarıyla iç içe yürütebildiği örnekler vermektedir. Bu politikalarda kamu, üniversite, özel sektör, üçüncü sektör ve halkın güçlü bir işbirliği içinde olduğu dikkat çekmektedir.

Uluslararası uzmanlarla işbirliği ve bilgi-tecrübe paylaşımı yaparak koruma alanındaki kapasitesini artıran İtalya, son on yıl içindeki çalışmalarıyla Amerikan yeşil bina sertifikalandırma sistemi LEED’i restorasyon alanına taşımıştır. Yapı bilgi modellemesi olarak bilinen BIM teknolojisini tarihi yapı alanına uyarlayarak HBIM sistemi konusunda üniversite-kamu işbirliğiyle yaptığı önemli çalışmalar da dikkatle takip edilmesi gereken bir başka yenilikçi girişimdir. Yapılan işi kaliteli yapmak kadar kalitesini belgelemek ve duyurmak da önemlidir. Europa Nostra gibi saygınlığı kabul edilmiş bir ödül, koruma çalışmalarının kalitesinin tescili olması itibarıyla önemsenmektedir. Teknoloji ve kaliteyi diğer ülkelere transfer etme amacıyla uluslararası işbirlikleri de geliştiren İtalya, koruma alanında “hem öncü hem köprü ülke” olmayı hedeflemektedir. Bu yenilikçi düzenlemeler ve girişimler, kalitesini “Made in Italy Restoration” mottosu ile ispatlama çabası içinde olan İtalya’yı koruma alanında diğer ülkelerin bir adım önüne çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

Görseller için kaynak

<https://www.restorationweek.it/> (son erişim 01.12.2020)

Trabzon Ortahisar Camii

GALATA KULESİ'NİN AÇILIŞI YAPILDI

Galata Kulesi, Ortaçağ Avrupa kent sur mimarisinin bir örneği olarak günümüze ulaşan önemli örneklerden biridir. Yer aldığı Galata semti, aslında çok daha eski bir yerleşim birimidir. Her ne kadar Bizans döneminde, İmparator Iustinianus'un yönetimi sırasında (527-561) bir surla kuşatıldığı bilinse de önceki dönemlerde bir surla sahip olup-olmadığı bilinmemektedir. Ancak Iustinianus Surlarının daha küçük bir siteyi çevrelediği bilinmektedir. Günümüze az kısmı ulaşan Ceneviz Surları, daha geniş bir alanı içine alarak yapılmıştır. Bu surların en önemli kulesi olarak göze çarpan ve 14. yüzyılın ortalarında inşa edilen Galata Kulesi, hem askeri amaçlı hem de yangın vb. gibi durumlar için gözetleme amacıyla kullanılmaktaydı. Dairesel planlı kulenin benzerlerine, 13 ve 14. yüzyıllarda İtalya'nın Ceneviz bölgelerinde de rastlanmaktadır.

Galata Kulesi, tamamlanan çalışmalar sonrası video mapping ve ışık gösterisi eşliğinde gerçekleştirilen törenle 6 Ekim’de yeniden ziyarete açıldı. Kulenin, halka açık düzenlenen açılış programında, şarkıcı Zeynep Bastık ve Uninvited Jazz Band topluluğu konseri de Kuleden canlı yayınlandı.

Yoğun ilginin yaşandığı törene, Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Mehmet Nuri Ersoy ve eşleri Pervin Ersoy’un yanı sıra İstanbul Valisi Sayın Ali Yerlikaya ile Beyoğlu Belediye Başkanı Sayın Haydar Ali Yıldız eşleriyle katıldı. Ayrıca açılıшта Vakıflar Genel Müdürü Sayın Burhan Ersoy ve Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürü Sayın Hayrullah Çelebi de hazır bulundular.

Açılıшта konuşma yapan Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy: *Kulenin açılışını İstanbul’un kurtuluş günü olan 6 Ekim gibi özel bir günde gerçekleştirdiklerini belirterek, yapının işlevini müze, kalıcı ve geçici sergi alanları olarak tekrar yapılandırdıklarını ve bundan sonra Galata Kulesi’nin sadece cazibe merkezi olarak değil, İstanbul’un diğer değerli kültür varlıklarına yönlendirme merkezi olarak da kullanılacağını; içindeki müzeyi, kuleden baktığınız zaman İstanbul’un gözlemleyebildiğiniz değerli binalarını, noktalarını ayrıca detaylı olarak tanıtan bir müze olarak planladıklarını, Kulenin içinde aynı zamanda İstanbul’un eski tarihinden itibaren Cumhuriyet tarihine kadar gelişimini de gösteren bir sergi alanı da olduğunu, belirtti.*

Yeni yapılan düzenlemenin ardından Kulede, İstanbul’u ve Galata’yı anlatan sergilemenin yer aldığı sergi mekânları oluşturuldu. 7. katta ise İstanbul’un 1/2500 ölçekte 27 km²’lik bir alanın maketi yapılarak, kent için önemli bazı anıt eserlerin dijital bilgi ekranları ile ziyaretçilere tanıtılması amaçlandı. Önceden en üst katta yer alan restoran kaldırılarak, ziyaretçilerin kesintisiz biçimde İstanbul’u panoramik olarak izleyebilecekleri bir mekân oluşturulmuştur.

Galata Kulesi, kısa bir süre içinde, İstanbul’u ve kentin kültürel mirasını tanıtan önemli bir merkez olarak İstanbulluların ve İstanbul’u ziyaret eden misafirlerimizin sıkça ziyaret ettiği bir mekân haline dönüştürülmüştür.

SOSYAL DAYANIŞMA VE SORUMLULUK: EYÜP MİHRİŞAH VALİDE SULTAN İMARETİ'NDEKİ RESTORASYON SONA ERDİ

Vakıfların çoklu rolleri arasında bir tanesi daha vardır ki, manevi açıdan gönüllere hitap eden bir kavramdır bu: sosyal yardım ve dayanışma. Şimdilerde sosyal sorumluluk denilen bu faaliyetler yaklaşık 1000 yıldan beridir Vakıflar tarafından yürütülmektedir. Vakfedildikleri yıldan bu yana aralıksız işlevini sürdüren imaretler bunun en güzel örnekleridir. Bu imaretlerden belki de en ünlüsü Eyüpsultan'daki, bir Hanım Sultan vakfına ait olarak yapılan Mihrişah Valide Sultan İmaretidir.

Osmanlı dönemi boyunca kendi adlarına vakıf kuran ve akar bağlayarak pek çok imar işi üstlenen Valide Sultanlar olmuştur. Bunlardan biri de Mihrişah Valide Sultan'dır. Sultan III. Mustafa'nın eşi olan Valide Sultan'ın yaptırdığı hayır eserlerinde muhtemelen III. Mustafa'nın da payı vardır. Valide Sultan 1805 yılında vefat edince, İmaretin yanına yapılan türbesine defnedilir.

Mihrişah Valide Sultan, İstanbul'a hayır eserleri kazandıran hanım sultanlardan olur. Valide Sultan için eşi III. Mustafa, Beyoğlu-Halıcioğlu'nda, Haliç kenarında "Mihrişah Valide Sultan" adıyla bir cami yaptırır. Bugün Humbarhane Camii olarak tanınan yapı ile birlikte Haliç'in her iki yakasına da Valide Sultan damga vurmuş olur. Yaptırdığı eserler arasında Aksaray'da bir cami ve sıbyan mektebi, bir sıbyan mektebi Levent'te; Vefa'da Büyük Han içinde bir mescit ve Bahçeköy'de bir su bendi de vardır. Levent'teki Kışla ile Hasköy'deki kışlaya birer cami ile çok sayıda çeşme de vakfeden Valide Sultan'ın bir de onarım faaliyeti vardır: Kasım Paşa Mevlevihanesi'nde.

İstanbul'da pek çok önemli ve hikâyesiyle ön plana çıkan yer veya mekân vardır. Bunlardan yalnızca bir tanesi olan Eyüp-sultan Camii ve kuzeyindeki Eyyub el Ensâri Türbesi'nin doğusunda, cülus yolu üzerinde oldukça narin yapılı bir külliye bulunur: Mihrişah Valide Sultan Külliyesi. Belki de bir Hanım Sultan'a ait oluşundan dolayı ve döneminin üslubu olan Barok esintili bir tarzı işleyen giriş cephesi karşılar sizi. İçinde bulunduğu doku, burayı daha bir özellikli kılar. Osmanlı döneminde tahta geçen sultanların kılıç kuşanma törenlerinin yapıldığı Eyüp'te, hemen yakındaki iskeleye deniz yoluyla gelen sultanların camiye gitmek için kullandıkları yol, aynı zamanda askerlere bahşiş (cülus) dağıtılan güzergâh olduğundan "cülus yolu" adıyla anılır olmuştur.

Bir hayır eseri olan ve kendi adıyla anılan iki ayrı avlu etrafında toplanan Mihrişah Valide Sultan'ın külliyesinde İmaret, kendi türbesi, mektep, sebil ve çeşme yer alırken Sıbyan Mektebinin ve İmaretin avlusunda çok sayıda insanın sonsuz uykuya daldıkları hazireler yer alır. Şeyh Gâlib'in bir şiirinde dediği gibi: "Bu kapı Valide Sultâna dua icrâya, iki eldir ki açılmış mele-i a'lâya". Külliye, 18. Yüzyılın sonlarında, 1792-1795 yılları arasında dönemin Hassa Başmimarı Arif Ağa'nın denetiminde yapılır. Valide Sultan'ın 24 Ocak 1797 tarihli bir vakfiyesi bulunmakta olup, vakfiyede bulunan bir not hepimiz için çok önemlidir: "Vekfince bir eser-i yâdigar kalmak recâsıyla/Eserlerimiz bize delalet eder, bizden sonra eserlerimize bakınız".

İmaret, her gün ihtiyaç sahipleri için yemek hizmeti sağlamakta. Nasıl mı? İmaretin günlük kapasitesi 2400 kişilik. İhtiyaç sahiplerine günlük sefertası ile bir öğün üç çeşit sıcak yemek ve kişi başı bir ekmek şeklinde her gün dağıtılmakta. Ayrıca ihtiyaç sahiplerine İmaret bünyesinde ayrılan bölümde günlük 500 kişiye vakfiyede belirtilen şartlar gereği öğleye kadar çorba, öğleden sonra ise yemek verilmekte. İstanbul'un ilçeleri ve Tekirdağ il merkezinde her ay 2023 kayıtlı ve tespitli aileye Koli ile erzak dağıtılmakta.

Yine İmaret bünyesinde Adak Kurban Kesim Merkezi yer alır. Bu tesisi 2007 yılında hizmete açılmış olup, 2010 yılından itibaren İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmetine devam etmekte. Tesis, hayırsever vatandaşların ihtiyaçlarına karşılık verecek kapasitede olup, hijyenik kurallara uygun olarak deneyimli kadrolu elemanlarla hizmet verilmektedir. İhtiyaç fazlası etler kavurma yapılarak, Vakıflar İstanbul ve Taşra Bölge Müdürlüklerince dağıtılan koli hizmetinden yararlanan ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere gönderilmektedir.

Son yıllarda yaptığı restorasyon çalışmaları ile dikkati çeken Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2017 yılında Mihrişah Valide Sultan İmareti'nde başlatılan restorasyon çalışmaları tamamlanarak, yapı yeniden hizmete açıldı.

Onaylı restorasyon projesine bağlı olarak güçlendirme, mimari ve bezeme ana kollarını içeren restorasyon çalışmalarında korumacılık düşüncesi çerçevesinde müdahaleler yapılmıştır. İmaretin tüm dış cephelerinde yürütülen temizlik çalışmaları dışında kubbe ve tonozlarda sağlamlaştırma, çatlakların onarımı ve çatının fazla yükten arındırılması sağlanmıştır. Ayrıca yıpranmış olan derzlerin tamiri, yakın zamanlarda yapılan çimento sıvaların yapıdan uzaklaştırılması, döşemelerin yapımı gibi çeşitli uygulamalar yapılarak, çalışmalar tamamlanmıştır.

25 Temmuz 2020 günü düzenlenen ve Covid-19 önlemleri çerçevesinde yapılan törene, Sayın Emine ERDOĞAN Hanımefendi ile Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Mehmet Nuri ERSOY ve eşleri Sayın Pervin ERSOY, İstanbul Valisi Sayın Ali YERLİKAYA ve eşleri Sayın Hatice Nur YERLİKAYA, Ak Parti Genel Başkan Yardımcısı Sayın Fatma Betül Sayan KAYA, Ak Parti Grup Başkanvekili ve Tokat Milletvekili Sayın Özlem ZENGİN, Vakıflar Genel Müdürü Sayın Burhan ERSOY, İstanbul İl Müftüsü Sayın Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI ve Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürü Sayın Hayrullah ÇELEBİ katıldılar. Yapılan konuşmaların ve sembolik açılışın ardından imaretin avlusunda bulunan Mihrişah Valide Sultan'ın türbesi ziyaret edilerek, Valide Sultan'ın sandukasının üzerine, Olgunlaştırma Enstitüsünce hazırlanan puşide örtüldü.

MİMAR SİNAN YAPISI RÜSTEM PAŞA CAMİİ'NDEKİ RESTORASYON SONA ERDİ

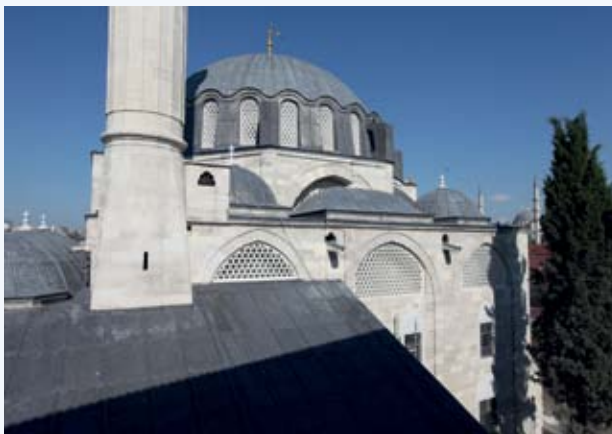
Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Vakıflar 1.Bölge Müdürlüğü tarafından 2016 yılında restorasyonu yapılmaya başlanan Eminönü'ndeki Rüstem Paşa Camii'ndeki çalışmalar tamamlanmış olup, cami 20 Kasım 2020 günü kılınan cuma namazıyla birlikte yeniden ibadete açılmıştır. Covid 19 önlemleri kapsamında katılımlı bir açılış gerçekleştirilmemiş olup, açılıшта Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürü Hayrullah ÇELEBİ ve Fatih İlçe Müftüsü Hüseyin BAŞ hazır bulundular.

Restorasyon çalışmaları, Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü tarafından oluşturulan Bilim Kurulu'nun değerli katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Rüstem Paşa Camii'nin dış cephesi, kubbesi, son cemaat yeri, kalem işleri, çinileri, cami altındaki bodrum kat depo ve dükkanlarında restorasyon çalışmaları kapsamında güçlendirme ve onarım işleri yapılmıştır.

Cami, Mimar Sinan'ın deniz kıyısına yaptığı çok sayıdaki camilerden biridir. Kuzeydeki avlusu bir teras şeklinde düzenlenmiştir. Mimar Sinan'ın merkezi planlı cami mimarisi denemelerinin bir örneğini teşkil eden Rüstem Paşa Camii, Osmanlı döneminin en süslü camii olarak bilinmektedir. Ticaretin yoğun olduğu bir bölgede yapılan cami yol kotundaki dükkânların ve alt yapının üzerinde, yüksek bir platforma yerleştirilmiştir. Caminin kubbe çapı 15,50 m'dir. Hadika'nın anlatığına göre caminin, yerinde daha önceden var olan Hacı Halil Mescidi'nin yerine yapıldığını yazar. Caminin yapılış tarihi belli değildir. Ancak, vakfiyesinin 1562 yılında yazıldığından hareketle bu tarihten birkaç yıl önce tamamlandığı düşünülmektedir. Caminin ünü gerek iç mekândaki gerekse son cemaat yeri duvarındaki İznik çinilerinden kaynaklanmaktadır.

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

İstanbul I.Bölge Müdürlüğü

VAKIF RESTORASYON YILLIĞI İÇİN YAZILACAK MAKALELERDE

UYULMASI İSTENEN YAZIM İLKELERİ

Konular: Vakıf Mülkü ve düşüncesi temel alınarak, ağırlıklı olarak İstanbul ve yakın çevresinin maddi ve kültürel dokusunun ele alındığı ve bilimsellik esaslarına göre üretilmiş yazıları içermektedir. Özellikle, yeni bir basamak teşkil eden, daha evvel yayınlanmamış veya yayınlanmış olanın üstüne yeni şeyler koyabilecek makaleler tercih konusudur.

Daha evvel yayınlanmış veya başka bir yerde yayınlanması düşünülen makaleler kabul edilmemektedir.

Yayın Kurulu: Dergiye gelen yazılar, yayın kurulu tarafından incelenerek, derginin yayın ilkelerine uygun olup, olmadığına bakılır. Uygunluk bulunmadığı takdirde yazı, yazarına iade edilerek, düzeltme yapılması istenilir. Ardından, bilimsel kriterler göz önünde tutularak, alanında uzmanlaşmış, üniversitede görevli bir veya iki hoca hakem tayin edilerek yazı ilgili hocalara gönderilir. Hakem ve yayın kurulunun görüşü olumsuz olduğu takdirde yazı yayınlanmaz ve yazarına iade edilmez. Düzeltmesi istenilen yazı, yazarı tarafından belirtilen süre içerisinde düzeltilerek, dergiye gönderilir. Eğer yazarın karşı çıktığı bir görüş olursa, gerekçesiyle birlikte yazarın itiraz konusunu bir rapor halinde dergiye göndermesi gereklidir.

Yazım Dili: Yazım dili, Türkiye Türkçesi olup, uluslararası geçerliliğe sahip herhangi bir dille yazılmış makaleler de, yayın kurulunun uygun bulması halinde yayınlanabilir.

YAZIM KURALLARI

1-Başlık: Koyu harflerle ve 10 kelimayı geçmeyecek şekilde, konunun özüne uygun biçimde olmalıdır.

2-Ad-Soyad-Adres: Yazar adı-soyadı-adresi başlığın sağ alt kısmına yazılmalıdır.

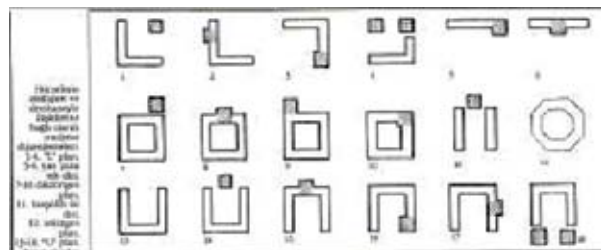
Doç. Dr. Ahmet Güleç | İ.T.Ü. İnşaat Fak.

3-Özet: Başlıktan sonra gelmek üzere önce Türkçe, en az 75; en fazla 150 kelimeden oluşan konunun özeti verilmelidir. Özet kısmında, ele alınan hususlar kısaca tanıtılmalı ve özeten sonuna 5-8 kelime halinde anahtar kelimeler eklenmelidir. Türkçe özet kısmının arkasından gelmek üzere, başlık, özet ve anahtar kelimelerin İngilizcesini içeren kısım eklenmelidir.

4-Metin: Yazılar A4 boyutundaki kâğıtlara, Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto, 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti içinde eğik harflerin kullanılması gibi çifte vurgulamalar yapılmamalıdır.

5-Ara Başlıklar: Makalede 1,2,3, I,II,III veya a,b,c gibi numaralar verilmek üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

6-Şekiller ve çizimler: Şekil ve çizim numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil ve çizim numarası koyu ve eğik yazılmalı ve nokta ile sonlandırılmalıdır. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda şekil örneği sunulmuştur.

Şekil 1. Sinan Paşa Camisinin planı

7-Fotoğraflar: En az 300 dpi baskı formatında taranmış olarak ve ayrı bir dosya halinde CD'ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir. JPEG dosyası olarak eklenecek fotoğrafların adlandırması ise, şekilde anlatılan kurallar gibi olmalıdır. Fotoğraf ve şekillerin metin içinde nereye konulacağı metin içinde belirtilmelidir. JPEG dosyasındaki fotoğrafların altında da numaralandırma sistemi uygulanmalıdır.

şekil 2. Süleymaniye Camii ana kubbesi

8-Alıntılar ve Göndermeler: Başka bir yazardan aynen kullanılan alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Kuban 2007), (Kuban 2007: 18).

Birden fazla yazarlı kaynaklarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Kuban vd. 2007).

9-Dipnotlar: Sayfa altlarındaki dipnot kullanımı en aza indirgenmeli; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır. Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Aslanapa (1993: 111), görüşe katılmadığını ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır. İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

İhtifalci (1920)" (Eyice 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

Kaynaklar: Makale sonuna Kaynaklar kısmı eklenmelidir. Kaynaklar kısmında, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir. Yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1990a, 1990b) şeklinde gösterilmelidir.

Kitaplar İçin;

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi. (yıl). Kitap adı, Basıldığı Yer: Yayınevi.

Müller Wiener, W.(2001). İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, (Çev:Ü.Sayın), İstanbul:Yapı Kredi Yayınları

Makaleler için;

Yazar Soyadı, Adının ilk harfi. (yıl) Makale adı. Süreli yayının tam adı, Cilt numarası, (Sayı numarası), Sayfa aralıkları.

Aytekin, O. (1999). Eski Türklerde Toplumsal Siyaset Anlayışı. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1999/1 (8), 81-101.

İnternet adreslerinde, kaynağa erişim tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.archnet.gov.tr/osmanlı (10.05.2010)

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere üç nüsha olarak, yazılabilir CD ile birlikte aşağıda belirtilen adrese gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak CD ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Görsel malzemeler renkli ise çıktıları da renkli ve üç nüsha olarak gönderilmelidir. Yayın Kurulu, yazılarda esasa yönelik olmayan düzeltmeler yapabilir.

Adres: H.Murat CEYLAN / Murat SAV
Vakıflar İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü
Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü
İnönü Caddesi No:2 Kat 5 - Taksim/İstanbul
Tel: 0 212 251 88 10 / 7201-7203

Yavuz Sultan Selim Camii

Cihangir Camii

